

De Muur van Mussert

Van Lunterse 'NSB-kuil' naar nationale 'bedenkplek'

Jelle Hartstra

5680336

Opleiding: Bachelor Geschiedenis

Begeleidend docent: Tessa Lobbes

Datum: 3 april 2018

Voorblad: De 'muur van Mussert' op 27 februari 2018, eigen foto.

Inhoudsopgave

Abstract _____	blz. 3
Inleiding _____	blz. 4
Hoofdstuk 1: Ontstaan van en omgang met de muur, 1936-2004 _____	blz. 8
Hoofdstuk 2: 'Lunterse NSB-kuil onbeschermd'. Het debat in 2004 _____	blz. 18
Hoofdstuk 3: De muur als 'bedenkplek'? Het debat in 2014- 2016 _____	blz. 27
Hoofdstuk 4: Rijksmonumentenstatus voor de muur, 2017-2018 _____	blz. 37
Besluit _____	blz. 40
Bibliografie _____	blz. 42
Bijlage _____	blz. 47

Abstract

Dit onderzoek bestudeert de omgang met het dadererfgoed de 'muur van Mussert' in Lunteren vanaf de oprichting van dit complex tot benoeming tot rijksmonument in 2018. Deze lange periode wordt in dit onderzoek opgedeeld in drie delen. Eerst wordt de periode van 1936 tot 2004 besproken. Na de oorlog was de aandacht voor de muur nihil. Na deze periode wordt de discussie in 2004 besproken. In dit jaar laaide er een lokale discussie op over de waarde van de muur als monument. De argumenten van de verschillende betrokkenen lagen in die discussie te ver uit elkaar en consensus werd niet gevonden. De angst om als NSB-gemeente bestempeld te worden, de angst dat de muur een bedevaartsoord voor neonazi's zou worden en het idee dat een monumentstatus te veel eer zou geven aan de NSB beheersten de discussie in 2004. In 2014 laaide de discussie opnieuw op. Ditmaal strekte het debat verder uit dan Lunteren en omgeving. De nationale waarde van de muur werd steeds meer benadrukt en erkend. De muur zou volgens voorstanders van monumentstatus kunnen dienen als educatief middel om jongere generaties iets te leren over het Nederlandse oorlogsverleden. Betrokkenen kozen bewust voor een nationale aanpak met als doel te voorkomen om weer in dezelfde discussie als 2004 te verzanden en problematiek zoals angst om als NSB-gemeente bekend komen te staan werd hierdoor vermeden. Ook lijkt het dat er voor de omgang met dadererfgoed inspiratie is gevonden in Duitsland. Voor dit onderzoek is gesproken met zoveel mogelijk betrokkenen in de discussies van zowel 2004 als die vanaf 2014. Een discoursanalyse van hun argumenten heeft het mogelijk gemaakt om de discussie zo helder mogelijk in kaart te brengen. Door een tijdspanne van 1936 tot 2018 te bestuderen, en verschillende fases hierin te analyseren, kan dit onderzoek duidelijk veranderingen aanwijzen in de omgang met de 'muur van Mussert' en daarmee ook algemener veranderingen in de omgang met dadererfgoed in Nederland.

Inleiding

Op dinsdag 27 februari 2018 besloot minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Ingrid van Engelshoven dat de ‘muur van Mussert’ een rijksmonument zou worden. Deze muur die zich op camping De Goudsberg in Lunteren bevindt, is een overblijfsel van het terrein waar de NSB, de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland, van 1936 tot 1940 haar partijdagen hield. Anton Mussert, de leider van deze beweging, sprak vanaf de muur de menigte op het terrein toe. Met het besluit van de minister kwam er een einde aan de discussie over de historische en erfgoedkundige waarde die in 2004 voor het eerst oplaaide. De vraag of deze muur wel of geen monument moest worden en daarmee de vraag of dadererfgoed waarde heeft om een monument te kunnen zijn, stond centraal in het debat.

In 2004 beperkte deze discussie zich tot de gemeente Ede, waar Lunteren deel van uitmaakt. Consensus over de waarde van de muur als monument werd onder directe betrokkenen en belanghebbenden zoals erfgoedverenigingen, lokale politici en omwonenden niet bereikt. Het onderwerp belandde in de ijskast en pas in 2014 werd de muur door erfgoedvereniging Heemschut en Stichting Erfgoed Ede opnieuw op de kaart gezet waardoor de discussie weer oplaaide. Dit keer strekte het debat verder uit dan Lunteren en omgeving. De nationale waarde van de muur werd steeds meer benadrukt en erkend. Toenmalig minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Jet Bussemaker werd in januari 2015 door de erfgoedverenigingen verzocht het monument aan te wijzen als rijksmonument. In januari 2017 contacteerde Stichting Erfgoed Ede de wetenschapswinkel van Wageningen University & Research. De wetenschapswinkel startte een project met als doel ‘eventuele dilemma’s en discussiepunten rondom het behoud van het complex in kaart te brengen en suggesties aan te dragen over welke nieuwe betekenis(sen) gevormd kunnen worden’.¹ Op 20 februari 2018 won student Rick Abelen een prijsvraag gehouden door de wetenschapswinkel waarvoor studenten een bestemmingsplan voor de ‘muur van Mussert’ konden inzenden. Terwijl in 2004 de ‘muur van Mussert’ slechts een lokale aangelegenheid was, is het sinds 2014 niet slechts meer een muur in Lunteren waar alleen Lunteranen zich mee bezig hielden. De muur is symbool geworden voor hoe er in Nederland met dadererfgoed wordt omgegaan. Dit onderzoek beantwoordt de vragen: hoe gingen betrokkenen om met de ‘muur van Mussert’ sinds de Tweede Wereldoorlog tot aan de erkenning van de muur als rijksmonument in 2018, welke veranderingen in de omgang met dadererfgoed in Nederland laten de discussies over de ‘muur van Mussert’ zien en hoe kunnen deze veranderingen verklaard worden?

¹ Wageningen University & Research, De Muur van Mussert, <https://www.wur.nl/nl/project/De-Muur-van-Mussert.htm> (3 april 2018).

Sharon Macdonald past in haar boek *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* een voor dit onderzoek bruikbare methode toe.² In dit boek bestudeert Macdonald Neurenberg als casestudie. In dit Beierse stadje hield de NSDAP voor de oorlog op de *Reichsparteitagsgelände* haar partijdagen. Het grote complex waar dat gebeurde is na de oorlog bewaard gebleven en Macdonald onderzoekt in haar boek hoe de omgang met dit toonbeeld van *difficult heritage* iets zegt over hoe er in Duitsland met het naziverleden omgegaan wordt en hoe deze omgang in verloop van tijd veranderd is.³ Macdonald heeft in kaart gebracht welke spelers zich betrokken voelden bij Neurenberg als plaats van dadererfgoed en welke argumenten zij in deze discussies over het naziverleden gebruikten. Macdonald gebruikt de term ‘negotiating’ omdat deze diverse spelers met elkaar in onderhandeling gaan over hoe er met het naziverleden moet worden omgegaan. In deze onderhandelingen is er sprake van conflicterende argumenten. Om erachter te komen welke argumenten dit zijn heeft Macdonalds gebruik gemaakt van archiefstukken zoals debatten in de gemeenteraad, toeristenbrochures, bezoekersgidsen, beleidsstukken over stadsmarketing en krantenartikelen.⁴ Ze hield daarnaast interviews met de actoren die een rol spelen in het debat omtrent de naoorlogse omgang met het NSDAP-complex, zoals iemand van het toerismebureau, curatoren van toonstellingen over de *Reichsparteitagsgelände*, journalisten en mensen van het *Denkmalschutzbehörde*, de instelling voor het behoud van erfgoed.⁵ ‘I draw on a combination of historical and anthropological perspectives in order to explore changes over time as well as to try to see how different players, practices and knowledges – local and from further afield – interact, and are brought into being, to shape the ways in which the city’s past is variously approached and ignored’, legt Macdonald uit.⁶ In deze scriptie wordt het debat over de ‘muur van Mussert’ op dezelfde manier in kaart gebracht.

Ik heb gesproken met actoren die een rol gespeeld hebben in de discussies over de waarde van de muur. Ik sprak met enkele leden van lokale erfgoedverenigingen uit Lunteren en Ede zoals Simon van de Pol van Vereniging Oud Ede, Netty Langeveld van Vereniging Oud-Lunteren en Jan Kijlstra van Stichting Erfgoed Ede. Zij waren nauw betrokken bij de debatten over de muur sinds 2004. Ik heb contact gehad met joodse instellingen het CIDI, het Centrum Informatie en Documentatie Israël, en LJGGelderland, de Liberaal Joodse Gemeente Gelderland. Het is van belang geweest om deze instellingen te interviewen omdat zij vanaf 2004 een stem hebben gehad in het debat.

² Sharon Macdonald, *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* (Abingdon 2009).

³ Ibidem, i.

⁴ Ibidem, 20.

⁵ Ibidem, 21.

⁶ Ibidem, 1-2.

Daarnaast heb ik contact gehad met Cees Haverhoek, in 2004 gemeenteraadslid voor Liberaal Ede in Ede, die pleitte voor de muur als monument. Verder interviewde ik de historicus René van Heijningen. Van Heijningen is werkzaam bij het NIOD, het Instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies. Hij schreef het boek *De muur van Mussert*.⁷ Over de muur is niet veel geschreven en dit werk van Van Heijningen is de enige studie waarin de historische betekenis en historische context van de muur uitgebreid werd onderzocht. Dit maakt Van Heijningen een kenner op het gebied van de ‘muur van Mussert’. In 2017 was Van der Heijden een van de personen die een brief ondertekende die naar minister Van Engelshoven gestuurd werd en waarin werd opgeroepen de muur als rijksmonument aan te wijzen. Een interview met hem is een logische keuze. Een andere historicus die ik contacteerde is Carel Verhoef. Hij is een historicus uit Ede die de muur niet graag als monument ziet. Ook met Ronald Busser, woordvoerder van camping De Goudsberg, heb ik contact gehad. Het gemeentearchief in Ede bood toegang tot bronnenmateriaal zoals kranten en briefwisselingen die een inzicht gaven in hoe er met de muur omgegaan is en hoe de discussie over de muur in 2004 gevoerd is. De standpunten van lokale politici en oud-verzetstrijders is hieruit duidelijk geworden. Het persoonlijke archief van Jan Kijlstra van Stichting Erfgoed Ede bood toegang tot briefwisselingen tussen Kijlstra en de nationale overheid.

Door met de hierboven genoemde mensen gesproken te hebben, zijn hun argumenten duidelijk geworden en is het helder waarom zij voor of tegen monumentstatus van de muur zijn. In de volgende hoofdstukken worden deze argumenten uitgelicht en geduid. Een discoursanalyse van deze argumenten wordt toegepast. Door deze analyse ontstaat er een beeld van de omgang met de muur als dadererfgoed. Deze omgang wordt geanalyseerd met behulp van secundaire literatuur over de algemene omgang met en de manier van herdenken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland en meer bepaald van de Nederlandse omgang met dadererfgoed.

Over de ‘muur van Mussert’ is niet veel geschreven. Het boek *De Muur van Mussert* van Van Heijningen beschrijft de historische context en betekenis van de muur. Naar de naoorlogse omgang met de muur is eveneens weinig studie gedaan. De masterscriptie *Heritage in the Making: The Case of Mussert’s Wall and its Contested World War II Heritage* geschreven door Claire Farbrace is een studie naar de omgang met de muur.⁸ Hoewel het onderzoek van Farbrace gelijkenissen vertoont met dit onderzoek, verschilt het op enkele cruciale punten. Op het moment dat Farbrace haar thesis schrijft in het najaar van 2017 is er nog geen sprake van benoeming tot monument. Om die reden besteedt zij geen aandacht aan de laatste omslag in de discussie die monumentstatus mogelijk

⁷ René van Heijningen, *De Muur van Mussert* (Amsterdam 2015).

⁸ Claire Farbrace, *Heritage in the Making: The Case of Mussert’s Wall and its Contested World War II Heritage* (Scriptie Erfgoedstudies, Amsterdam 2018).

maakte. Farbrace focust zich vooral op de discussie over de muur vanaf 2014 en zij zoekt naar een antwoord waarom deze nog altijd voortduurt. Ze zoekt niet nadrukkelijk naar verklaringen voor een omslag. Deze scriptie beslaat, in tegenstelling tot de studie van Farbrace, een langere tijdsspanne en daardoor is het mogelijk om beter de veranderde omgang met de muur op lange termijn te onderzoeken en de veranderde argumentatie die daarmee gepaard ging. Farbrace sprak voor haar onderzoek slechts met Van Heijningen en Kijlstra. Doordat voor dit onderzoek met meerdere belanghebbenden, zowel voor- als tegenstanders, gesproken is, ontstaat er een beter overzicht van de argumentatie. Naar dadererfgoed in het algemeen is meer onderzoek gedaan. Macdonald is al voorbij gekomen. Rob van der Laarse is professor in Heritage and Memory of War and Conflict aan de UvA en de VU in Amsterdam. Hij heeft veel geschreven over dadererfgoed. Zijn studie naar omgang met dadererfgoed is bruikbaar voor dit onderzoek.

De omgang met de 'muur van Mussert' sinds de Tweede Wereldoorlog tot aan de erkenning van de muur als rijksmonument in 2018 en de veranderingen in deze omgang staan in dit onderzoek centraal. Doordat er een focus ligt op deze verandering is bestaat deze scriptie uit een chronologische opbouw. Hoofdstuk 1 bespreekt het ontstaan van en de omgang met de 'muur van Mussert' in de periode van 1936 tot 2004. In dit hoofdstuk wordt de omgang met de muur binnen het kader van de meer algemene Nederlandse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in deze periode besproken. Welke plaats nam dadererfgoed in deze periode in? Dit hoofdstuk beslaat een lange periode, want uit bronnenonderzoek blijkt dat er voor 2004 geen noemenswaardige discussies waren over de muur. In hoofdstuk 2 wordt de discussie van 2004 beschreven en worden de kenmerken van deze discussie beschreven en geanalyseerd. Hoofdstuk 3 gaat over de discussie die vanaf 2014 tot en met 2016 woedde. Het vierde hoofdstuk beslaat het laatste moment van discussie na 2016 tot benoeming tot rijksmonument door minister Van Engelshoven in februari 2018. In deze hoofdstukken wordt de argumentatie van de verschillende betrokkenen geanalyseerd. De veranderingen van deze argumentatie die deze hoofdstukken tonen, worden daarbij gekarakteriseerd.

Hoofdstuk 1: Ontstaan van en omgang met de muur, 1936-2004

Dit hoofdstuk geeft een korte weergave van de historische context van de muur en de omgang met de muur in de periode 1936 tot 2004. Wat gebeurde er precies op het Nationaal Tehuis, het NSB complex op de Goudsberg, vlak voor en tijdens de oorlog en hoe werd er na de oorlog met de muur omgegaan tot in 2004 toen er voor het eerst discussie ontstond over en wel of niet verdiende monumentstatus van de muur?

De Goudsberg was vanaf 1936 tot en met 1940 het toneel van de partijdagen van de NSB.⁹ De Nederlandse nationaalsocialisten hadden dit afgekeken van de nazi's die in Neurenberg hun nog veel grootschaligere *Reichsparteitagen* hielden.¹⁰ Het terrein in Lunteren was ingericht naar het voorbeeld van een *Thingstätte*.¹¹ Dit waren nationaalsocialistische openluchttheaters die er in Duitsland veel werden gebouwd na de machtsovername van Hitler. Op de Goudsberg werd een muur opgetrokken waar de leider, Anton Mussert, en zijn kameraden vanaf een spreekgestoelte de toegesnelde menigte konden toespreken. Netty Langeveld van Vereniging Oud-Lunteren beschreef het als een 'tüchtig Deutsch gebäude' waarmee zij de verwantschap met Duitse openluchttheaters benadrukte.¹² Toch was er wel een groot verschil met de politieke bijeenkomsten in Duitsland. De Hagespraken in Lunteren waren veel minder gedisciplineerd en kunnen eerder als een dagje uit voor NSB'ers beschouwd worden.¹³ Over de bezoekersaantallen lopen de schattingen uiteen. De NSB-pers overdreef volgens Van Heijningen het bezoekersaantal altijd enorm.¹⁴ In 1938 zouden er volgens de NSB 70.000 mensen op de Hagespraak aanwezig zijn geweest. Volgens de Centrale Inlichtingendienst fluctueerde het bezoekersaantal door de jaren van 20.000 tot 40.000. Van Heijningen noemt deze schattingen nog steeds aan de hoge kant en volgens hem kwamen er ieder jaar zo tussen de 15.000 en 20.000 man naar de Goudsberg. Ondanks dit verschil tussen de Duitse nazibijeenkomsten in Neurenberg en de NSB dagen op de Goudsberg, was er in Duitsland wel belangstelling voor wat hun westerburen deden in Lunteren. Op dinsdag 19 mei bracht Reichsführer-SS Heinrich Himler een bezoek aan de Goudsberg waar Anton Mussert hem met veel trots rondleidde over het terrein.¹⁵

De bijeenkomsten in Lunteren werden door de NSB Hagespraken genoemd. De term Hagespraak verwijst naar de naam die de vrije Saksische boeren gaven aan de vergaderingen die zij

⁹ Van Heijningen, *De Muur van Mussert*, 15.

¹⁰ Ibidem, 127.

¹¹ Ibidem, 60.

¹² Interview Netty Langeveld, 26 januari 2018 (transcriptie in bijlage).

¹³ Van Heijningen, *De Muur van Mussert*, 112.

¹⁴ Ibidem, 107-109.

¹⁵ Ibidem, 64.

hielden in de openlucht.¹⁶ Binnen de NSB bestond een volkse stroming die wat betreft ideologie met de SS in Duitsland vergeleken kan worden. Zij waren aanhangers van een 'bloed en bodem' theorie en door te verwijzen naar de Saksische boeren wilden de volkse beweging verwijzen naar de Germaanse wortels van het Nederlandse volk. Met ditzelfde idee verklaarde de volkse richting binnen de NSB de keuze om hun partijbijeenkomsten in Lunteren te houden. Volgens hen was de ware volksaard op het platteland het best bewaard gebleven.¹⁷ 'Niet in de steden, die door hun kosmopolitische sfeer door volksvreemde (romaanse en joodse) invloeden vervreemd waren van zichzelf, maar op het platteland zou de ware eigen aard en cultuur nog teruggevonden kunnen worden' schrijft Van Heijningen.¹⁸ René van Heijningen citeert het volgende persbericht uit 1940: 'De erfhoeve der Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland, de Goudsberg – door sommigen ook wel Godsberg genoemd – is het levend symbool van de verbondenheid aan onzen Germaanschen bodem'.¹⁹ De keuze voor Lunteren werd dus in een bloed en bodem theorie gegoten door de 'volksen', maar er waren duidelijk ook praktische argumenten aanwezig om voor dit terrein te kiezen. De Goudsberg was in eigendom van de lokale NSB'er W.G. Nieuwenkamp, hoofd van de afdeling Strijd- en Verkiezingsfonds.²⁰ Ook speelde mee dat Lunteren het geografisch middelpunt van Nederland is.

Doordat de Duitse bezetter bijeenkomsten van politieke partijen en bewegingen verbood, is de NSB tijdens de oorlog niet meer op de Goudsberg bijeengekomen. Het terrein werd na de oorlog meteen hergebruikt. Het was het toneel van diverse bijeenkomsten. Het Rode Kruis hield er in 1947 een bijeenkomst bijgewoond door erevoorzitster koningin Juliana ter ere van het tachtigjarig bestaan van het Nederlandse Rode Kruis en ook de padvinderij koos het als bestemming om samen te komen.²¹ Het organiseerde op het terrein de zogenaamde Nationale Kampoelans. In 1951 was koningin Juliana als beschermvrouwe van het Padvindstergilde op een van deze bijeenkomsten aanwezig.²²

Veel kranten berichtten over deze bijeenkomsten van de padvinders en het Rode Kruis. Het is opvallend dat slechts enkele kranten in deze berichten aandacht besteden aan het feit dat het terrein

¹⁶ Ibidem, 48.

¹⁷ Ibidem, 43.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, 44.

²⁰ Ibidem, 40.

²¹ Ibidem, 151.

²² 'Padvindsters defileerden voor de Koningin. Massale bijeenkomst op de Goudsberg', *De Telegraaf*, 16 mei 1951

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=4&identificer=ddd%3A1352%3Ampeg21%3Aa0008&resultsidentificer=ddd%3A110585352%3Ampeg21%3Aa0008> (2 maart 2018).

voor de oorlog grond was van de NSB. In 1947 schreef *De Tijd* over de bijeenkomst van het Rode Kruis het volgende: 'Op de plaats, waar eens Mussert aan Göring een enorme klok aanbood als dank voor de prestaties van zijn luchtmacht, wordt nu gemanifesteerd voor de naastenliefde en hulp aan allen, die door rampen zijn of worden getroffen'.²³ Het Limburgsch dagblad schreef in 1948 over de Kampoelan: 'Om kwart voor zes stroomden de tentenkampen leeg en begaf een ieder zich naar de grote vergaderplaats, waar eens Mussert en zijn trawanten tezamen kwamen en de runen-tekeens het terrein markeerden, doch waar nu het teken des kruises stond opgericht'.²⁴

Foto van de muur van na de oorlog, opschrift luidt: 'Padvindskamp de Goudsberg, Lunteren Spreekgestoelte'. (Bron: Vereniging Oud-Lunteren)

Deze verwijzingen naar het recente NSB-verleden van de Goudsberg zijn echter uitzonderlijk. Mussert en zijn NSB werden vaker niet dan wel genoemd. Werd er bij de keuze van de Goudsberg als plek voor een bijeenkomst dan niet stilgestaan bij het omstreden verleden? Het is mogelijk dat het Rode Kruis en de padvinderij met opzet voor het terrein in Lunteren kozen. Deden zij dit met de

²³ 'Roode Kruis viert herdenkingsfeest. Aangrijpend openluchtspel in de regen. Duizenden mensen in een tentenkamp', *De Tijd*, 21 juni 1947
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=rode+kruis+goudsberg&page=1&cql%5B%5D=%28date+gte+%2201-01-%22%29&coll=ddd&redirect=true&identifier=ddd%3A011201593%3Ampg21%3Aa0090&resultsidentifier=ddd%3A011201593%3Ampg21%3Aa0090>, (2 maart 2018).

²⁴ 'De pijp in de linkerkous, maar... Op de Kampoelan in Lunteren wordt niet gerookt', *Limburgsch dagblad*, 24 mei 1948
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=25&resultsidentifier=ddd%3A010416020%3Ampg21%3Aa0030&identifier=ddd%3A010416020%3Ampg21%3Aa0030> (2 maart 2018).

gedachte het terrein terug te winnen voor het Nederlandse volk? Al dat koninklijk vertoon en het 'teken des kruises' dat als een vlag in een overwonnen stuk land geplant werd, kunnen hier op duiden. Deze veronderstelling wordt kracht bijgezet door een stuk dat *De Tijd* in 1949 schreef. Deze krant stelde dat Anton Mussert een hekel had aan de padvinderij: 'Op de Goudsberg bij Lunteren, waar Mussert eens zijn haghesperken stond te houden, zal van 16 tot 23 Juli van dit jaar door de, door hem zo verfoeide, Padvindersbeweging een internationaal kamp worden gehouden, waar gebrekkige padvinders uit verschillende delen van de wereld elkaar zullen ontmoeten'.²⁵ *De Tijd* bedoelt dus dat er sprake was van wraak en dat de viering van de padvinderij op de Goudsberg symbool staat voor de overwinning van het internationalisme, belichaamd door de padvinderij, op het nazisme dat belichaamd werd door Musserts NSB.

Ik legde de veronderstelling dat de padvinderij en het Rode kruis bewust voor de voormalige NSB-grond kozen om het land terug te winnen voor aan de door mij geïnterviewde gesprekspartners. Zij ontkrachtten allen dit idee. Netty Langeveld van Vereniging Oud-Lunteren denkt dat het puur met de hoeveelheid ruimte te maken had die daar in Lunteren beschikbaar was.²⁶ René van Heijningen noemt de keuze van de Goudsberg als plek voor naoorlogse bijeenkomsten puur pragmatisch van aard.²⁷ Hij noemt de periode van wederopbouw een tijdvak dat voornamelijk door pragmatisme gekleurd werd. De Goudsberg was een mooi beschikbaar terrein. Van Heijningen: 'Als jij als padvinderij een mooie locatie zoekt, nou daar lag het.' Wel denkt Van Heijningen dat er leedvermaak mee heeft gespeeld. De naoorlogse gebruikers van het terrein zullen volgens hem iets gedacht hebben van 'hier lopen we dan op de heilige grond van de NSB'. Ideologische overwegingen speelden volgens hem echter geen hoofdrol. Volgens allen was het een simpele keuze om op de Goudsberg een bijeenkomst te houden. Hier lag in het midden van het land een stuk grond dat zich uitstekend leende voor het houden van massabijeenkomsten. Het getuigde met andere woorden volgens hen niet van een zeer bewuste omgang met dit omstreden verleden.

²⁵ 'Jamboree van gebrekkige padvinders in Lunteren', *De Tijd*, 23 mei 1949
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+AND+mussert&page=1&cql%5B%5D=%28date+ g te +%2201-01-1945%22%29&cql%5B%5D=%28date+ lte +%2231-12-%22%29&coll=ddd&redirect=true&identifier=ddd%3A011199634%3Ampeg21%3Aa0035&resultsidentifier=ddd%3A011199634%3Ampeg21%3Aa0035> (2 maart 2018).

²⁶ Interview Netty Langeveld, 26 januari 2018 (transcriptie in bijlage).

²⁷ Interview René van Heijningen, 22 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

In 1950 verkocht de Padvindersraad het stuk land op de Goudsberg dat het in bezit had en enkele jaren later werd er een camping gevestigd die er vandaag de dag nog steeds zit.²⁸ Het was de grootvader van de huidige campingeigenaar die het terrein van de Padvindersraad kocht. In de periode na 1950 was de aandacht voor de muur opvallend beperkt. Grote discussies over de vraag of de muur bewaard moet blijven als getuige van de Tweede Wereldoorlog, voorzien moet worden van informatie of afgebroken moet worden, zijn er tot 2004 niet.

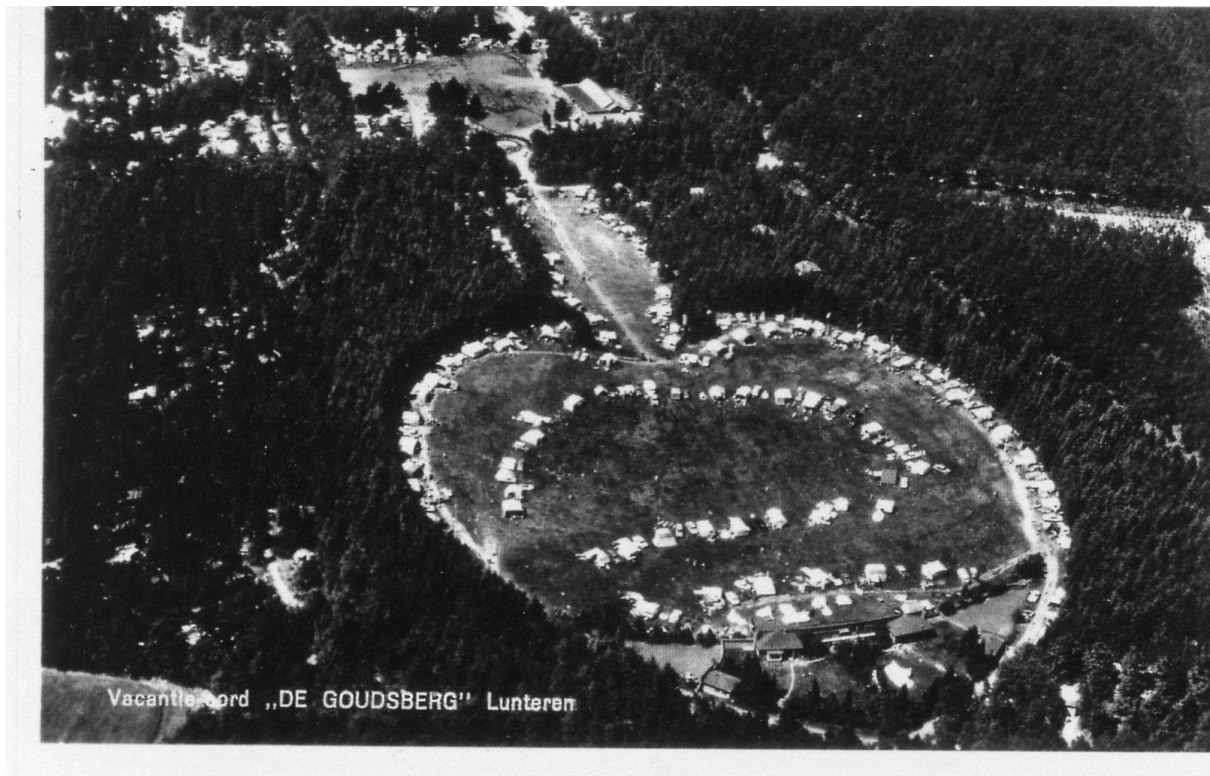

Foto van tentjes voor de muur, opschrift luidt: 'Vacantieoord „DE GOUDSBERG“ Lunteren. (Bron: Vereniging Oud-Lunteren

De erfgoedverenigingen die zich vanaf 2004 zo sterk maakten voor de monumentstatus van de muur spraken zich hier voor 2004 niet over uit. Tekenend hiervoor is de brief die Vereniging Oud-Ede in 1979 aan het college van burgemeester en wethouders in Ede stuurde en waarin zij aandrong op een meer zorgvuldig monumentenbeleid door de gemeente Ede omdat de leden van de vereniging 'kennis hebben genomen van de afbraak en het op stapel staan van de afbraak van

²⁸ 'Padvindersraad verkoopt de Goudsberg', *De Gooi- en Eemlander*, 6 december 1950

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=15&resultsidentificer=ddd%3A011155538%3Ampg21%3Aa0088&identificer=ddd%3A011155538%3Ampg21%3Aa0088> (2 maart 2018);

'Goudsberg wordt nu kampeertrein', *Het Parool*, 21 juni 1952

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=7&identificer=ABCDD%3A010830298%3Ampg21%3Aa0141&resultsidentificer=ABCDD%3A010830298%3Ampg21%3Aa0141>

(2 maart 2018).

monumentale panden'.²⁹ Oud-Ede begon de brief met te stellen dat één van de doelstellingen van de vereniging het bevorderen is van het in stand houden van monumenten van historisch-landschappelijke en historisch-bouwkundige aard. In de brief werd gesproken over panden, maar over de muur werd geen woord gerept. In 1984 stuurde Vereniging Oud-Ede een brief aan de monumentencommissie van de gemeente Ede waarin zij een concrete lijst gaf met monumenten die volgens haar een gemeentelijk monument zouden moeten worden.³⁰ De lijst bestond uit 36 gebouwen, maar de 'muur van Mussert' maakte er geen deel van uit. Het dadererfgoed werd niet gezien als onderdeel van de monumentenzorg. In het begin van de jaren negentig was de muur opnieuw even nieuws, toen er discussie was of er op de Goudsberg een asielzoekerscentrum moest komen.³¹

Dat niemand zich al die tijd over de muur bekommerd heeft, is de staat waarin deze verkeert niet ten goede gekomen. De muur ligt er maar vervallen bij. Netty Langeveld van Vereniging Oud-Lunteren licht dit als volgt toe: 'Het is geen gezicht momenteel. Er groeien allemaal bomen op de muur, vervallen vertrekken die ooit ingericht waren zijn helemaal verweerd, er zijn hangjongeren in geweest en er zijn vernielingen aangericht. Eigenlijk is het zonde.'³² Voor de muur staan momenteel stacaravans waarin gastarbeiders uit Polen zich huisvesten. Het oogt vrij troosteloos.

Uit bovenstaande analyse kunnen drie fases aangeduid worden. Uit de krantenartikelen van de eerste naoorlogse jaren blijkt dat het NSB-verleden van de muur wel bekend was, maar dat dit niet geproblematiseerd en sterk geëxpliciteerd werd. De problematiek werd weggeduwd. Van Heijningen schrijft over een foto van prins Bernhard en monsieur Baten die te gast zijn bij een bijeenkomst van de padvindsters op de Goudsberg in 1946: 'Een foto toont beide heren rustig gezeten voor het grote podium, terwijl zij een oefening van padvindsters aanschouwen. Dit zou vijftig jaar later niet meer mogelijk zijn geweest. De 'muur van Mussert' was intussen een 'schuldige muur geworden.'³³ In 1946 is het nog mogelijk om jezelf triomfantelijk gezeten voor de muur te fotograferen. Vijftig jaar later is dit niet meer mogelijk omdat deze muur het toonbeeld van 'schuldig' erfgoed is geworden en wie zich zou laten fotograferen voor NSB-erfgoed lijkt de problematiek niet te zien en lijkt daarmee voorstander te zijn van de NSB.

²⁹ Brief van de vereniging Oud-Ede over bezorgdheid behoud monumentale panden, 12 november 1979, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 15.

³⁰ Brief van de vereniging Oud-Ede met voorstellen voor de monumentenlijst, 17 september 1984, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 16.

³¹ 'Ede tegen asielzoekers', *Het vrije volk*, 4 januari 1991

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=6&identificer=ddd%3A010963654%3Ampeg21%3Aa0175&resultsidentificer=ddd%3A010963654%3Ampeg21%3Aa0175> (2 maart 2018).

³² Interview Netty Langeveld, 26 januari 2018 (transcriptie in bijlage).

³³ Van Heijningen, *De Muur van Mussert*, 162.

In de tweede fase die vanaf de jaren vijftig aanbrak, leek de muur geen deel meer uit te maken van het collectief geheugen. Uit de brieven van Erfgoedvereniging Oud-Ede blijkt dat de muur niet in het vizier stond van de vereniging als het ging om monumentenzorg. In kranten duiken ook geen noemenswaardige discussies over de erfgoedwaarde van de muur op. Pas in 2004 is er weer aandacht voor de muur als dadererfgoed en dit is het begin van de derde fase. Het viel mij tijdens de interviews op dat de geïnterviewden weinig blijken gaven van kennis over hoe het de muur vóór 2004 was vergaan. Velen hadden zelfs voor deze discussie niet van de muur gehoord, zelfs enkele Lunteranen niet. Netty Langeveld van Erfgoedvereniging Oud-Lunteren: 'Sinds deze laatste reuring dan, heb ik pas voor het eerst eigenlijk die muur gezien. Daarvoor ja, bestond ie in onze gedachten helemaal niet. Tenminste, ons naoorlogse mensen dan hè. Mensen die het zelf in de oorlog meegemaakt hebben die wisten het. Maar wij naoorlogse Lunteranen, ja de meeste mensen wisten helemaal niet dat die muur er was'.³⁴ Rigo van Raai, PvdA-raadslid in de gemeente Ede, liet in 2004 weten verrast en geschrokken te zijn door het bestaan van de muur.³⁵ Van Heijningen heeft in 2010 of 2011 voor het eerst van de muur gehoord, vertelt hij.³⁶ Hij moest zijn masterscriptie schrijven en was op dat moment aan het NIOD werkzaam aan een project. 'Ik wist daarvoor niet eens waar Lunteren lag' aldus Van Heijningen.

Deze drie fases hangen samen met de manier waarop de Tweede Wereldoorlog in Nederland werd herdacht. Rob van der Laarse onderscheidt drie fases in de nationale herdenkingscultuur. Tot in de jaren zestig draaide deze herinneringscultuur volgens hem om de heroïek van onderdrukking en verzet.³⁷ Daardoor is er geen aandacht voor de daders. Daarna vond er een erkenning van het slachtofferschap plaats. Historicus Chris van der Heijden betitelt dit als een perspectiefwisseling waarbij 'het oorlogsverhaal zich verplaatste van degenen die de oorlog hadden gevoerd naar degenen die de gebeurtenissen hadden ondergaan'.³⁸ Rob van Ginkel ziet ook een omslag plaatsvinden in de jaren zestig. Volgens hem was een van de aanleidingen voor deze omslag het Eichmann proces in 1961.³⁹ De focus van herdenken die voorheen op het verzet lag, verschoof naar het slachtofferschap, met name dat van de Joden. Van der Heijden noemt naast het Eichmann proces ook nog enkele andere factoren die deze verschuiving mogelijk maakte. Volgens hem droegen de

³⁴ Interview Netty Langeveld, 26 januari 2018 (transcriptie in bijlage).

³⁵ "Muur van Mussert' geen monument', *Ede Stad*, 3 november 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a/10b/10c.

³⁶ Interview René van Heijningen, 22 februari 2018.

³⁷ Rob van der Laarse, 'Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed' in: Rob van der Laarse, Frank van Vree (ed.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009), 169-195, aldaar 191.

³⁸ Chris van der Heijden, *Dat nooit meer: De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Amsterdam 2011) 336.

³⁹ Rob Van Ginkel, *Rondom de Stilte: herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2001) 39.

vertoning van de Amerikaanse serie *Holocaust*, de uitgave van Jacques Presser zijn *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom* en Lou de Jong zijn deel 8 van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* eraan bij dat de Holocaust meer centraal komt te staan in de kijk op de Tweede Wereldoorlog.⁴⁰ Op het moment van schrijven in 2009 neemt Van der Laarse een verandering waar en noemt deze ook een perspectiefwisseling. Er breekt een nieuw regime van herinnering aan: '... nu de groep van oorlogsgetroffenen en ooggetuigen snel kleiner wordt, groeit de behoefte om het verhaal van de oorlog niet alleen vanuit het perspectief van de slachtoffers, maar ook vanuit dat van de daders te beschouwen.'⁴¹ Met deze verandering begint de derde fase die Van der Laarse onderscheidt.

Chris van der Heijden schrijft in *Grijs Verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* uit 2001 dat de Nederlanders die niet deel uitmaakten van de Joodse gemeenschap en die niet bij verzet en collaboratie betrokken waren het gewone leven weer snel oppakten.⁴² Toen de economische situatie in Nederland beter was dan die van voor de oorlog, had men volgens Van der Heijden 'weinig lust terug te kijken naar de bittere jaren uit het jongste verleden.' Van der Heijden bestempelt het beeld van de oorlog in de eerste jaren na de oorlog als 'relatief nuchter'.⁴³ Dit nuchtere beeld verklaart de omgang met de muur in de eerste jaren na de oorlog, die eveneens nuchter genoemd kan worden. Het NSB verleden van de muur werd namelijk niet als problematisch gezien. Deze nuchtere kijk op het NSB erfgoed en de nadruk die in de eerste jaren na de oorlog op het herdenken van het verzet lag, maakte dat er aan dadererfgoed geen aandacht besteed werd.

Volgens Van der Heijden ontstond er in de jaren zestig een grote belangstelling voor de oorlog.⁴⁴ Van 1960 tot 1956 werd op de tv het programma *De Bezetting* van Lou de Jong uitgezonden. Jacques Presser bracht in 1965 zijn *Ondergang* uit en in 1969 verscheen het eerste deel van Lou de Jong zijn *Koninkrijk*. De Jong schreef dit werk in opdracht van de minister van Onderwijs en Wetenschappen. Het zevenentwintigste en laatste deel verscheen in 1988. Het *Koninkrijk* werd als 'staatsgeschiedschrijving' bestempeld.⁴⁵ Dit werk heeft voor lange tijd het denken over de Tweede Wereldoorlog in Nederland bepaald. Van der Heijden betoogt dat vanaf de jaren zestig Lou de Jong meer dan wie dan ook 'het' verhaal van Nederland in de Tweede Wereldoorlog weergaf.⁴⁶ De Jong beschreef de oorlog in termen van 'goed' en 'fout'. Van der Heijden stelt dat De Jong de oorlog

⁴⁰ Van der Heijden, *Dat nooit meer*, 335.

⁴¹ Van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering*, 191.

⁴² Chris van der Heijden, *Grijs Verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001), 10.

⁴³ Ibidem, 13.

⁴⁴ Ibidem, 10-11.

⁴⁵ Boudewijn Smits, *Lou de Jong. 1914-2005. Historicus met een missie* (Amsterdam 2014), 16.

⁴⁶ Van der Heijden, *Dat nooit meer*, 248.

beschreef als een 'oorlog van helden en boeven' was.⁴⁷ 'Lelieblank en gitzwart schemeren als watermerk door zijn wetenschappelijke geschiedschrijving' schrijft Boudewijn Smits.⁴⁸ Volgens Chris Vos en Frank van Vree was er van deze zwart-witte geschiedschrijving al sprake in *De Bezetting*. Dit programma was 'het kristallisatiepunt van De Jongs 'Grote Verhaal' van collectieve onschuld van het Nederlandse volk jegens de brute Duitse bezetter'.⁴⁹ Dit denkbeeld over de oorlog heeft lang doorgewerkt. In 1985 was de oorlog veertig jaar voorbij en verschenen er veel boeken over de Tweede Wereldoorlog. Chris van der Heijden betoogt dat al deze publicaties van een perspectief doortrokken waren: 'fout was fout, goed was goed en 'wij', Nederlanders, stonden aan de juiste kant van de streep'.⁵⁰ De heersende visie op de oorlog in termen als goed en fout verklaart de lange stilte rondom de muur die kenmerkend was voor de tweede fase van omgang met de muur. Binnen dit 'Grote Verhaal' was geen plek voor NSB erfgoed. In de therapeutisch opgevatte oorlogsherinnering was Nederland goed en in dit zelfbeeld was voor de NSB geen plek.

Chris van der Heijden probeert met zijn boek *Grijs verleden* in 2001 het goed/fout paradigma te doorbreken. Hij wilde aantonen dat het grootste deel van de Nederlandse bevolking in de oorlog niet goed of fout was, maar daartussen in zat en probeerde te overleven.⁵¹ Niet zwart of wit, maar grijs. Van der Heijden is niet de eerste die de geschiedschrijving van De Jong bekritiseert. In 1983 gaf Hans Blom in zijn oratie *In de ban van goed en fout* aan dat er andere benaderingen van de Tweede Wereldoorlog dan die van de Jong mogelijk zijn en pleitte hij voor een analytisch perspectief op de oorlog in plaats van een moreel perspectief.⁵² Blom en Van der Heijden hebben zelf ook de nodige kritiek te verduren gehad.⁵³

Claire Farbrace schrijft in haar thesis *Heritage in the Making: The Case of Mussert's Wall and its Contested World War II Heritage* dat het goed/fout denken het feit dat de NSB als on-Nederlands bestempeld werd ervoor zorgde dat de muur zo'n lange periode geen plek had binnen de nationale herdenkingscultuur.⁵⁴ Zij haalt hierbij Helen Grevers aan die beschrijft hoe na de oorlog de NSB als niet-Nederlands gezien werd.⁵⁵ De bekritisering van De Jongs goed/fout denken door historici als

⁴⁷ Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 15.

⁴⁸ Smits, *Lou de Jong*, 847.

⁴⁹ Ibidem, 16.

⁵⁰ Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 396.

⁵¹ Henk Eeftink, *Collaboratie, landverraad en heldendaden. Kanttekeningen bij 'goed' en 'fout' in de Tweede Wereldoorlog* (Soesterberg 2011), 10.

⁵² Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 397.

⁵³ Eeftink, *Collaboratie, landverraad en heldendaden*, 10; Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 397.

⁵⁴ Farbrace, *Heritage in the Making*, 35.

⁵⁵ Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* (Amsterdam 2013) 10.

Blom en Van der Heijden waarmee dit denkbeeld een deuk opliep is één van de mogelijke oorzaken voor het begin van fase drie in de omgang met de 'muur van Mussert' en voor een algemene grotere aandacht voor dadererfgoed. Het zelfbeeld van de 'goede' Nederlander liep steeds meer een deuk op en er kwam meer ruimte voor de geschiedenis van collaborateurs.

Hoofdstuk 2: ‘Lunterse NSB-kuil onbeschermd’.⁵⁶ Het debat in 2004

Nadat het jarenlang stil was geweest omtrent de ‘muur van Mussert’ werd het al dan niet bewaren en tentoonstellen van het bouwwerk in 2004 voorwerp van discussie. De vraag of de muur erfgoedkundige en historische waarde had, kwam in Lunteren op de politieke agenda te staan. In dit hoofdstuk wordt het debat over de eventuele monumentenstatus van de muur in deze periode geanalyseerd en wordt nagegaan welke argumenten diverse belanghebbenden bij de muur hanteerden. Inhoudelijk spitste het debat zich toe op twee vragen: de vraag of Lunteren door het bewaren van de muur een bedevaartsoord zou worden voor neonazi’s en de vraag of dadererfgoed überhaupt als gemeentelijk ‘monument’ kan worden aangeduid. Uit deze twee inhoudelijke punten valt meteen een derde kenmerk van het debat op, namelijk het lokale karakter van de discussie. In 2004 ging de discussie over de status van gemeentelijk monument en niet rijksmonument. De discussie bleef beperkt tot discussies in de lokale pers en gemeenteraadszittingen. Deze kenmerken van het debat van 2004 worden in dit hoofdstuk achtereenvolgens toegelicht en aan de hand van deze kenmerken worden de discussie en de argumenten die tegenstanders en voorstanders aandroegen in kaart gebracht. Maar allereerst wordt uiteengezet hoe in 2004 de muur voorwerp van debat werd. In 2004 maakte de monumentencommissie in Ede een inventarisatie van objecten die kans maakten om de status van gemeentemonument te krijgen.⁵⁷ Daar stond de muur dit keer ook op. De politicus Cees Haverhoek die namens Liberaal Ede, een afsplitsing van de lokale VVD, in de gemeenteraad van Ede zat, vond dat de muur meer aandacht verdiende. Volgens Haverhoek was de campingeigenaar immers van plan om de muur te slopen, zo werd in krantenberichten benadrukt en dit was voor Haverhoek een belangrijke reden om de waarde van de muur als gemeentelijk monument te benadrukken.⁵⁸ In 2004 was daar meteen discussie over, aangezien de eigenaar zelf beweerde, zo werd in *De Gelderlander* betoogd, dat hij de muur toch liever wilde behouden.⁵⁹ Ook Ronald Busser, woordvoerder van camping De Goudsberg, stelt in maart 2018 dat van een eventuele sloop pas sprake was in 2017.⁶⁰ Als dat klopt zou Haverhoek de dreiging van sloop hebben gebruikt als middel om de zaak urgenter te maken. Cees Haverhoek is ex-militair en historicus.⁶¹ Volgens Jan

⁵⁶ ‘Ede: 22 nieuwe monumenten. Lunterse NSB-kuil onbeschermd. Monumenten gebouwd tot 1940 nu geïnventariseerd’, *De Gelderlander*, 21 maart 2005, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 12a.

⁵⁷ ‘Muur Mussert ‘symboliek voor fascisme’, *Ede Stad*, 15 september 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a.

⁵⁸ Ibidem; ‘Musserts Muur verdeelt Lunteren’, *De Gelderlander*, 29 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10c.

⁵⁹ ‘Musserts Muur verdeelt Lunteren’, *De Gelderlander*, 29 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10c.

⁶⁰ Mail Ronald Busser, 5 maart 2018.

⁶¹ Mail Cees Haverhoek, 8 maart 2018.

Kijlstra was het zijn vakgebied als historicus dat hem kennis liet maken met de muur.⁶² Kijlstra vermoedt dat Haverhoek in 2004 tegen de muur aan stootte doordat hij bezig was een boek te schrijven over lokale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. *De Gelderlander* beschrijft Haverhoek als een 'historicus die een neus heeft voor plaatselijk oorlogsverleden'.⁶³ Hierover vertelde Haverhoek in 2018 dat hij altijd al interesse gehad heeft in de Tweede Wereldoorlog.⁶⁴ Hij schrijft dat hij in zijn scriptie '*Tussen goed en fout, Schalkhaarders bij het politiekorps van Arnhem tijdens 1942-1944*' de NSB uitvoerig besprak. Haverhoek zegt dat hij door het schrijven van deze scriptie wist wat er zich voor de oorlog afspeelde op de Goudsberg: 'Ik was dus op de hoogte van de Hagenspraken die in 1936, 1937, 1938, 1939 en 1940 in Lunteren zijn gehouden.' Zijn inzet voor het bewaren van de muur als gemeentelijk monument beargumenteerde hij in 2018 met het idee dat hij het noodzakelijk vond dat de jeugd inzicht kreeg in een zwarte bladzijde van onze geschiedenis⁶⁵ 'Als we deze verderfelijke beweging willen ontkennen dan halen we een zwarte bladzijde uit ons geschiedenisboek', aldus Haverhoek.⁶⁶ En: 'ook foute zaken dicht bij huis moeten niet vergeten worden'.⁶⁷ De argumenten van Haverhoek vonden instemming bij de oudheidkundige verenigingen in de gemeente en ook een enkele lokale politieke partij, zoals GroenLinks. Tegen het voorstel van Haverhoek kwam vanuit verschillende hoeken weerstand. Naast enkele politieke partijen in de gemeenteraad zoals CDA en VVD, zijn de belangrijkste tegenstanders van dit voorstel verenigingen van voormalige verzetsstrijders uit de Tweede Wereldoorlog en joodse verenigingen zoals LJGGelderland, de Liberaal Joodse Gemeente Gelderland en het CIDI, het Centrum Informatie en Documentatie Israël.

Eén van de zaken die de discussie van 2004 typeert, zo betoogde ook Simon van de Pol van Vereniging Oud-Ede, is de angst dat de muur een bedevaartsoord wordt voor neonazi's.⁶⁸ Voor het CIDI was deze angst, naast dat zij de unieke historische waarde van het bouwwerk onderschreven, de belangrijkste reden om tegen de muur als monument te pleiten.⁶⁹ Adjunct-directeur van het CIDI Hadassa Hirschfeld vertelde in 2004 aan *Ede Stad* dat de muur niet afgebroken hoeft te worden, maar

⁶² Gesprek Jan Kijlstra, 27 februari 2018.

⁶³ 'Musserts Muur verdeelt Lunteren', *De Gelderlander*, 29 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10c.

⁶⁴ Mail Cees Haverhoek, 8 maart 2018.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ "Muur van Mussert' geen monument', *Ede Stad*, 3 november 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a/10b/10c.

⁶⁷ 'Muur Mussert 'symboliek voor fascisme', *Ede Stad*, 15 september 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a.

⁶⁸ Interview Simon van de Pol, 26 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

⁶⁹ 'Muur Mussert 'symboliek voor fascisme', *Ede Stad*, 15 september 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a.

dat zij een monumentenstatus voor die muur niet mogelijk achtte.⁷⁰ De angst dat het een bedevaartsoord zou worden, werd voornamelijk veroorzaakt door de aanwezigheid in Lunteren van de ‘zwarte weduwe’ Rost van Tonningen. Zij was getrouwd geweest met prominent NSB’er en SS’er Meinoud Rost van Tonningen en zij kwam nog wel eens bij de muur. De weduwe had zich niet afgekeerd van dit nazistisch gedachtegoed. David Barnouw schrijft in zijn boek *Rost van Tonningen: Fout tot het bittere eind* dat in 1979 in het tv-programma *Verhagen Cadabra* mevrouw Rost van Tonningen praatte over de ‘prachtkerels’ van de SS en over de grootheid van Hitler en Himmler.⁷¹ Ook ontkende zij in dat programma, zoals zij volgens Barnouw vaker deed, de moord op de joden. Barnouw schenkt verder aandacht aan de bijeenkomsten van neonazi’s die zij hield bij haar thuis. ‘Oudgedienden van de NSB en jeugdige nazi’s kunnen hier het Derde Rijk verheerlijken en plannen maken hoe Nederland moet worden ‘genezen’. Iedereen die zich aan de verre en obscure rechterkant van politiek Nederland ophoudt, is wel eens bij haar thuis geweest. Hoe radicaler, hoe beter en vooral jongeren mag zij graag ontvangen, van bier voorzien en van verhalen hoe mooi het vroeger was’ schrijft Barnouw. In 1983 hield mevrouw Rost van Tonningen het ‘Zonnewendefeest’ waar ook gasten uit het buitenland bij aanwezig waren. Nazi-liederen werden op dit feest gezongen en het feest leidde tot vragen in de Tweede Kamer. Ook zou de weduwe vanuit haar huis nazistische literatuur verzenden. Bij een huiszoeking werden deze boeken in beslag genomen. Chris van der Heijden betoogt dat de weduwe in Nederland een symbool van het kwaad werd nadat in maart 1986 het bericht kwam dat ze een staatspensioen ontvangt omdat haar man voor de oorlog lid van de Tweede Kamer was geweest.⁷² De angst in 2004 voor de transformatie van de muur tot een bedevaartsoord voor neonazi’s had dus duidelijk enkele historische wortels. De hoogbejaarde Rost van Tonningen leefde op dat moment nog en had zich na de oorlog steeds omringd met sympathisanten van het nazisme.

René van Heijningen kijkt in 2018 terug op deze angst en volgens hem viel het directe gevaar van mevrouw Rost van Tonningen wel mee. Volgens hem moet je een bezoekje van de ‘zwarte weduwe’ beschouwen als een ‘sentimental journey’ van een vrouwtje dat het allemaal niet zo goed meer op een rijtje had, maar van een politieke en krachtige organisatie van neonazi’s om haar heen was er geen sprake.⁷³ Om die reden was de angst voor een bedevaartsoord volgens Van Heijningen nergens op gebaseerd.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ David Barnouw, *Rost van Tonningen: Fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994), 155-167.

⁷² Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 392.

⁷³ Interview René van Heijningen, 22 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

Ook Haverhoek denkt in 2004 niet dat de muur een bedevaartsoord voor neonazi's zal worden, want volgens hem identificeren zij zich helemaal niet met de NSB.⁷⁴ Van Heijningen stelt dat de NSB niet zo'n uitstraling heeft op neonazi's.⁷⁵ Hij beschrijft dat de NSB uit twee stromingen bestond: een SSstroming en een stroming die vanuit het oogpunt van Duitse nazi's als enigszins burgerlijk nationaalsocialisme beschouwd werd. De leden uit de SS-stroming, de volksen, neigden veel meer naar de Duitse nazi's. Van Heijningen: 'Ik wil daarmee zeggen, ik ken niemand die in Mussert, de man die uiteindelijk met zijn tante getrouwd was, een groot voorbeeld heeft gezien. Martiale uitstraling had de man absoluut niet, daarmee ga ik hem niet goedpraten, maar om hem nou als rolmodel te zien voor de hedendaagse skinhead'.⁷⁶

Ad van Liempt wijt de onaantrekkelijkheid van de NSB voor neonazi's aan het 'loser-gehalte' dat aan de reputatie van de NSB kleeft. Hij beschrijft de NSB'ers als 'een treurig, weinig inspirerend stelletje, met Mussert als de burgerlijke leider, parmantig rondstappend in een zwart uniform, omringd door machtshongerige meelopers, voortdurend marcherend of parades afnemend.'⁷⁷ Ook Van Liempt is van mening dat de hedendaagse neonazi de NSB niet als inspiratiebron ziet. 'Er loopt hier en daar weleens een verdwaasde geest met een nazisymbool rond op een demonstratie, maar nostalgie naar de NSB valt in ons land zelden te noteren.' Het is waar dat bij een enkele demonstratie neonazi's met de prinsenvlag gezwaaid hebben.⁷⁸ Deze oranje-wit-blaauwe vlag werd voor het eerst gebruikt in de Nederlandse opstand tegen de Spanjaarden. Het was de NSB die er voor zorgde dat de vlag een omstreden lading kreeg. Zij zagen deze vlag als de ware vlag van Nederland.⁷⁹ Dit kan dan als zo'n nazisymbool beschouwd worden waar Van Liempt over spreekt, maar waar hij geen nostalgie naar de NSB in ziet.

Echter zijn er weldegelijk voorbeelden van neonazisme in Nederland waar de NSB op een voetstuk geplaatst werd. In 1971 werd de NVU, de Nederlandse Volksunie, opgericht als neonazistische groepering. Het DNPP, het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, stelt

⁷⁴ 'Muur Mussert 'symboliek voor fascisme', *Ede Stad*, 15 september 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a.

⁷⁵ Interview René van Heijningen, 22 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Van Liempt, Ad, 'Ook de zwarte bladzijden s.v.p.' <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/fout-verleden/ook-zwarte-bladzijden-s-v-p/> (16 maart 2018).

⁷⁸ 'CIDI roept PVV op: neem afstand van neo-nazi's', 23 september 2013 <https://www.cidi.nl/cidi-roept-pvv-op-neem-afstand-van-neo-nazis/> (16 maart 2018).

⁷⁹ Jeroen Visser, 'Prinsenvlag is om omstreden, maar kent lange geschiedenis', *De Volkskrant*, 11 mei 2011. <https://www.volkskrant.nl/politiek/prinsenvlag-is-omstreden-maar-kent-lange-historie~a2427230/> (16 maart 2018).

dat deze partij zich vandaag de dag profileert als volksnationalistische of volkssocialistische partij.⁸⁰ De partij streeft naar een eenpartijstaat naar voorbeeld van Hitlers Duitsland onder de NSDAP. Het grootste deel van alle rechts-extremistische demonstraties in Nederland wordt volgens de DNPP door de NVU georganiseerd. Uit documentatie van de inlichtingendienst blijkt dat de NVU zich wel degelijk met de NSB afficheert. Uit een verslag van een ledenvergadering van de NVU uit 1975 blijkt dat er bandjes met NSB liederen afgespeeld werden.⁸¹ In een maandoverzicht april 1971 maakte de Binnenlandse Veiligheidsdienst melding dat het 'leidend beginsel' van de NVU bijna geheel overeenkwam met het 'leidend beginsel' van de NSB.⁸² Verstrekkender is het bericht in *De Volkskrant* van 6 mei 1986 dat voormalig leider van de NVU Joop Glimmerveen met aanhangers op 4 mei van dat jaar pamfletten verspreidde waar eerherstel voor Anton Mussert geëist werd.⁸³ De woorden van Van Liempt en Van Heijningen worden met deze voorbeelden in twijfel getrokken. Toch is het zo dat er zich, op mevrouw Rost van Tonningen na, voor zover bekend is nooit een georganiseerde vorm van bedevaart naar de muur heeft plaatsgevonden. 'Als ze niet in Lunteren komen, waar komen ze dan wel? Ik heb ze niet gezien de afgelopen 30 jaar', aldus Van Heijningen.⁸⁴ Rost van Tonningen heeft zich zelf ook niet gemengd in de discussie van 2004. Tegenstanders hebben de angst dat Lunteren een neonazistisch bedevaartsoord zou worden natuurlijk ook met bovenstaande argumenten gevoed om zo het tegenstanderskamp te versterken.

Niettemin speelden er in Lunteren bepaalde lokale gevoeligheden bij het beoordelen van de waarde van de muur als monument. De aanwezigheid van Florrie Rost van Tonningen speelde daarin een belangrijke factor. Een tweede typering van de discussie in 2004 is dat zij op lokaal niveau gevoerd werd. De gemeentelijke politiek boog zich over het vraagstuk of de muur een gemeentemonument moest worden. Een rijksmonument is op dat moment niet aan de orde. Het voorstel van Haverhoek werd gesteund door lokale oudheidkundige verenigingen. Vereniging Oud-Lunteren, Vereniging Oud-Ede en Erfgoed Ede waren allemaal voor monumentenstatus. Status van gemeentelijk monument biedt ook voer voor discussie over het imago van de gemeente. Volgens Van de Pol bestond er in 2004 de zorg dat Lunteren en Ede als NSB-dorp of NSB-gemeente bekend zouden

⁸⁰ Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Nederlandse Volksunie (NVU) <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/nvu> (16 maart 2018).

⁸¹ Inzagedossier AIVD Nederlandse Volksunie, Ledenvergadering Nederlandse Volks Unie (NVU) 23 maart 1975 <http://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nvu-2.pdf>.

⁸² Binnenlandse Veiligheidsdienst, maandoverzicht april 1971 <http://www.inlichtingendiensten.nl/jaarkwartaalmaand/1971-04.pdf>.

⁸³ 'Glimmerveen krijgt verbod op bijwonen van viering bevrijding', *De Volkskrant*, 6 mei 1958 https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?objectsearch=mussert&coll=ddd&resultscoll=ddd&titel&identificer=AB_CDDD%3A010879046%3Ampg21%3Ap002&facets%5Btitle%5D%5B%5D=De+Volkskrant&cql%5B%5D=%28dat e%3D%2206-05-1985%22%29 (22 maart 2018).

⁸⁴ Interview René van Heijningen, 22 februari 2018 (transcriptie in bijlage)

komen te staan. Van Heijningen noemt het een ongeschreven wet in de citymarketing: je moet je dorp of stad niet met fout verleden afficheren. Van Heijningen: 'Het gevaar bestaat dat je in de media of in de beeldvorming wordt geafficheerd als NSB gemeente. Ga er dan maar aan staan om uit te leggen dat het niet zo was'.⁸⁵

Simon van de Pol zegt dat Lunteren in de oorlog een broeinest van het verzet was.⁸⁶ Van de Pol vertelt dat Ede vrij veel slachtoffers had in de oorlog, met name door de slag van Arnhem en door de oversteek over de Rijn van mensen die waren achtergebleven. Het bewaarde erfgoed en de monumenten in Ede focussen op dit verzet. In Ede is er een mausoleum, de Erebegraafplaats Ede, waar dertig verzetsstrijders begraven liggen. Van Heijningen zegt dat wij Nederlanders, als het om ons zelfbeeld gaat, niet graag aan de NSB herinnerd worden. 'Het past niet in ons zelfbeeld dat wij ook verraders waren. We willen liever helden zijn of de nadruk op slachtoffers leggen'. In hoofdstuk 1 werd beschreven hoe Lou de Jong als historicus met autoriteit op het gebied van de Tweede Wereldoorlog met zijn standaardwerk over de oorlog *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* het Nederlandse denken over de oorlog beïnvloedde. Hij beschreef de oorlog in een zwart/wit paradigma waarin de oorlog werd uitgedrukt in begrippen 'goed' en 'fout'. Dit goed/fout denken werkte therapeutisch en zorgde ervoor dat de Nederlander zichzelf kon beschouwen als goed in de oorlog. Helen Grevers schrijft: 'In Nederland bestond een normatieve consensus over het nabije oorlogsverleden die uitgedrukt werd met de begrippen 'goed' en 'fout'. Net als in België lag de nadruk op verzetsdaden en goed burgerschap. Iedereen die fout was geweest, zoals alle leden van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB), ging door voor 'on-Nederlands'.⁸⁷ Het zelfbeeld van de goede Nederlander in de oorlog valt niet te verenigen met het verleden van de NSB waar Nederlanders collaboreerden met de Duitse vijand.

Naast Helen Grevers, betoogt ook Rob van der Laarse dat tot in de jaren zestig de nationale herdenkingscultuur om de heroïek van onderdrukking en verzet ging.⁸⁸ Hierna vond er een erkenning van het slachtofferschap plaats. Deze 'officiële' herinneringscultuur liet zich lastig verenigen met het erfgoed van de daders schrijft Van der Laarse. In Ede en Lunteren is in 2004 goed te zien wat Grevers en Van der Laarse beschrijven. Voor de geschiedenis van de NSB was weinig tot geen plek in de herinnering van vele Edenaren en Lunteranen. De gemeente benadrukte liever de kant van het verzet en eerde liever de slachtoffers op de Erebegraafplaats, dan dat er aandacht geschonken wordt aan het NSB verleden. Deze kant van het verleden past namelijk niet bij het zelfbeeld van de goede Nederlander.

⁸⁵ Interview René van Heijningen, 22 februari 2018 (transcriptie in bijlage)

⁸⁶ Interview Simon van de Pol, 26 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

⁸⁷ Helen Grevers, *Van landverraders tot goede vaderlanders*, 10.

⁸⁸ Laarse, Rob van der, 'Kunst, kampen en landschappen', 191.

Vanuit het voormalig verzet kwam er om die reden tegenstand tegen benoeming tot monument van de muur. Tijdens een vergadering van de dorpsraad sprak voormalig verzetsman A. Koopmans namens enkele Lunteranen, de Jac Gazenbeekstichting en het Voormalig Verzet Ede van de verzetskoepel NFR, de Nationale Federatieve Raad van het Voormalig Verzet, toen hij de gemeente verzocht de muur niet te behouden als monument.⁸⁹ Er zou in Nederland voldoende aan de NSB herinneren. Hij wees bovendien op het nationale karakter van de NSB, waar NSB'ers een kleine minderheid van de bevolking vormden, zowel in Lunteren als in Ede en de rest van Nederland.⁹⁰ Koopmans was niet alleen tegen de monumentstatus van de muur, maar drong zelfs aan op sloop van het bouwwerk.

René van Heijningen vindt het gek dat een monumentstatus voor de muur in het verleden vaak geïnterpreteerd is als een erkenning van of zelfs een eerbetuiging van de gemeentelijke overheid aan de NSB of Mussert. Dit is een derde kenmerk van de discussie in 2004. De typering van de muur als monument lag te gevoelig. Haverhoek heeft gezegd dat het woord 'monument' mogelijk een verkeerde suggestie wekt. Hij pleitte daarom voor de term 'dissonant erfgoed'. Hij zei: 'Ik vind niet dat we het moeten koesteren, maar dat we ook minder fleurige onderdelen van onze geschiedenis moeten bewaren'.⁹¹ Van Heijningen vertelt: 'Ik vind het wel gek, dat dat nooit in 2004 ofzo, tegen de vroege tegenstanders is gezegd: 'nee luister, het gaat er niet om dat we de NSB nu nog eens op de kaart willen zetten, het gaat er om dat we een verhaal willen vertellen en ook een keer vanuit een speciaal perspectief, net zoals je in kamp Vugt en in Westerbork natuurlijk ook niet de rassenideologie van de nazi's vereert, maar slachtoffers herdenkt'.⁹² Waar Van Heijningen echter geen oog voor heeft, is dat Kamp Vugt en kamp Westerbork duidelijk tot een andere categorie dadererfgoed behoren dan de 'muur van Mussert'. Bij kamp Vugt en kamp Westerbork kon makkelijker de link gelegd worden met slachtofferschap, dan bij de muur het geval was. Dit is logisch omdat beide kampen plekken waren waar mensen slachtoffer werden van het nazisme. Bij de 'muur van Mussert' werd deze ideologie geëerd en gevierd. De omgang in de jaren zestig van de focus op het herdenken van het verzet naar het herdenken van het slachtofferschap had effect op de transformatie van de kampen Vugt en Westerbork. Op de muur had dit echter geen effect. René van Heijningen beschouwt het als een zwart-wit kijken dat de discussie van 2004 beheerste. 'Men kon

⁸⁹ 'Musserts Muur geen monument', *De Gelderlander*, 28 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10b.

⁹⁰ "Muur van Mussert' geen monument', *Ede Stad*, 3 november 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a/10b/10c.

⁹¹ 'Musserts Muur verdeelt Lunteren', *De Gelderlander*, 29 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10c.

⁹² Interview René van Heijningen, 22 februari 2018.

zich blijkbaar niet voorstellen dat je met de ‘muur van Mussert’ of met een symbool van de NSB tegelijk het verhaal van de oorlog kunt uitdragen, hè, zonder dat je alleen maar denkt in termen van verzet of onderdrukking.’⁹³

De politieke partijen in Ede waren verdeeld over het voorstel van Haverhoek. De partijen CDA, ChristenUnie, Gemeentebelangen, SGP en VVD waren tegen monumentenstatus voor de muur.⁹⁴ VVD zei de geschiedenis ook belangrijk te vinden, ook de zwarte bladzijden die daarbij horen.⁹⁵ Hans Kiezebrink van de VVD sprak dit echter tegen door te betogen dat het laatste wat je wilt is om die zwarte bladzijde in ere te houden. GroenLinks was voor het behoud van de muur. Ab Dominucus van die partij: ‘Het blijft een zwarte bladzijde, die los je niet op als je de muur niet bewaart.’⁹⁶ PvdA leek te twijfelen. Rigo van Raai zou gezegd hebben er nog niet helemaal uit te zijn.⁹⁷ Hij dacht dat het geen kwaad kan om voor de jonge generatie een tastbare herinnering aan de geschiedenis te bewaren. *Ede Stad* schrijft dat de muur volgens hem kan blijven staan, maar wel rustig mag vervallen.⁹⁸

Ondanks dat de discussie zich op lokaal niveau afspeelde zijn er vergelijkingen te trekken tussen een algemenere herinnering aan de Tweede Wereldoorlog zoals deze in het eerste hoofdstuk besproken is. De nadruk in 2004 lijkt nog te zwaar te liggen op het herinneren van het verzet en slachtoffers en Lunteren en Ede lijken nog niet klaar te zijn om ook een herinnering aan de NSB vast te leggen in erfgoed. Monumentenhouster Angelique Jonker van de VVD heeft in oktober 2004 uiteindelijk het laatste woord. Zij neemt het besluit dat de muur niet als monument aangewezen zal worden. ‘Er is geen sprake van dat er iets geëerd zou gaan worden, maar we vinden het gezien de onrust niet wijs om het object nu aan te wijzen als gemeentelijk monument’.⁹⁹ Het is niet zo dat zij zegt dat de gemeente zich alleen maar moet focussen op verzetsherinnering. De gemeente durft er de vingers niet aan te branden. De argumenten van de voorstanders en tegenstanders lagen te ver uit elkaar. Er was geen consensus te vinden. Om in termen van Macdonald te spreken: het ‘negotiating’

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ ‘Musserts Muur geen monument’, *De Gelderlander*, 28 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10b. ;

‘Muur van Mussert’ geen monument’, *Ede Stad*, 3 november 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a/10b/10c.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ ‘Musserts Muur geen monument’, *De Gelderlander*, 28 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10b.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ ‘Muur van Mussert’ geen monument’, *Ede Stad*, 3 november 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a/10b/10c.

⁹⁹ ‘Musserts Muur geen monument’, *De Gelderlander*, 28 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10b.

was mislukt. Uiteindelijk belandde de muur weer in de ijskast. De Gelderlander kopte met 'Lunterse NSB-kuil onbeschermd'.¹⁰⁰ Pas in 2014 zou de 'muur van Mussert' weer voorwerp van discussie worden.

¹⁰⁰ 'Ede: 22 nieuwe monumenten. Lunterse NSB-kuil onbeschermd. Monumenten gebouwd tot 1940 nu geïnventariseerd', *De Gelderlander*, 21 maart 2005, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 12a.

Hoofdstuk 3: De muur als ‘bedenkplek’?¹⁰¹ Het debat in 2014-2016

In 2014 kwam de erfgoedkundige waarde van de muur weer onder de aandacht. Het was Jan Kijlstra van Stichting Erfgoed Ede die de discussie over de status van de muur opnieuw aanwakkerde. Dit hoofdstuk bespreekt de discussie van 2014 tot en met 2016. Allereerst wordt in dit hoofdstuk de volgorde van de belangrijkste gebeurtenissen in het debat beschreven om een duidelijk chronologisch overzicht te geven. Vervolgens worden de argumenten die de belanghebbenden in de discussie hadden besproken en deze worden vergeleken met de argumenten en de kenmerken van het debat in 2004.

Jan Kijlstra van stichting Erfgoed Ede kan gezien worden als de motor achter het debat vanaf 2014. Vanuit Stichting Erfgoed Ede kende hij zichzelf de missie toe om van de muur een monument te maken. In 2014 was Kijlstra ook lid van de provinciale commissie Gelderland van de erfgoedvereniging Heemschut. Vanuit de Stichting Erfgoed Ede contacteerde hij de landelijke afdeling van Heemschut. In april 2015 schreef de erfgoedvereniging Heemschut aan de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Sander Dekker een brief waarin het advies werd gegeven om de muur als rijksmonument te beschermen.¹⁰² De gemeente Ede en de lokale erfgoedverenigingen zoals Oud-Lunteren en Oud-Ede stonden achter dit advies. Wel stond de gemeente er nadrukkelijk op dat de muur een rijksmonument zou worden en geen gemeentemonument. Op de brief van erfgoedvereniging Heemschut volgde een reactie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed waarin namens de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap kennis gegeven werd dat in 2016 een verkenning zou starten naar militaire- en herinneringsobjecten en dat de minister voordat deze verkenning gestart zou zijn geen nieuwe objecten zou aanwijzen, maar de muur mee zou nemen in deze verkenning.

Een belangrijk kenmerk van de discussie die in 2014 startte is dat het debat over de erfgoedkundige waarde van de ‘muur van Mussert’ steeds meer een landelijk karakter kreeg en landelijk werd gevoerd. Dit is in tegenstelling tot 2004 toen de ophef lokaal was. Jan Kijlstra zocht in 2014 de landelijke aandacht bewust op. Kijlstra vertelde mij dat hem vaak aanbevolen werd de discussie lokaal te voeren, maar dat het hem in 2014 een logische keuze leek om het lokale niveau te overstijgen.¹⁰³ Hij was immers van mening dat het geld en de invloed op landelijk niveau te vinden

¹⁰¹ ‘CIDI steunt ‘educatieve’ Muur van Mussert in Lunteren, *De Gelderlander*, 9 maart 2017 <https://www.gelderlander.nl/ede/cidi-steunt-educatieve-muur-van-mussert-in-lunteren~a3e62cbc/> (3 april 2018);

‘Muur van Mussert weer op de kaart’, *Ede Stad*, 6 april 2017 <http://edestad.nl/lokaal/muur-van-mussert-weer-op-de-kaart-228991> (3 april 2018).

¹⁰² Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, ‘suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren’, 23 april 2015, privéarchief Jan Kijlstra.

¹⁰³ Gesprek Jan Kijlstra, 27 februari 2018.

waren. Hier zal ongetwijfeld ook meegespeeld hebben dat de plaatselijke discussie in 2004 verzandde in de toenemende angst dat Ede als NSB-gemeente bekend zou komen te staan. Lokaal was de tegenstand blijkbaar te groot en om iets te bereiken was het nodig om dit lokale niveau te overstijgen. Door het schrijven van erfgoedvereniging Heemschut aan de staatssecretaris ontstond er een dialoog tussen de lokale erfgoedvereniging en de landelijke politiek.

Ook binnen de gemeente Ede werd de discussie verder gevoerd. In 2014 moest er opnieuw een oordeel geveld worden door de gemeente in het vraagstuk over de muur. Ditmaal waren lokale politici wel te vinden voor monumentstatus. Wethouder Johan Weijland van D66 zocht contact met het NIOD voor advies.¹⁰⁴ Het NIOD beval het behoud van de muur aan en Weijland was overtuigd en sprak zich uit voor behoud van de muur. De wethouder was van mening dat de muur beter als 'bedenkteken' getypeerd zou kunnen worden in plaats van gedenkteken. Hij stelt: 'Het is een zwarte bladzijde uit de geschiedenis van ons land die we ook moeten behouden. Tegelijk loop je het gevaar dat zo'n muur een heldenstatus krijgt en dat moeten we natuurlijk vermijden.'¹⁰⁵ Ook hij benadrukte dat de muur een rijksmonument zou moeten worden en geen gemeentemonument. Dat had financiële redenen, maar ook speelde mee dat er niet zo maar een plaatselijke afdeling van de NSB, maar de landelijke NSB zelf in Lunteren bijeenkwam. 'Het NSB bouwwerk had een landelijke functie en daarmee is eventueel behoud ook een nationale kwestie. Dat dit object toevallig op grondgebied van Ede staat maakt het nog geen gemeentelijke zaak', stelde Weijland.¹⁰⁶ Ook kan er op landelijk niveau gemakkelijker een educatieve invulling gegeven worden aan de muur. Het is ook hier belangrijk dat, zoals in het vorige hoofdstuk besproken is, meespeelde dat de gemeente Ede niet als NSB gemeente bekend wilde komen te staan. Dit werd alleen niet expliciet als argument door voorstanders van rijksmonument uitgesproken. Van Heijningen concludeert daarom dat de angst voor bestempeling als NSB-dorp of NSB-gemeente in de discussie vanaf 2014 een veel minder grote rol speelde dan in 2004. Mijns inziens was deze angst er wel, maar werd deze omzeild. Door het monument als rijksmonument aan te wijzen en niet als gemeentemonument zou deze problematiek vermeden worden.

In de brief aan de staatssecretaris wees Erfgoedvereniging Heemschut op de veranderde mening van de gemeente: 'waar een aantal jaren geleden de gemeente Ede nog afwijzend stond tegenover behoud van de Muur als monument is zij nu van mening dat de Muur behouden dient te blijven. Dit illustreert naar ons gevoel, als gevolg van een toegenomen historische distantie, het ook

¹⁰⁴ Farbrace, *Heritage in the Making*, 23.

¹⁰⁵ 'Muur van Mussert weer op de kaart', *Ede Stad*, 6 april 2017 <http://edestad.nl/lokaal/muur-van-mussert-weer-op-de-kaart-228991> (3 april 2018).

¹⁰⁶ 'Ede gaat Muur van Mussert niet redden', *Ede Stad*, 14 november 2017 <http://edestad.nl/lokaal/ede-gaat-muur-van-mussert-niet-redden-296711> (3 april 2018)

in de samenleving gegroeide besef van de noodzaak tot behoud van dit bouwwerk'.¹⁰⁷ Bij de brief zat als bijlage een lijst met door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zelf opgestelde waarderingscriteria waaraan erfgoedvereniging Heemschut de muur toetste.¹⁰⁸ Hierin betogen zij onder andere dat de muur een cultuurhistorische waarde heeft. Volgens de erfgoedvereniging gaf het Hagespraakterrein een bijzondere uitdrukking van de binnen de NSB heersende sociaaleconomische denkbeelden en ideeën over bestuurlijke structuur en geestelijke structuur.

Naast de historische waarde van de muur blijkt dat Erfgoedvereniging Heemschut eveneens de historische distantie als reden voor de verandering van standpunt van de gemeente ziet.¹⁰⁹ Dat de oorlog in 2014 steeds verder achter ons ligt, was volgens erfgoedvereniging Heemschut dus de reden dat in 2014 monumentenstatus beter gedragen wordt. Wat is er in 2014 dan zo anders dan in 2004? Volgens René van Heijningen ligt het aan het feit dat de generatie die de oorlog bewust heeft meegemaakt in 2014 een stuk kleiner is dan in 2004. 'Het is een belangrijk verschil met de discussie van vandaag: nu de generatie die de oorlog als bewust heeft meegemaakt vrijwel is verdwenen, wordt de stem van het voormalig verzet in het publieke debat (bijna) niet meer gehoord', aldus Van Heijningen.¹¹⁰ Dit is wat Rob van der Laarse aanduidt als perspectiefwisseling en nieuw regime van herinnering. Doordat de oorlogsgeneratie kleiner wordt, groeit de behoefte de geschiedenis vanuit een nieuw perspectief te vertellen: dat van de daders¹¹¹

Verder getuigt de brief van een grotere aandacht voor de waarde van dadererfgoed. 'De "Muur van Mussert" is, net als andere bouwwerken zoals in Vught, Amersfoort en Westerbork, een 'monument of horror'', zo stelde de erfgoedvereniging Heemschut aan de staatssecretaris, 'Maar ook die categorie maakt deel uit van onze nationale geschiedenis.'¹¹² Dit is een vaak gehoord argument van voorstanders van monumentenstatus. De geschiedenis is niet compleet als de zwarte bladzijden niet verteld worden. Ook Jan Kijlstra ziet het belang van dit argument in: 'zwarte bladzijden uit een boek moet je er niet uithalen, want dan is de geschiedenis niet compleet.'¹¹³ Een van de waarderingscriteria uit de bijlage bij de brief was dat het object belang

¹⁰⁷ Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren', 23 april 2015, privéarchief Jan Kijlstra.

¹⁰⁸ Bijlage Waarderingscriteria bij brief Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren', 19 maart 2015, privéarchief Jan Kijlstra.

¹⁰⁹ Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren', 23 april 2015, privéarchief Jan Kijlstra.

¹¹⁰ Van Heijningen, *De Muur van Mussert*, 13.

¹¹¹ Van der Laarse, 'Kunst, kampen en landschappen', 191.

¹¹² Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren', 23 april 2015, privéarchief Jan Kijlstra

¹¹³ Gesprek Jan Kijlstra, 27 februari 2018.

moet hebben wegens bijzondere herinneringswaarde. Hierbij schrijft erfgoedvereniging Heemschut het volgende:

Het belang van het object is bijzonder groot. Het herinnert aan een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis. Veel van deze plaatsen van herinnering aan die zwarte bladzijden zijn niet bewaard gebleven. En geen daarvan heeft een zo monumentaal karakter.

Het is van belang om het verhaal van de geschiedenis steeds opnieuw te vertellen, omdat zonder kennis van het verleden het onmogelijk is het heden te duiden, laat staan een denkbeeld over de toekomst te ontwikkelen.

[...]

Wie echter de geschiedenis wil begrijpen, en hem wil kunnen uitleggen aan jongere generaties, moet niet alleen de positieve verhalen vertellen, maar ook de negatieve. Monumenten maken die verhalen zichtbaar, en vormen een letterlijk tastbare achtergrond bij die verhalen, en leveren een historische ervaring.

Het object is daarom het behouden waard, als “Denkmal”, maar zeker ook als “Mahnmal”. Als aanhechting van de herinnering aan vroeger, gesitueerd in het heden, maar ook als waarschuwing voor mogelijk toekomstige ontwikkelingen.¹¹⁴

De educatieve waarde die de muur kan hebben, werd tevens benadrukt. In 2014 werd dit veel sterker benadrukt dan in 2004. De muur kan dienen als middel om jongere generaties te vertellen over de collaboratie in de oorlog. Heemschut benadrukte dat de muur hier uiterst geschikt voor is door te stellen dat het gebouw uniek is omdat de muur het enige nog bestaande specifiek voor en in opdracht van de NSB ontworpen bouwwerk is. In 2004 zei het voormalig voorziet dat er juist heel veel in Nederland was wat aan de NSB deed herinneren. Van Heijningen schetst in zijn boek *De Muur van Mussert* een ander beeld dan dat het verzet deed in 2004: ‘Het is opmerkelijk dat er onder de duizenden plaatsen in Nederland aan de oorlog herinneren – aan de militaire strijd, aan onderdrukking vervolging en verzet – niet één is die herinnert aan collaboratie’.¹¹⁵

¹¹⁴ Bijlage Waarderingscriteria bij brief Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, ‘suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren’, 19 maart 2015, privéarchief Jan Kijlstra.

¹¹⁵ Van Heijningen, *De Muur van Mussert*, 163.

Voorstanders van monumentstatus zagen de muur als educatief middel om de Nederlandse geschiedenis te vertellen. Hierbij is, zo blijkt uit de brief, inspiratie gevonden in de Duitse omgang met dadererfgoed. Een 'Mahnmal' is meer dan een 'Denkmal'. Mahmal heeft de definitie 'eine Statue, Inschrift o. Ä., die dazu dient, die Menschen an etwas Schlimmes zu erinnern, von dem man möchte, dass es nicht wieder geschieht.'¹¹⁶ Een 'Mahnmal' dient dus als waarschuwing dat iets niet weer moet gebeuren. Norbert Frei heeft in zijn boek *1945 und wir: das Dritte Reich im Bewusstsein der Deutschen* uit 2005 de naoorlogse Duitse omgang met het nationaalsocialisme opgedeeld in vier perioden. Achtereenvolgens zijn deze de *Phase der politische Säuberung*, de *Phase der Vergangenheitspolitik*, de *Phase der Vergangenheitsbewältigung* en de *Phase der Vergangenheitsbewahrung*. Deze fases hangen volgens Frei samen met generaties binnen de Duitse bevolking. Irene van Renselaar geeft in haar masterthesis *Geconfronteerd met het verleden: springen of struikelen? Over Duitse herinneringscultuur: het Denkmal für die ermordeten Juden Europas en 'Hier wohnte-Stolpersteine'* vergeleken een helder overzicht van deze fases.¹¹⁷ De eerste fase duurde van 1945 tot 1949 en is de *Phase der politischen Säuberung*. Dit was de periode waarin buitenlandse mogendheden het in Duitsland voor het zeggen hadden. Deze periode stond in het teken van de denazificatie. De tweede periode was *Phase der Vergangenheitspolitik*. Deze duurde van 1949 tot het eind van de jaren 50 en stond in het teken van achter zich laten van het nationaalsocialistische verleden. Wederopbouw, herstel van de economie en het opzetten van de nieuwe Bondsrepubliek maakten dat er weinig ruimte was om het recente verleden te herdenken. Na deze fase brak de *Phase der Vergangenheitsbewältigung* aan. In deze fase werd er niet meer geprobeerd de geschiedenis achter zich te laten, maar werd er een verklaring gezocht voor het oorlogsverleden om het te kunnen verwerken. Aan het einde van de jaren 70, begin jaren 80, maakte deze fase plaats voor een nieuwe, zijnde de *Phase der Vergangenheitsbewahrung*. In deze hedendaagse periode wordt letterlijk de geschiedenis bewaard, in plaats van er een punt achter te zetten. Van Renselaar schrijft dat er steeds meer aandacht voor verschillende perspectieven in de oorlogsherinnering, voor de slachtoffers van vervolging, maar ook voor het perspectief van de daders kwam met het aanbreken van deze fase. 'Het verwerken en vervolgens achter zich laten van het verleden was niet gewenst, dus ging het land over op een nieuwe koers: door de eigen misdaden te erkennen en te herdenken, droeg het uit rigoureus gebroken te hebben met haar verleden en te zijn uitgegroeid tot het voorbeeld van een moderne democratie', aldus Renselaar. Renselaar legt vervolgens ook de link

¹¹⁶ Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, Mahnmale: <https://de.thefreedictionary.com/mahnmale>.

¹¹⁷ Irene van Renselaar, *Geconfronteerd met het verleden: springen of struikelen? Over Duitse herinneringscultuur: het Denkmal für die ermordeten Juden Europas en 'Hier wohnte-Stolpersteine'* vergeleken (Scriptie Cultureel Erfgoed, Utrecht 2006).

met erfgoed. De laatste fase gaat gepaard met de wens het nationaalsocialistische verleden te bewaren in erfgoed.

Ik sprak René van Heijningen over de identiteitsbreuk dat een land kan tonen, wanneer het breekt met een fout verleden. Als het over Duitsland gaat, zegt Van Heijningen dat het duurde tot de jaren 80 dat het land zijn verleden kon erkennen. Dit komt overeen met de fasering van Frei. Volgens Van Heijningen is het onmogelijk om van een eerste generatie te verlangen om direct het eigen verleden onder de ogen te zien: 'Die kunnen niet en tegelijk dader zijn en tegelijkertijd hun schuld erkennen'.¹¹⁸

Laat de inspiratie die Stichting Erfgoed Ede uit Duitsland heeft gehaald zien dat deze trend overgewaaid is naar Nederland? Breekt ook in Nederland de *Phase der Vergangenheitsbewahrung* aan? Macdonald neemt een zelfde trend waar als het gaat om breken met het verleden. Volgens haar beperkte deze trend zich niet alleen tot Duitsland: 'More widely, however, it is noticeable that since the 1990s in particular there have been increasing attempts to publicly address problematic heritage and 'difficult pasts'. In many cases, this is in societies that have emerged from previously repressive regimes, where publicly recognising atrocities committed may signal difference from the former regime, as well as a commitment to political openness.'¹¹⁹

Door termen als 'Mahnmal' te 'lenen', wat dus staat voor een monument dat moet waarschuwen, maakte Stichting Erfgoed Ede in ieder geval goed gebruik van de manier waarop in Duitsland het dadererfgoed herdacht wordt. De stichting suggereerde hiermee dat wij in Nederland op dezelfde manier om zouden moeten gaan met 'schuldig' erfgoed als Duitsland het doet. Duitsland bekende schuld en door deze morele last zien zij het als hun taak om te waarschuwen voor het verleden in de zin van 'dit niet meer'. Ook Van Heijningen bezigt de termen 'Mahnmal' en 'Denkmal'.¹²⁰ Hij denkt dat beiden termen nuttig zijn en niet van elkaar te scheiden, maar hij laat die discussie liever over aan wat hij de experts noemt.

De Duitse discussie over omgang met 'schuldig' verleden is misschien meer van directe invloed zijn geweest dan veranderende historiografie in Nederland. In hoofdstuk 2 stond beschreven hoe Van der Heijden de argumentatie dat een monument te veel eer zou zijn voor de NSB typeerde als zwart-wit kijken. Ik vroeg Van Heijningen naar *Grijs Verleden* van Chris van der Heijden en of hij denkt dat dit invloed heeft gehad op het verdwijnen van het zwart-wit kijken waar hij het over heeft. Hij vindt dat een lastige vraag. Hij stelt dat het misschien mogelijk is dat dit een rol gespeeld heeft: 'dat je de oorlog niet alleen maar moet zien als goed en slecht, als verzet versus slachtoffers, maar

¹¹⁸ Interview René van Heijningen, 22 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

¹¹⁹ Macdonald, *Difficult Heritage*, 5.

¹²⁰ Van Heijningen, *De Muur van Mussert*, 163.

dat er ook nog andere ingangen zijn, waaronder NSB. Zonder dat je er meteen een moreel oordeel aan geeft'.¹²¹ In mijn andere interviews, briefwisselingen en mailcontact is er niemand die openlijk aan *Grijs Verleden* refereert.

In 2004 waren educatie en het idee dat ook de negatieve kanten van de geschiedenis verteld moeten worden ook al argument van de voorstanders van monumentbehoud. Vanaf 2014 worden deze argumenten ook door voormalige tegenstanders ondersteund. Het CIDI ziet in 2017 het behoud van de muur als educatief monument namelijk als iets positief. *De Gelderlander* schrijft 'de steun voor behoud van de historische Muur van Mussert in Lunteren, neemt toe, uit onverwachte hoek. Het Centrum Info en Documentatie Israël (CIDI), eerder een verklaard tegenstander, is van mening veranderd'.¹²² In 2004 was het CIDI nog te bang dat de muur neonazi's zou aantrekken. In 2017 was er van deze angst geen sprake meer. Woordvoerder Roel Abraham wordt in bovengenoemd krantenartikel geciteerd: 'Het is een gevaar waar we voor moeten waken, maar het lijkt mij stug. Bovendien is Mussert niet bijzonder populair in extreemrechtse kringen: het was toch een beetje een slap figuur.' Doordat de organisatie het niet meer reëel acht dat sympathisanten van het nationaalsocialisme naar Lunteren zullen trekken, hoeft het gebouw niet afgebroken te worden. 'Het is een lastige kwestie, maar slopen of verloederen hoeft voor ons niet. Mocht men besluiten te restaureren, dan vinden we dat het een duidelijke status moet krijgen als 'bedenkplek'. Maak er iets educatiefs van, bijvoorbeeld een museum in de trant van 'dit nooit weer'', aldus Abraham. Mevrouw Rost van Tonningen overleed in 2007 en daarmee is de angst weggeëbd. 'Dat speelt helemaal niet meer. Dat is het grote verschil met 2004' zegt Van de Pol wanneer hij de discussie van 2004 met die vanaf 2014 vergelijkt. Haar overlijden droeg bij tot aanvaarding van de muur als monument.

Ik sprak met Hanna Luden, vanaf 1 september 2015 directeur van het CIDI, en zij benadrukte aan mij dat het CIDI het van belang acht dat de muur op de juiste manier geduid wordt.¹²³ Alleen een monument maken van de muur is volgens haar niet genoeg. Ze vergelijkt het met de Hunebedden in Drenthe: deze zijn maar een hoop stenen als je er niks van weet. De muur is maar een muur. Er moet volgens Luden op een geschikte manier iets verteld worden. Luden betoogt dat dit altijd de boodschap is geweest van het CIDI: een goede duiding van de muur en van wat er daar voor de oorlog gebeurd is. Dit was volgens haar ook al de boodschap in 2004. Het komt volgens Luden door misinterpretatie van journalisten die zaken onjuist hebben opgeschreven dat het lijkt dat het CIDI in 2004 een compleet andere mening toegediend was. Ook de LJGGelderland, de Liberaal Joodse

¹²¹ Ibidem.

¹²² 'CIDI steunt 'educatieve' Muur van Mussert in Lunteren, *De Gelderlander*, 9 maart 2017. <https://www.gelderlander.nl/ede/cidi-steunt-educatieve-muur-van-mussert-in-lunteren~a3e62cbc/> (3 april 2018).

¹²³ Gesprek Hanna Luden, 23 februari 2018.

Gemeente Gelderland, die in 2004 tegen monumentstatus was, was van standpunt veranderd. Begin 2017 waren zij nog tegen behoud van de muur.¹²⁴ Ina Grevel-Kadin mailde mij namens het bestuur: 'Nu er mogelijk sprake is van een rijksmonumentenstatus van de muur staat de LJG Gelderland neutraal in deze discussie. Door deze rijksmonumentenstatus kan het behoud van de muur met meer waarborgen worden omkleed, waaronder een goede duiding van de historie van de muur en plaatsing in context. Daarmee kan worden voorkomen dat verkeerde elementen de muur als symbool gaan gebruiken.'¹²⁵ Ook Grevel-Kadin benadrukt net als Luden dat de muur op de juiste manier geduid moet worden.

In de brief die de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed namens minister Bussemaker van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in juli 2015 aan erfgoedvereniging Heemschut stuurde als reactie op de brief van de erfgoedvereniging werd ook belang gehecht aan de educatieve waarde van de muur: 'Hoewel de muur refereert aan een donkere periode van onze vaderlandse geschiedenis en veel emoties oproept, is behoud aan te bevelen. De muur is te beschouwen als een icoon van een tijdperk waarmee aan toekomstige generaties het verhaal van de oorlogsjaren verteld kan worden.' Hoewel behoud volgens de minister aan te bevelen was, wees zij de muur niet aan als monument. In de brief gaf ze aan dat er in 2016 een verkenning zou starten naar militaire- en herinneringsobjecten en dat ze voordat deze verkenning gestart zou zijn geen nieuwe objecten zou aanwijzen, maar de muur mee zou nemen in deze verkenning. In een brief aan de gemeente schreef minister Bussemaker op 21 augustus 2017 dat ze verwachtte dat de verkenning nog tot eind 2018 zou duren en dat er dan een advies gegeven zou worden over bescherming van de muur.¹²⁶ De minister zette de muur hiermee voorlopig aan de zijkant. Kijlstra denkt dat minister Bussemaker te bang was voor gevoeligheden in de samenleving.¹²⁷ René van Heijningen vermoedt dat de minister zich niet met een lastig thema als dadererfgoed wilde bezighouden net voor de verkiezingen. Dit blijft slechts speculeren. Het bronnenmateriaal laat niet toe om aan te geven wat de precieze redenen waren van minister Bussemaker om de muur voorlopig aan de kant te schuiven.

In 2014 waren de tegenstanders van monumentenstatus in de minderheid. Carel Verhoef is een historicus uit Ede. Hij ziet niets in de muur als educatief middel. 'Natuurlijk is de NSB een deel van onze geschiedenis en over deze zwarte bladzijde moet worden verteld', maar schrijft hij verder aan mij: 'Om dit te vertellen hebben wij geen muur nodig'.¹²⁸ Verhoef is leraar geschiedenis geweest en

¹²⁴ 'CIDI steunt 'educatieve' Muur van Mussert in Lunteren, *De Gelderlander*, 9 maart 2017. <https://www.gelderlander.nl/ede/cidi-steunt-educatieve-muur-van-mussert-in-lunteren~a3e62cbc/> (3 april 2018).

¹²⁵ Mail Ina Grevel-Kadin, 31 januari 2018.

¹²⁶ WOB- verzoek, 1 december 2017, privéarchief Jan Kijlstra.

¹²⁷ Gesprek Jan Kijlstra, 27 februari 2018.

¹²⁸ Mail Carel Verhoef, 7 maart 2018.

hij schrijft over de lessen die hij gaf over de NSB en dat hij de vele aspecten van die beweging behandeld heeft. Verder schrijft Verhoef: ‘Het geld voor de restauratie enz., kan beter besteed worden aan een lessenpakket voor basis- en voortgezet onderwijs. Daarmee wordt de hele Nederlandse jeugd bereikt. Daarnaast zou in musea over de Tweede Wereldoorlog, wellicht uitvoeriger dan nu het geval is, informatie over de NSB gegeven kunnen worden.’ De andere argumenten van Verhoef zijn vooral de argumenten van de discussie uit 2004 die weerklinken. Verhoef is van mening dat monumentstatus te veel eer zou zijn voor de NSB. Hij stelt zichzelf de vraag of er monumenten opgericht moeten worden voor collaborateurs en hij schrijft: ‘Moeten wij wellicht ook collaborateurs als: foute burgemeesters en politieagenten, bunkerbouwers, zwarthandelaren en verraders van joden, verzetslieden en onderduikers, met een monument ‘belonen’?’

Anders dan in 2004 organiseerden de oud-verzetsstrijders ook geen acties meer tegen het voorstel van de muur als rijksmonument. Naast het feit dat vele oud-verzetsstrijders in 2014 overleden waren (volgens Simon van de Pol is er nog ééntje in leven), bleven acties van hun organisaties ook uit.¹²⁹ Verhoef nam naar eigen zeggen in 2015 nog contact op met de Nationale Federatieve Raad van het Voormalig Verzet Nederland. Hij vroeg naar de mening van de Raad over de ontwikkelingen in het debat over de muur. De Raad verklaarde zich opnieuw tegen de monumentenstatus omdat oud-verzetsstrijders, joden en onderduikers opnieuw geconfronteerd zouden worden met de trauma’s uit de oorlog. Verhoef schrijft dat we verplicht zijn om te luisteren naar de wens van slachtoffers en nabestaanden om de muur niet te behouden. ‘De overlevenden en hun nabestaanden zullen het toekennen van de status van monument zien als een overwinning van hen die in de Tweede Wereldoorlog met het Duitse bewind hebben samengewerkt’, aldus Verhoef. Verhoef richtte zich met een verzoek tot de gemeenteraad in Ede. Verhoef linkte zijn argumenten aan de wens van het voormalig verzet, maar vanuit het voormalig verzet zelf kwam in de periode 2014-2016 geen tegenstand meer. Anders dan in 2004 is de tegenstand tegen het bewaren van de muur als rijksmonument in 2014-2018 klein en ongeorganiseerd geworden.

De actie van het FJN, het Federatief Joods Nederland, van 20 februari 2018 illustreert dit. Twee uur voordat bij de muur een prijsuitreiking plaatsvond van een prijsvraag vanuit de wetenschapswinkel vanuit Wageningen University & Research, waarover in volgend hoofdstuk meer, kreeg Kijlstra een mail toegestuurd waarin het FJN met ‘verbijsterende afschuw’ reageerde op de prijsvraag over ideeën wat er met ‘de Nazimuur in Lunteren’ moet gebeuren.¹³⁰ Met uitspraken als ‘Het uitschrijven van een prijsvraag kan niet anders worden gezien dan het verheerlijken van een

¹²⁹ Interview Simon van de Pol, 26 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

¹³⁰ Brief ‘Nazimuur Lunteren’, Federatief Joods Nederland, 20 februari 2018, privéarchief Jan Kijlstra.

Naziobject' en 'Het uitschrijven van een prijsvraag is dan ook een vorm van uitlokking van antisemitisme en bovendien geeft het blijk van een vorm van eerbied voor het Naziregime' probeerde het FJN Kijlstra te overtuigen om af te zien van de prijsuitreiking. FJN wordt voorgezeten door advocaat Herman Loonstein. FJN zou ondanks dat het een federatie heet, slechts bestaan uit Loonstein en wat familieleden¹³¹ Volgens Kijlstra is FJN een éénmansbeweging die door Verhoef gecontacteerd is. Verhoef geeft samen met de FJN nog wat tegengas, maar substantieel mag de tegenstand in 2014 niet meer genoemd worden. Er valt te concluderen dat de tegenstand in 2014 veel minder georganiseerd is dan in 2004 en dat deze alleen nog door een enkeling verwoord wordt.

¹³¹ Bas Heijne, 'Pijn', *De Volkskrant*, 12 mei 2012
<https://www.nrc.nl/nieuws/2012/05/11/pijn-a1472476> (3 april 2018).

Hoofdstuk 4: Rijksmonumentenstatus voor de muur, 2017-2018

Jan Kijlstra legde het antwoord van minister Bussemaker van juli 2015 op de brief van erfgoedvereniging Heemschut niet naast zich neer. Hij bleef contact houden met de Rijksdienst. Een journalist startte in 2017 een WOB-procedure (Wet Openbaarheid Bestuur) waardoor Kijlstra inzage kreeg in het proces van de eventuele monument benoeming door de minister. In *De Barneveldse krant* in april 2017 wordt Kijlstra geciteerd: ‘... zolang er nog een kans is op behoud blijven we daarvoor pleiten. Pas op het moment dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed definitief tot afwijzing van de ingediende suggestie besluit is het echt voorbij. Zo'n negatief besluit zou een historische vergissing zijn. En gelukkig klinken er steeds stemmen die pleiten voor behoud. Vooralsnog bestaat de kans, en de hoop, op een goede afloop’.¹³² Om op deze goede afloop te sturen had Kijlstra in 2016 contact gezocht met de wetenschapswinkel van Wageningen University & Research. Onder leiding van DLO (Dienst Landbouwkundig Onderzoek) onderzoeker Roel During startte de wetenschapswinkel in januari 2017 een project met als doel ‘eventuele dilemma’s en discussiepunten rondom het behoud van het complex in kaart te brengen en suggesties aan te dragen over welke nieuwe betekenis(sen) gevormd kunnen worden’.¹³³ Kijlstra zit samen met onder anderen René van Heijningen en Ad van Liempt in de begeleidingscommissie van dit project. In de eerste fase van dit project kwamen elf landschapsstudenten van de Technische Universiteit Delft bijeen bij de muur. In deze fase lag de focus op het landschap rondom de muur en hoe dit in te richten als de muur een rijksmonument zou worden en de stacaravans van de Poolse gastarbeiders geruimd zouden moeten worden. Een volgende fase van het project was de al eerder genoemde prijsvraag getiteld *Toekomst van de Muur van Mussert*.¹³⁴ Studenten konden een concept, ontwerp of businessplan indienen waarin zij hun toekomstvisie op de muur in uitwerkten. Vanuit de zestien inzendingen die kwamen vanuit verschillende universiteiten en hogescholen werd het plan van Rick Abelen, student van de Technische Universiteit Eindhoven, door de jury tot winnaar benoemd. Hij ontwierp een centrum met een ondergronds museum, een auditorium en een plek voor lezingen en debatten. De jury vond zijn idee om ondergronds te gaan ‘vernieuwend en gedurfd’, omdat het een sfeer van bedruktheid overbrengt. Dit effect wordt volgens de jury versterkt door de toepassing van de kleur zwart.¹³⁵

¹³² ‘Muur van Mussert gaat hard achteruit’, *Barneveldse krant*, 19 april 2017
<http://barneveldsekrant.nl/lokaal/muur-van-mussert-gaat-hard-achteruit-232632> (3 april)

¹³³ Wageningen University & Research, De Muur van Mussert,
<https://www.wur.nl/nl/project/De-Muur-van-Mussert.htm>. (3 april 2018)

¹³⁴ ‘Plan voor ondergronds museum bij Muur van Mussert wint ontwerpwedstrijd’, *NOS*, 20 februari 2018
<https://nos.nl/artikel/2218493-plan-voor-ondergronds-museum-bij-muur-van-mussert-wintontwerpwedstrijd.html> (3 april 2018)

¹³⁵ Rick Abelen winnaar 'Toekomst van de Muur van Mussert', *Erfgoedvereniging Heemschut* (21 februari 2018)
<https://www.heemschut.nl/nieuws/actueel/bericht/?bericht=499> (3 april 2018)

Opnieuw vormde de dreiging van sloop een katalysator voor de discussie. Campingeigenaar Roderick Zoons diende een sloopverzoek in bij de gemeente. Ronald Busser, woordvoerder van camping De Goudsberg, liet mij na de benoeming tot rijksmonument weten dat campingeigenaar Roderick Zoons vooral een einde wilde maken aan de lange discussie.¹³⁶ Volgens Kijlstra spelen er bij Zoons vooral economische belangen mee. Of de muur nou wel of niet Rijksmonument zou worden, maakte Zoons niet heel veel uit aldus Kijlstra. Sloop zou betekend hebben dat hij meer grond zou hebben die geëxploiteerd kon worden. Bij een monumentstatus moet Zoons op een andere manier gecompenseerd worden. Busser stelt dat wanneer de muur officieel een rijksmonument is Zoons het gebied zal verkopen of in erfpacht zal overdragen.¹³⁷ Nadat Zoons een sloopmelding ingediend had, werd er op 22 november 2017 een brief gestuurd door Jan Kijlstra naar de nieuwe minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Ingrid van Engelshoven. Opnieuw werd verzocht de muur als rijksmonument aan te wijzen en dit maal met spoed door de dreiging van sloop. De brief werd ondertekend door historici en andere toonaangevende personen in het publieke debat. Dit zijn onder anderen René van Heijningen, Hans Goedkoop, Hans Blom, Ad van Liempt, Geert Mak, Maarten van Rossem, directeur van het Rijksmuseum Taco Dibbits en de directeur van het NIOD Frank van Vree. Ditmaal besloot de minister na advies van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de muur te benoemen tot rijksmonument.¹³⁸ Dit voor velen verlossende woord werd op 27 februari 2018 uitgesproken. Minister van Engelshoven beargumenteerde dit besluit als volgt: 'We kunnen van deze zwarte bladzijde uit het verleden veel leren. De Muur is een overblijfsel van een tijdperk waarmee aan volgende generaties het verhaal van de oorlogsjaren verteld kan worden. Door de aanwijzing van de Muur als rijksmonument in gang te zetten, behouden we dit monument voor de toekomst en kunnen er scenario's worden ontwikkeld om dat verhaal te vertellen.'¹³⁹ Het educatieve argument werd opnieuw genoemd. Dit argument is bijzonder groot geworden in vergelijking met 2004. Kijlstra vertelt dat Stichting Erfgoed Ede ProDemos, een voorlichtingscentrum met titel 'Huis voor democratie en rechtsstaat', benaderd heeft om samen met hen na te denken over wat deze educatieve invulling moet zijn. Hiervoor zijn onder andere gesprekken gevoerd met de campingeigenaar, René van Heijningen en Ad van Liempt.

¹³⁶ Mail Ronald Busser (5 maart 2018)

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ 'Muur van Mussert wordt Rijksmonument', *NOS* (27 februari 2018)
<https://nos.nl/artikel/2219740-muur-van-mussert-wordt-rijksmonument.html> (3 april 2018)

¹³⁹ 'Muur van Mussert wordt Rijksmonument', *Rijksoverheid.nl* (27 februari 2018)
<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-enwetenschap/nieuws/2018/02/27/muur-van-mussert-wordt-rijksmonument> (3 april 2018)

In de jaren 2014 tot en met 2016 werd de discussie landelijk gevoerd, maar besloeg deze slechts een dialoog tussen de erfgoedverenigingen en de gemeente aan de ene kant en de minister aan de andere kant. In 2017 stapte Kijlstra buiten deze dialoog door op zoek te gaan naar landelijke instellingen. Hij contacteerde de wetenschapswinkel en zorgde ervoor dat er een nieuwe brief verstuurd werd, dit keer ondertekend door een aantal toonaangevende mensen in het debat. Dit zorgde voor een stroomversnelling in de discussie. Hier vond eigenlijk pas echt de landelijke bewustwording plaats. In 2014 werd het lokale niveau al overstegen door een lijn tussen de lokale en landelijke politiek te trekken, maar vanaf 2017 werd de discussie pas echt op meerdere plekken in het land gevoerd. Studenten dachten mee in een project en historici hadden hun mening gegeven door een brief te ondertekenen. De discussie kreeg hierdoor een andere dynamiek. De nationale strategie van Kijlstra vanaf 2014 werkte beter dan de lokale strategie in 2004. De argumentatie dat de 'muur van Mussert' kan dienen als educatief middel, dus dat er iets te leren valt van zwart verleden, en dat jongere generaties daarvan kunnen leren van het Nederlands oorlogsverleden overtuigde in 2018 minister Engelshoven om de muur aan te wijzen als rijksmonument.

Besluit

De ‘muur van Mussert’ leek lange tijd onzichtbaar te zijn geweest. In de eerste jaren na de oorlog was de omgang met de muur pragmatisch van aard. Bij de muur werden diverse bijeenkomsten gehouden door zowel het Rode Kruis als de padvinderij. Het zwarte verleden dat deze muur vertegenwoordigde, werd genegeerd. Vanaf de jaren vijftig was er nationaal, maar ook in Lunteren zelf, weinig of geen oog voor de muur. Het goed/fout paradigma van Lou de Jong beheerste de manier waarop de Tweede Wereldoorlog herinnerd werd. De NSB paste niet in het zelfbeeld van de ‘goede’ Nederlander en de NSB werd als on-Nederlands getypeerd.

In 2004 werd de waarde van de muur als monument onderwerp van gesprek, maar aanwijzing tot monument lag te gevoelig. De argumenten van betrokkenen lagen te ver uit elkaar en consensus werd niet bereikt. Het debat werd op lokaal niveau gevoerd. De angst voor een bedevaartsoord voor neonazi's, de angst om als gemeente of dorp met de NSB geassocieerd te worden en het idee dat een monument de NSB te veel eer geeft, beheerste in 2004 de discussie. Deze angst voor een neonazistisch bedevaartsoord werd door voorstanders van monumentstatus vaak afgedaan als ongegrond. In hoofdstuk 2 werd betoogt dat deze angst weldegelijk ergens op gebaseerd was.

In 2014 kwam de muur opnieuw in opspraak en de discussie die toen gevoerd werd leidde tot benoeming van de muur tot monument op 27 februari 2018. Zowel Van der Heijden en Van der Laarse noemen het verdwijnen van de generatie die de oorlog direct heeft meegemaakt een van de oorzaken dat het mogelijk is om dadererfgoed een monumentstatus te geven. Het is waar dat vanaf 2014 de stem van het verzet minimaal was. Deze werd slechts nog verwoord door de lokale historicus Verhoef. Vanaf 2014 werd de nadruk, nog meer dan in 2004, gelegd op de educatieve functie van de muur. De muur kan een jongere generatie leren over de geschiedenis en ook een waarschuwend functie hebben. Deze argumenten lijken beïnvloed te zijn door Duitse omgang met dadererfgoed. Stichting Erfgoed Ede maakt gebruik van termen als ‘Mahnmal’ die centraal staan in de Duitse *Vergangenheitsbewahrung*, de manier van herdenken van de oorlog waarbij het eigen zwarte verleden erkend wordt en bewaard wordt voor nieuwe generaties.

Farbrace concludeert dat het goed/fout denken en de on-Nederlandse bestempeling van de NSB de redenen zijn voor de langdurige discussie over de ‘muur van Mussert’ vanaf 2004. Deze scriptie toonde aan dat ook de angst voor bestempeling van Lunteren en Ede als NSB-dorpen een rol speelde. Deze angst bleef bestaan tot in 2014, maar deze problematiek werd omzeild door de discussie landelijk te maken en rijksmonument in plaats van gemeentemonument als doel te stellen. Daardoor lijkt deze angst verdwenen. De beweging van een lokale discussie naar een nationale

discussie is van groot belang geweest. De dreiging van sloop zorgde er steeds voor dat de urgentie om een beslissing te nemen over het lot de muur vergroot werd. Voorstanders van monumentstatus van de muur hebben dit ook als mes op de keel gebruik om hun positie te versterken. In de brief aan minister Engelshoven in 2017 werd de urgentie door dreiging van sloop sterk benadrukt

De casus van de 'muur van Mussert' maakt duidelijk dat in de omgang met dadererfgoed zowel lokale als nationale factoren een rol speelde. De 'zwarte weduwe' Rost van Tonningen en de angst om als NSB-gemeente bekend te staan zijn lokale factoren. Deze speelde een rol naast nationale factoren zoals het lang overheersende goed-fout-paradigma. Dit pleit ervoor om in onderzoek naar dadererfgoed altijd oog te hebben voor zowel lokale als nationale factoren en debatten.

Voor vervolgonderzoek is het interessant om een andere casus dan de 'muur van Mussert' te bekijken. In Ellecom staat een voormalige sporthal die in de oorlog onderdeel was van een opleidingscentrum van de SS. Het gebouw werd gebouwd door joodse dwangarbeiders. Het gebouw is een gemeentelijk monument. 14 maart 2017 startte de restauratie van dit gebouw waarvoor de provincie Gelderland een subsidie van 350.000 euro verleende. De eigenaar legde zelf 250.000 euro bij. Hoe verging het proces van subsidieaanvraag in Ellecom? Kwam er een soortgelijk verzet tegen subsidie zoals bij de 'muur van Mussert' sprake was. Als dit proces in Ellecom aantoonbaar makkelijker ging dan in Lunteren, is dit een bevestiging van de conclusie dat de angst voor bestempeling als NSB gemeente in het geval van de 'muur van Mussert' een doorslaggevende rol speelde. Geld uittrekken voor een SS-sportschool is wellicht makkelijker omdat dat de SS geen zwarte bladzijde is uit het Nederlandse geschiedenisboek, zoals NSB dat is, maar uit het Duitse. Er valt te veronderstellen dat schaamte voor het eigen verleden hier geen rol speelde. De casus van de SS-sporthal is een interessante casus om dit nader te onderzoeken.

Bibliografie

Websites:

- 'CIDI roept PVV op: neem afstand van neo-nazi's' (23 september 2013) <https://www.cidi.nl/cidi-roept-pvv-op-neem-afstand-van-neo-nazis/> (16 maart 2018).
- Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Nederlandse Volksunie (NVU) <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/pp/nvu> (2 april 2018).
- Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, Mahnmale <https://de.thefreedictionary.com/mahnmale> (2 april 2018)
- 'Muur van Mussert wordt Rijksmonument', *Rijksoverheid.nl* (27-02-2018) <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-enwetenschap/nieuws/2018/02/27/muur-van-mussert-wordt-rijksmonument> (3 april 2018)
- 'Rick Abelen winnaar 'Toekomst van de Muur van Mussert', *Erfgoedvereniging Heemschut* (21 februari 2018) <https://www.heemschut.nl/nieuws/actueel/bericht/?bericht=499> (3 april 2018).
- Van Liempt, Ad, 'Ook de zwarte bladzijden s.v.p.' <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/fout-verleden/ook-zwartebladzijden-s-v-p/> (16 maart 2018).
- Wageningen University & Research, De Muur van Mussert <https://www.wur.nl/nl/project/De-Muur-van-Mussert.htm> (2 april 2018).

Interviews, gesprekken en mailcontact:

- Mail Ronald Busser van camping De Goudsberg, 5 maart 2018.
- Gesprek Ina Grevel-Kadin van LJGGelderland, 31 januari 2018.
- Mail Cees Haverhoek, 8 maart 2018.
- Gesprek Jan Kijlstra van Stichting Erfgoed Ede, 27 februari 2018.
- Interview Netty Langeveld van Vereniging Oud-Lunteren, 26 januari 2018 (transcriptie in bijlage).
- Gesprek Hanna Luden van het CIDI, 23 februari 2018.
- Interview René van Heijningen, 22 februari 2018 (transcriptie in bijlage).

- Interview Simon van de Pol van Vereniging Oud-Ede, 26 februari 2018 (transcriptie in bijlage).
- Mail Carel Verhoef, 7 maart 2018.

Persberichten:

- 'CIDI steunt 'educatieve' Muur van Mussert in Lunteren, *De Gelderlander*, 9 maart 2017
<https://www.gelderlander.nl/ede/cidi-steunt-educatieve-muur-van-mussert-inlunteren~a3e62cbc/> (3 april 2018)
- 'De pijp in de linkerkous, maar... Op de Kampoelan in Lunteren wordt niet gerookt', *Limburgsch dagblad*, 24 mei 1948
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=25&resultsidentificer=ddd%3A010416020%3Ampg21%3Aa0030&identificer=ddd%3A010416020%3Ampg21%3Aa0030> (2 maart 2018).
- 'Ede gaat Muur van Mussert niet redden', *Ede Stad*, 14 november 2017
<http://edestad.nl/lokaal/ede-gaat-muur-van-mussert-niet-redden-296711> (3 april 2018).
- 'Ede tegen asielzoekers', *Het vrije volk*, 4 januari 1991
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=6&identificer=ddd%3A010963654%3Ampg21%3Aa0175&resultsidentificer=ddd%3A010963654%3Ampg21%3Aa0175> (2 maart 2018).
- 'Glimmerveen krijgt verbod op bijwonen van viering bevrijding', *De Volkskrant*, 6 mei 1958
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?objectsearch=mussert&coll=ddd&resultscoll=ddd&title=ABCDDD%3A010879046%3Ampg21%3Ap002&facets%5Btitle%5D%5B%5D=De+Volkskrant&cql%5B%5D=%28date%3D%2206-05-1985%22%29> (22 maart 2018).
- 'Goudsberg wordt nu kampeerterrein', *Het Parool*, 21-6-1952
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=7&identificer=ABCDDD%3A010830298%3Ampg21%3Aa0141&resultsidentificer=ABCDDD%3A010830298%3Ampg21%3Aa0141> (2 maart 2018).
- Heijne, Bas, 'Pijn', *De Volkskrant*, 12 mei 2012 <https://www.nrc.nl/nieuws/2012/05/11/pijn-a1472476> (3 april 2018).
- 'Jamboree van gebrekkige padvindders in Lunteren', *De Tijd*, 23 mei 1949
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+AND+mussert&page=1&cql%5B%5D=%28date+gte+%2201-01-1945%22%29&cql%5B%5D=%28date+lte+%2231-121950%22%29&coll=ddd&redirect=true&identificer=ddd%3A011199634%3Ampg21%3Aa035&resultsidentificer=ddd%3A011199634%3Ampg21%3Aa0035> (2 maart 2018).
- 'Muur van Mussert gaat hard achteruit', *Barneveldse krant*, 19 april 2017
<http://barneveldsekrant.nl/lokaal/muur-van-mussert-gaat-hard-achteruit-232632> (3 april 2018)

- 'Muur van Mussert weer op de kaart', *Ede Stad*, 6 april 2017 <http://edestad.nl/lokaal/muur-van-mussert-weer-op-de-kaart-228991> (3 april 2018).
- 'Muur van Mussert wordt Rijksmonument', *NOS*, 27 februari 2018 <https://nos.nl/artikel/2219740-muur-van-mussert-wordt-rijksmonument.html> (3 april 2018)
- 'Padvinderraad verkoopt de Goudsberg', *De Gooi- en Eemlander*, 6 december 1950 <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=15&resultsidentificer=ddd%3A011155538%3Ampg21%3Aa0088&identificer=ddd%3A011155538%3Ampg21%3Aa0088> (2 maart 2018)
- 'Padvindsters defileerden voor de Koningin. Massale bijeenkomst op de Goudsberg', *De Telegraaf*, 16 mei 1951 <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=goudsberg+lunteren&coll=ddd&page=4&identificer=ddd%3A110585352%3Ampg21%3Aa0008&resultsidentificer=ddd%3A110585352%3Ampg21%3Aa0008> (2 maart 2018).
- 'Plan voor ondergronds museum bij Muur van Mussert wint ontwerpwedstrijd', *NOS*, 20 februari 2018 <https://nos.nl/artikel/2218493-plan-voor-ondergronds-museum-bij-muur-van-mussert-wintontwerpwedstrijd.html> (3 april 2018)
- 'Roode Kruis viert herdenkingsfeest. Aangrijpend openluchtspel in de regen. Duizenden mensen in een tentenkamp', *De Tijd*, 21 juni 1947 <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=rode+kruis+goudsberg&page=1&cql%5B%5D=%28date+ gte +%2201-01-1945%22%29&coll=ddd&redirect=true&identificer=ddd%3A011201593%3Ampg21%3Aa0090&resultsidentificer=ddd%3A011201593%3Ampg21%3Aa0090> (2 maart 2018).
- Visser, Jeroen, 'Prinsenvlag is om omstreden, maar kent lange geschiedenis', *De Volkskrant*, 11 mei 2011 <https://www.volkskrant.nl/politiek/prinsenvlag-is-omstreden-maar-kent-langehistorie~a2427230/> (16 maart 2018)

Gemeentearchief Ede:

- Brief van de vereniging Oud-Ede met voorstellen voor de monumentenlijst, 17 september 1984, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 16.
- Brief van de vereniging Oud-Ede over bezorgdheid behoud monumentale panden, 12 november 1979, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 15.

- 'Ede: 22 nieuwe monumenten. Lunterse NSB-kuil onbeschermd. Monumenten gebouwd tot 1940 nu geïnventariseerd', *De Gelderlander*, 21 maart 2005, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 12a.
- - 'Musserts Muur geen monument', *De Gelderlander*, 28 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10b.
- 'Musserts Muur verdeelt Lunteren', *De Gelderlander*, 29 oktober 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10c.
- "Muur van Mussert' geen monument', *Ede Stad*, 3 november 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a/10b/10c.
- 'Muur Mussert 'symboliek voor fascisme', *Ede Stad*, 15 september 2004, Gemeentearchief Ede, Documentatieverzameling Vereniging Oud-Ede, map 155 Monumenten III 10a.

Overige primaire bronnen:

- Bijlage Waarderingscriterita bij brief Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren', 19 maart 2015, privéarchief Jan Kijlstra.
- Binnenlandse Veiligheidsdienst, maandoverzicht april 1971
<http://www.inlichtingendiensten.nl/jaarkwartaalmaand/1971-04.pdf>.
- Brief Erfgoedvereniging Heemschut aan staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'suggestie aanvraag rijksbescherming Muur van Mussert te Lunteren', 23 april 2015, privéarchief Jan Kijlstra.
- Brief 'Nazimuur Lunteren', Federatief Joods Nederland, 20 februari 2018, privéarchief Jan Kijlstra.
- Inzagedossier AIVD Nederlandse Volksunie, Ledenvergadering Nederlandse Volks Unie (NVU) 23 maart 1975 <http://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/nvu-2.pdf>.
- WOB-verzoek, 1 december 2017, privéarchief Jan Kijlstra.

Secundaire literatuur:

- Barnouw, David, *Rost van Tonningen: Fout tot het bittere eind* (Zutphen 1994).
- Eeftink, Henk, *Collaboratie, landverraad en heldendaden. Kanttekeningen bij 'goed' en 'fout' in de Tweede Wereldoorlog* (Soesterberg 2011).

- Farbrace, Claire, *Heritage in the Making: The Case of Mussert's Wall and its Contested World War II Heritage* (Scriptie Erfgoedstudies, Amsterdam 2018).
- Grevers, Helen, *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* (Amsterdam 2013).
- Macdonald, Sharon, *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* (Abingdon 2009).
- Smits, Boudewijn, *Lou de Jong. 1914-2005. Historicus met een missie* (Amsterdam 2014).
- Van der Heijden, Chris, *Dat nooit meer: De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Amsterdam 2011).
- Van der Heijden, Chris, *Grijs Verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).
- Van der Laarse, Rob, 'Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed' in: Rob van der Laarse, Frank van Vree (ed.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009), 169-195.
- Van Ginkel, Rob, *Rondom de Stilte: herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2001).
- Van Heijningen, René, *De Muur van Mussert* (Amsterdam 2015).
- Van Renselaar, Irene Geconfronteerd met het verleden: springen of struikelen? Over Duitse herinneringscultuur: het Denkmal für die ermordeten Juden Europas en 'Hier wohnte Stolpersteine' vergeleken (Scriptie Cultureel Erfgoed, Utrecht 2006).

Bijlage

1. Interview Netty Langeveld van Vereniging Oud-Lunteren, 26 januari 2018.

Jelle: Goed, de Vereniging Oud-Lunteren is dus voor het behoud van de muur.

Netty: Ja.

Jelle: Ik schrijf dus zelf mijn scriptie over de muur en ik wil zelf graag focussen op de periode na de oorlog. Dus ook wel de discussie die nu gaande is meenemen, maar iets meer inzoomen op de periode daarna en of er toen ook al voorbeelden van discussie over de muur te vinden zijn. De discussie lijkt heel nieuw, maar ik ben benieuwd of er nog andere voorbeelden zijn. Maar allereerst, Oud-Lunteren is dus voor het behoud. Wat zijn precies jullie argumenten daarachter?

Netty: Nou, de muur is dus een essentieel onderdeel van de geschiedenis van Lunteren en van Nederland, niet alleen van Lunteren, maar van Nederland. En wij denken dat ook de donkere periode uit de geschiedenis bewaard moet blijven. Nou is die muur, op zich, hij is redelijk vervallen, op het oog, maar hij is eigenlijk omdat hij sterk geconstrueerd is nog in vrij goede staat vinden wij. En omdat wij dus denken dat hij nog heel lang kan blijven bestaan, ook als monument van historie, denken we dat we hem moeten bewaren. En degene die dus de eigenaar is van dat campingbedrijf waar hij staat die is er niet zo gelukkig mee.

Jelle: Nee, die wil hem afbreken.

Netty: Ja omdat: wie gaat het onderhoud betalen? Daar heeft hij dus geen zin. De gemeente wil het niet als gemeentemonument. De overheid heeft binnenkort afgewezen om er een rijksmonument van te maken, dus hij ligt nu weer helemaal open. Er is een sloopvergunning aangevraagd door de eigenaar. Daar wordt voorlopig, zoals ik begrepen heb, niets mee gedaan. Ik denk dat de gemeente dus niet de sloopvergunning wil afgeven, vermoed ik hoor, weet ik niet zeker. Dus de situatie blijft ongewijzigd, maar het is geen gezicht momenteel. Er groeien allemaal bomen op de muur, vervallen vertrekken die ooit ingericht waren die zijn helemaal [verweerd], hangjongeren in geweest, vernielingen aangericht.

Eigenlijk is het zonde. Want je bent eigenlijk een monument aan vernielen.

Jelle: Ja, zolang er niets mee gebeurt...

Netty: ... gaat het alleen maar achteruit. Maar hij is op zich, de basisconstructie is goed. Het is echt, hoe moet ik het zeggen een 'tüchtig Deutsch gebäude'. Laat ik het zo zeggen haha.

Jelle: Oké, nou tegenstanders van behoud zeggen bijvoorbeeld dat ze bang zijn dat het een soort bedevaartplek wordt. Vindt u die angst reëel?

Netty: Nee, want daar heeft nog nooit iets aanleiding voorgegeven omdat te gaan denken. Er heeft iets nooit plaatsgevonden wat doet denken aan een herdenking, nee.

Jelle: Nou, die discussie is nu heel hot. In 2004 begon de discussie ook op te laaien. Zijn er volgens zover u weet daarvoor al pogingen gedaan om de muur te behouden?

Netty: Nou dan zou ik in het archief moeten duiken. Dat zouden we zo meteen even kunnen doen. Ik heb een archiefdoos en misschien zit dat onderwerp de muur er wel in. Dan kunnen we kijken straks of er nog krantenartikelen ofzo van zijn.

Jelle: Want die aandacht lijkt ineens heel plots. Als er geen andere voorbeelden zouden zijn en die aandacht zou nu pas zo hot zijn, waarom denkt u dat dat is?

Netty: Ik vermoed dat ie een tijd doodgezwegen is. Sinds deze laatste reuring dan, heb ik pas voor het eerst eigenlijk die muur gezien. Daarvoor ja, bestond ie in onze gedachten helemaal niet. Tenminste, ons naoorlogse mensen dan hè. Mensen die het zelf in de oorlog meegemaakt hebben die wisten het. Maar wij naoorlogse Lunteranen, ja de meeste mensen wisten helemaal niet dat die muur er was.

Jelle: Dus u denkt dat daar bewust niet over gesproken is?

Netty: Dat zou kunnen ja.

Jelle: Dat het een pijnpunt is.

Netty: Dat denk ik. Dat daar een soort taboe op gerust heeft.

Jelle: Oké, ik heb in literatuur over dadererfgoed zoals dat dan heet... Sommige schrijvers zeggen van, het komt doordat de directe slachtoffers van het nationaalsocialisme er niet meer zijn. Dus degene die er echt direct pijn aan hebben ondervonden, die leven niet meer dus nou komt er een soort perspectiefwisseling. Klinkt dat...

Netty: Nou er zijn nog wel een paar mensen die er dus wel bewust iets van meegemaakt hebben en die hebben ook gereageerd hè. Maar zowel positief als negatief heb ik begrepen. Maar er zijn inderdaad mensen, die voelen dus, die pijn nog.

Jelle: En dat zou dan voor hun een rede zijn om hem af te breken. Oke...

Netty: Maar wij als cultureel erfgoed beschermers willen hem natuurlijk wel houden

Jelle: Ja, ja. Even kijken, na de oorlog zijn er op het terrein van de Goudsberg ook andere bijeenkomsten geweest, onder andere van het Rode Kruis en de Padvinderij. Ziet u hier een bepaalde betekenis, in de zin van dat het bewust op dat terrein gehouden is?

Netty: Nee, ik denk dat het puur alleen te maken heeft met de hoeveelheid ruimte. Maar dat heeft niets te maken met het NSB gebeuren.

Jelle: Niet van we willen de grond terugwinnen op ons...

Netty: Nou nee, die indruk heb ik nooit gekregen.

Jelle: Oké.

Netty: Ik weet wel dat mijn ouders toentertijd ook die Rode Kruis bijeenkomst bijgewoond hebben. Dat was trouwens wel grappig. Er stonden allemaal Rode Kruis auto's met EHBO toestanden. Toen is er iemand, schijnbaar heeft zich verwond. Toen was er geen pleistertje beschikbaar om die verwonde te verbinden.

Jelle: Haha dat is wel apart ja. Eens even kijken, dus hoe ziet u de toekomst van de muur in? Want wat zou u, als u een inschatting zou...

Netty: Uh.. ja, dat is op het ogenblik heel moeilijk te zeggen omdat dus de overheid zich teruggetrokken heeft. En dan wordt het een kwestie van particulier initiatief. En dan gaat het geld meespelen. Wie gaat het betalen? En dan kan je alle kanten op, dan weet je het niet meer.

Jelle: En de eigenaar die wil het niet betalen.

Netty: Nee, ik kan het me voorstellen. Hij heeft dat in zijn schoenen geschoven gekregen, terwijl hij er eigenlijk niets mee te maken heeft.

Er komt een mevrouw binnen.

Mevrouw: Netty, er was telefoon voor jou, maar we wisten niet hoe we doorverbinden moesten. Weet jij het wel welk knopje dat is? Netty belt.

We vervolgen het gesprek.

Jelle: U dacht dus dat het bestaan van de muur, op een bepaalde manier expres verzwegen was?

Netty: Ja, we hebben de indruk dat er, ja, dat er op een of andere manier niet veel aandacht aan besteed werd.

Jelle: Is het, komt dat uit een bepaald soort schaamte dat er de Lunteraars denken, dat dat hier...

Netty: Nou, het zou kunnen ja, het zou kunnen, want dat die Lunteranen het zich toch aantrokken dat het persé hier gebeurde, maar dan denk ik dat dat meer te maken heeft met de centrale gelegenheid van Lunteren in Nederland. Maar uh ja, misschien is het toch een soort schaamte geweest. Zou kunnen.

Jelle: Ja oké, nou u had het dus over iets in die archieven. Dat er misschien iets te vinden zou zijn.

Netty: Kunnen we zo even kijken.

Jelle: Ja, zullen we dat nu gewoon even doen?

Netty: Ja.

Jelle: Dat zou heel interessant zijn.

Netty pakt de archieven erbij.

Netty: Helemaal nergens staat niets. Dat is dus alweer een teken dat er niet veel van bewaard is.

Jelle: Het zou natuurlijk goed kunnen dat het alleen een discussie is van de laatste tijd.

Netty: Ja, ik heb daar tenminste zelf nooit wat van meegekregen. Maar dan moet ik wel zeggen dat mijn interesse er ook niet lag hoor.

Jelle: Als we dan denken aan die schaamte, die moet dan, die is dan op een bepaalde manier overwonnen, weg gevlakt.

Netty: Nou ja, dat is natuurlijk omdat veel mensen die het meegemaakt hebben er dus niet meer zijn. De jeugd die kijkt er heel anders tegenaan.

Jelle: Ja, met een andere blik weer.

Jelle: Krijgen jullie veel belangstelling van studenten? De laatste tijd.

Netty: Valt mee, niet zo heb ik..

Jelle: Ik had inderdaad ook over die NSB graven gelezen.

Netty: Ja, dat klopt. Die zijn er [...].

Man komt binnen.

Jelle: Hallo.

Man: Hallo.

Jelle: Ik ga het ook eens aan de campingeigenaar vragen, want het is geloof ik sinds 1949 al een camping dus als er [...] zou hij misschien ook wel weten...

Netty: Ik weet niet precies hoe lang hij hem al in bezit heeft.

Jelle: Ja nee precies, dat moet ik ook nog even...

2. Interview René van Heijningen, 22 februari 2018.

René zegt dat ik niet de eerste student ben die contact met hem zoekt over de muur. Zegt dat het masterstudenten zijn voornamelijk. Daarna begint de opname te lopen

René: Ben je zelf al geweest daar eigenlijk, bij de muur?

Jelle: Nee nog niet. Ik heb volgende week een afspraak met Jan Kijlstra en hij neemt me er eventjes mee naar toe.

René: Oh oké. Jan heeft het er ook druk mee.

Jelle: Ja, wat ik dus doe, ik bekijk de muur en ik gebruik het als casestudie om vervolgens iets te zeggen over de omgang met dadererfgoed in Nederland, in het algemeen. En ik focus mij dus op de discussie die gaande is vanaf 2004 en dus ook weer 2015, als het weer opkomt. En ik probeer ook een beetje de verschillen tussen die twee momenten te bekijken, kijken of daar bepaalde tendensen in zijn en ik doe dat door met zoveel actoren te spreken dus gemeente, erfgoedverenigingen ook joodse belangenverenigingen om zo eigenlijk de hele discussie in kaart te brengen. Dus het leek me ook goed om met u te spreken.

René: Ja prima.

Jelle: Eens even kijken, nou je hebt dus dat moment in 2004 en dat moment in 2015. Wanneer hoorde u eigenlijk voor het eerst van het bestaan van de muur? Was dat al in 2004?

René: Nee, ik ben natuurlijk op mijn oude dag weer eens een keer naar de universiteit teruggegaan om geschiedenis te gaan studeren. Dus dat was, nou wanneer is dat, een jaar of 10 geleden ofzo. En toen moest ik een scriptie schrijven net als jij, of in ieder geval voor mijn master en toen was ik hier toevallig net beland voor, om een aantal maanden in een project mee te draaien, hier op het NIOD. En toen kwam van het een het ander, maar het was voor mij eigenlijk, ik wist helemaal niet van, sterker nog, ik wist niet eens waar Lunteren lag. Dus ik heb er pas van gehoord, we zitten nu in '18, ik denk pas in 2010 of 2011. Dus van heel die vroege discussie weet ik niks. Ik vind het overigens ook wel een beetje een, dat je soms denkt ja, is dit nou, kan dit nou symbool staan voor de hele nationale, nou ja, voor het nationaal gevoel...

Jelle: Het is dan nog heel lokaal in 2004...

René: Het is heel lokaal, verschrikkelijk verbonden aan bepaalde personen, er zitten ook, nou ja, naar mijn idee, niet politieke of niet ideologische factoren hebben een spel, hè van nou, een campingeigenaar die eigenlijk heel gewoon een heel normaal bedrijfsplan heeft, dus ik vind het moeilijk om dat nu zo in een keer op te hangen en te zeggen van kijk, zo gaat Nederland om met fout erfgoed. Maar goed, grote lijnen, die zijn er wel een beetje te trekken denk ik. Maar dan zou je, bijvoorbeeld ook niet alleen naar de muur van Mussert moeten kijken, maar dan kun je ook nog wat andere plekken vinden in Nederland bekijken waar, bijvoorbeeld de sporthal, SS sporthal in Avegoor. Nou, daar is het wel goed gegaan, of goed gegaan, daar, dat is wel een monument geworden. Zo zijn er nog wel een paar plekken. Bunkers. Hè, die toch allemaal, of één voor één, maar toch wel een aantal nu een monumentenstatus hebben gekregen.

Jelle: En, oké, hoe denkt u dat het komt dat het in 2015 dan, dat Nederland daar ineens gevoelig voor lijkt te zijn...

René: Nou, zo zou ik het ook niet formuleren dat we er ineens gevoelig voor zijn. Nee, dat denk ik ook niet. Ik denk, ja, dat er natuurlijk inderdaad de stem van het verzet, van het, ja er zijn, ik vind het ook een beetje eigenaardig eigenlijk, want als je er goed over nadenkt, iedereen die ooit wat met die muur heeft willen doen, die heeft natuurlijk nooit het idee gehad om daar een museum ter ere van de NSB te maken, dat is natuurlijk onzin. En toch, op een of andere manier, is dat denk ik toch heel vaak zo geïnterpreteerd. 'Geen museum voor Mussert!' Nee maar, we gaan er natuurlijk niet iets brengen, dus het is eigenlijk gek, dat vind ik wel gek, dat dat nooit in 2004 ofzo, tegen die vroege tegenstanders is gezegd: 'nee luister, het gaat er niet om dat we de NSB nu nog eens een keer op de kaart willen zetten, het gaat erom dat we een verhaal willen vertellen en ook een keer vanuit een speciaal perspectief, net zoals je in Vugt, in kamp Vugt en in Westerbork natuurlijk ook niet de rassenideologie van de nazi's vereert, maar [...] slachtoffers herdenkt, dus ja misschien toch een bepaalde, dan zou je toch terug moeten gaan eigenlijk naar hoe men in de Nederlandse naoorlogse geschiedenis met de NSB is omgegaan. Dat heeft denk ik toch een beetje, ja, dat kun je wel, zijn boeken over geschreven, fasen van waarin ze weg werden gezet als, nou eerst ja eerst een kort aantal jaren toch wel badguys en dan toch een beetje ziekelijk en idioot, want we moesten toch als Nederlanders weer verder en we moesten weer op de een of andere manier met zijn allen, het volk moest weer, hoe heet het, aaneensluiten tot een gemeenschap en de laatste 10, 20 jaar misschien, zo ook vanaf de jaren 90 misschien een soort desinteresse ofzo voor... Ik heb er eigenlijk niet zo'n goed antwoord op, waarom nou precies, ja waarom men in de jaren, in het begin van deze eeuw niet, uhm, ja nog even één stap verder kon gaan en zeggen van 'ja wij vinden het ook belangrijk' net zoals ze dat nu wel doen. Wij vinden het belangrijk dat er ook aandacht komt voor die kant. Zonder dat dat betekent dat we de NSB gaan rehabiliteren.

Jelle: Ja, het lijkt er gewoon op dat ze zeggen van oké, hier branden we onze vingers verder niet aan. Laat maar, laat maar voor wat het is.

René: Ja, ja oké. Ja, maar ja, goed, nogmaals wij hebben natuurlijk nooit, ook niet in, ik weet niet wie dat, ik was daar zelf niet bij, maar wie er in 2004 het idee heeft gehad om daar iets mee te doen, uhm, toch op een of andere manier fout erfoed was beladen ja, maar nog niet eens zeer beladen door vanwege mensen die daar aan mee hebben gedaan, maar ook voor de tegenstanders. Dat is eigenlijk best gek, als je daar goed over nadenkt. Waarom die vraag nogmaals van jongens we gaan daar een museum maken ter ere van de slachtoffers, ter ere van het verzet, maar nee.

Jelle: Het was het verzet dat toen heel ergs sterk tegen was en nu...

René: Ja, een soort van, je zou misschien toch iets moeten zeggen een soort van zwart-wit kijken ofzo wat ontstond. Toen nog beheerste. Kon zich blijkbaar niet voorstellen dat je met de muur van Mussert of met een symbool van de NSB tegelijk het verhaal van de oorlog kunt uitdragen, hè, zonder dat je alleen maar denkt in termen van verzet of onderdrukking. Zou kunnen.

Jelle: Ja, dan denk ik aan het boek Grijs Verleden van Chris van der Heijden. Denkt u dat dat, want dat is op ongeveer ook die periode, in 2001 is dat uitgebracht...

René: Nou, zo zou ik dat niet...

Jelle: Ziet u daar een directe invloed?

René: Nou, ik moet je eerlijk zeggen ik heb me daar ook niet zo in verdiept hoor, maar nu ik daar met jou zo over zit te filosoferen, of over nadenk, ja, je zou het als stelling kunnen poneren. Nou, ja, hoewel. Grijs Verleden gaat toch over heel iets anders, dat gaat toch juist over het feit dat, dat we, dat het goed-fout denken te ver is doorgeslagen in Nederland, vooral in natuurlijk in het geschiedwerk van Lou de Jong en in het kijken naar de oorlog en dat de meerderheid van de bevolking eigenlijk grijs was. Ja, dan zou je kunnen beweren in dit geval...

Jelle: Ja dus dat de NSB, dus niet zo...

René: Ja omdat, je zou ook nog kunnen zeggen de NSB was niet alleen maar slecht en je zou ook nog wel, maar je zou in dit kader zou je dan moeten zeggen van nou, dat betekent dus dat de, maar in dit, dat je de oorlog niet alleen maar moet zien als goed en slecht, als verzet versus slachtoffers, maar dat er ook nog andere ingangen zijn, waaronder NSB. Zonder dat je er meteen een moreel oordeel aan geeft.

Jelle: Uhm, want ja, toen ik met dit onderwerp begonnen was, wilde ik eerst nog echt op zoek gaan naar wat historische discussie, dus kijken of er voor 2004 ook voorbeelden van dat die muur in opspraak was. Nou, dat heb ik bijna, eigenlijk niet echt kunnen vinden.

René: Nee, ik denk dat die hele discussie van 2004, die is voornamelijk op gemeentelijk niveau gevoerd. Dan zou je naar het archief Ede moeten. Ben je daar geweest?

Jelle: Ja, daar ben ik geweest ja.

René: En? Blijkt daar iets uit de raadsvergaderingen.

Jelle: Nee, die heb ik nog niet gezien. Ik ben eerst heel erg gaan kijken in de archieven van de erfgoedverenigingen zelf en om te zien of die in het verleden, want nu maken ze zich heel sterk, om te zien of ze zich toen ook sterk hebben gemaakt.

René: Van wie was het initiatief destijds, in 2004? Weet je dat?

Jelle: Cees Haverhoek, dat is een raadslid.

René: Oh Cees! Oh ja. Die is toch ook, die leeft toch ook, die is er toch ook nog steeds mee bezig. Heb je die gesproken?

Jelle: Nee, nog niet. Ik heb, ik ben een beetje nou in contact, mailtjes aan het sturen naar wethouders en zo. Hij hoort inderdaad dat het dan gesloopt wil worden en dat gaat hij er...

René: Ja was dat zo? Zou dat toen gesloopt worden?

Jelle: Ja, de campingeigenaar had zoiets gezegd en toen wilde hij dat tegen gaan en, maar ik vond ook in een later krantenartikel dat die campingeigenaar zegt van 'ja, ik heb dat misschien wel gezegd, maar ik kom er ook weer een beetje op terug'.

René: Ik meen me te herinneren dat de gemeente zelf voorstander was in 2004 van monumentalisering, er een monument van te maken, maar dat zij toen zijn teruggefloten door lokale opposenten, dus ik weet niet wie daar nou het initiatief heeft genomen, maar goed, ik zou je

aanraden om dat inderdaad, het gemeentearchief in te gaan. Dat zal wel in raadsvergaderingen [besproken zijn].

Jelle: Na de oorlog is het terrein nog wel gebruikt door het Rode Kruis en de padvinderij. Uhm, zou het kunnen dat het Rode Kruis en de padvinderij expres die plek uitzochten om het een soort van terug te winnen...

René: Nee, daar geloof ik niks van.

Jelle: Nee, u denkt dat het gewoon...

René: Puur pragmatisme.

Jelle: Puur pragmatisme.

René: Puur pragmatisme en ik...

Jelle: Want Mussert zou een hekel hebben gehad aan de padvinderij. Kwam ik ergens tegen.

René: Nee, maar goed. Nee, maar, nee. Ik heb daar nooit enig spoor van gevonden, dat zou ik, weet ik ook niet of ie daar een hekel aan had trouwens, maar nee hoor ik denk dat het gewoon een hele, zoals met veel dingen na de oorlog gewoon pragmatisme was. Wederopbouw en nou [machtig voor]. Bovendien, mooi terrein! Nou, als jij als padvinderij of als een mooie locatie zoekt, nou daar lag het. Ik denk dat er zeker, dat dan weer wel, leedvermaak heeft gespeeld. Hè, van hier lopen we dan op de heilige grond van de NSB. Dat wel, maar niet, dat men, nee nogmaals als je zegt dat dat tijdvak toch voornamelijk door pragmatisme is gekleurd, dan spelen die ideologische overwegingen die wij er nu bij bedenken zeker geen hoofdrol. Had ook zomaar wat anders kunnen zijn.

Jelle: Maar of dat nou wel of niet meespeelt, het is in ieder geval wel een heel andere omgang met dan hoe we daar nu mee omgaan.

René: Ja, absoluut waar, maar dat geldt natuurlijk voor een heleboel affaires. Ik hoorde nog, ik weet niet wie dat zei ofzo, dat is een heel ander verhaal, maar dat Lubbers, geloof ik, een keer in de jaren tachtig ofzo een keer dronken achter het stuur had gezeten en zelfs nog had, was aangehouden door de politie ofzo. En toen zelfs proberen weg te komen ofzo, en had die agent zo iets van ach vooruit weet je wel. Toen kon je dus als politicus kon je nog eens een keer een foutje leiden. En nu, naar aanleiding van het opstappen van Zeilstra, werd er gezegd, ja die tijd is voorbij. Dus elke tijd heeft zo zijn kenmerken.

Jelle: Oké, even kijken, u heeft in 2017 toen die brief aan de minister geschreven werd, die heeft u ook ondertekend. Nou daarin werd dus aanbevolen om er een rijksmonument van te maken. Wat zijn precies uw eigen argumenten?

René: Nou ik vind natuurlijk dat het een, ja dat is ook een beetje een gekleurd subjectief verhaal als je er zelf studie naar gedaan hebt en een boek over hebt geschreven. Dan wil je natuurlijk toch altijd dat het onderwerp van je studie blijft bestaan. Maar, wat ik ook al trouwens in het boek zelf zeg, ik vind het ook, het is het enige monument/bouwwerk in Nederland wat echt concreet, of wat aan de NSB herinnert, wat aan de collaboratie herinnert. De oorlog wordt natuurlijk nog altijd op heel veel plekken herdacht, ook in de publieke ruimte, maar dat is bijna alleen maar in de vorm van aan het

voor helden of voor slachtoffers, terwijl natuurlijk collaboratie ook een rol heeft gespeeld. Nou, daarvoor zou dit terrein natuurlijk buitengewoon geëigend zijn en dan wil ik, dan denk ik niet over, nogmaals, om er een museum van de NSB van te maken.

Jelle: Maar om de andere kant van de geschiedenis...

René: Ja om er zeg maar een bredere context te kiezen, waarin eens aandacht. Ik weet niet of je het gehoord hebt, eergisteren is die prijsvraag, nou ja, dus aandacht, met een paar hedendaagse en thema's die toen ook speelde. Populisme, verharding van het debat, van het publieke debat. Die thema's die in zekere zin de jaren dertig kenschetste die nu ook weer opkomen. Om daar wat lijnen tussen te trekken en tegelijkertijd natuurlijk het verhaal te vertellen van de NSB als antidemocratische beweging die...

Jelle: Ja u zegt, u wilt dat uw onderwerp blijft bestaan. U voelt zich op een bepaalde manier verantwoordelijk voor?

René: Nee hoor, nee nee. Als ze me vragen daar, van de stichting, als Jan me belt ofzo en, dan ga ik natuurlijk daar heen, en dan gaan we, en twee weken hebben we nog een klein, daar nog een vergadering gehad of in ieder geval een rond..., maar als ze beslissen om hem te slopen, nou dat is jammer, maar je zult mij niet op de barricade zien staan.

Jelle: Oké. Maar het is nu heel actueel dus u bent er ook wel, u volgt het allemaal, u bent er veel mee bezig?

René: Nou ja, het is een beetje een stroperig proces, hè. En dat is denk ik, naar mijn idee toch voornamelijk ook, of voornamelijk, voor een gedeelte ook een technisch verhaal. Verhoudingen daar lokaal, tussen de gemeente en de eigenaar, tussen de gemeente en de stichting van Jan Kijlstra. Daar ben ik ook niet in thuis. Ik ben geen Luntenaar, ook geen Edenaar, ik bedoel, maar ik hoor dan wel wat, hoe dat dat gaat en daaraan vooraf is natuurlijk heel lang, dat heeft eigenlijk wel, nou de laatste vier, vijf jaar bepaald, een soort van, ja hoe moet je het zeggen, impasse waarin de nationale, waarin de lokale overheid, dus de gemeente Ede versus de nationale overheid, Den Haag, elkaar deze vervelende kaart toespeelden. Daar kwam het feitelijk op neer. Onder het mom dat de zaak zou worden onderzocht bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Nou, ik heb niet de indruk dat die daar iets aan gedaan hebben, maar het was een manier om de zaak te parkeren en dan maar hopen dat het weg zou gaan. Dat is op zich wel een aardige, een aardige, vind ik, kapstok om iets aan op te hangen als je zo'n verhaal moet maken, maar ja, dat je wel kan zien dat natuurlijk, geen pret, dat nee, dat de autoriteiten of de politiek zich niet graag met zo iets afficheert.

Jelle: Branden zich hun vingers...

René: Ja het is toch vervelend...

Jelle: ... er niet aan.

René: Kijk, het is veel leuker om als minister in Parijs, in het Louvre, twee nieuwe Rembrandts te tonen, waar we er ook al honderd van hebben, maar oké, hè ik doe het even, ik zeg het nu even, ik badineer het nu. Daar wil je je mee afficheren of met een schip wat je opgraaft voor de kust van Engeland hè, waar we er volgens mij ook al, van die potjes en pannetjes daar hebben we ook al hond..., maar ja, dat ene monument van de NSB, moeten we daar nog geld aan uitgeven? Dat vindt

de politiek niet fijn. En, nou ja, en de gemeente wil natuurlijk niet, wat ik begrijpelijk vindt, die wilde niet dat het een gemeentelijk monument heeft. Dat zal financiële redenen hebben, maar het is tenslotte ook, het was een nationaal, het heette ook, het heette ook Nationaal Tehuis. Het was natuurlijk niet de NSB Ede of NSB Lunteren, het was de NSB van Nederland die toevallig daar zat en de nationale overheid duwt het weer terug. Nou, zo is het jarenlang zeg maar een beetje dichter tot een impasse geleid en die is nu een beetje doorbroken doordat de eigenaar heeft bedreigd met sloop. En nou, wat dat betreft ziet het er nu wel redelijk goed uit denk ik. Als het gaat om monumentenstatus.

Jelle: Uhm, eens even kijken. Krijgt u veel aandacht van pers en...

René: Nou, dat valt mee.

Jelle: Vooral studenten?

René: Nou, dat valt ook mee. Het is, ja, ik verbaas me er soms wel een beetje over dat het zo'n, zeker net zo als eergisteren, laten we eerlijk wezen, dat was wel een studentenprijsvraag, ja? Het is niet zo dat wij alle gerenommeerde architectenbureaus in de wereld uit hebben genodigd om hier een plan te ontwerpen. Het is een studentenprijsvraag die inderdaad, nou, heel leuk, niets dan lof daarover, maar dat haalt dan toch het achtuurjournaal. Niet doordat wij dat roepen, maar doordat de NOS dat oppikt. En dat hè, dus ik stel wel vast dat ik denk zeker ook als je dat na zal gaan in de media dat de muur een relatief zeer veel aandacht krijgt. Dat is absoluut zo ja, daar verbaas ik me wel over ja, ja. Daar verbaas ik me wel over. Het lijkt wel of het inderdaad allemaal meer wordt of zo.

Jelle: Ja, want in 2004 zie je inderdaad dat het gewoon echt puur lokaal is...

René: Puur lokaal, hè, ik denk ook dat je Nederland in 2004 gevraagd: 'heeft u wel eens van de muur, wie?, muur? nooit van gehoord'.

Jelle: Ja, ik vind het ook bijzonder als ik de mensen daar spreek dat ze vaak niet van de muur hebben gehoord. Ik was bij vereniging...

René: Ja dat is, dat hoor je ook nog wel eens ja. Ik heb toen mijn boek toen in 2017, 8, 16, ik weet het al niet meer zo goed. 17, daar in Lunteren, op de plek zelf, heb ik dat daar gepresenteerd en toen waren er ook een aantal mensen die waren daar nog nooit geweest. Uit Lunteren. Ja.

Jelle: Omdat die al die jaren... Ja, ik sprak iemand van vereniging Oud-Lunteren en die dacht, ja die dacht van het heeft al die jaren een soort, toch een soort schaamte ofzo. Dat we daar niet over willen...

René: Ja, kan...

Jelle: ...willen spreken. Dat dat weggestopt is.

René: Kan, kijk, de gemeente zelf heeft, en dat begrijp ik op zich ook wel, dat heb, dat zie je ook bij heel veel andere gemeentes trouwens, die willen, ja, voor je het weet, of voor je het weet, maar het gevaar bestaat dat je natuurlijk in de media gauw, of in de beeldvorming wordt geafficheerd als NSB-gemeente. Ga er dan maar aan staan om uit te leggen dat het niet zo was. Ik geloof dat er bijna een ongeschreven wet is in de citymarketing, ook zo'n populair begrip ja, dat je je stad niet, of je dorp

niet met fout verleden moet afficheren hè. Ook al zal niemand die daar voor komt, maar het werkt zo. Je kan beter, hè, Anne Frank in huis hebben dan het hoofdkantoor van, nou ja, weet ik wat.

Jelle: Dus dat heeft een grote rol gespeeld denkt u?

René: Nou, ik neem aan dat, ik, dat weet ik niet of het een grote rol gespeeld, ik denk dat de gemeente daardoor gezegd heeft van, dat is in ieder geval een van de argumenten die je altijd hoor, hè. En terecht, begrijp ik dat ze zeggen ja, wij zijn geen NSB gemeente, maar ja de gemiddelde toehoorder in Nederland die weet, die weet nog van toeten noch blazen. Die hoort dat één keer, die hoort dat twee keer en nou, voordat je het weet heb je als Lunteren, hè, daar staat toch het, de, het hoofdkantoor van de NSB om het zo maar eens te zeggen hè. Nou, ik kan me voorstellen dat je daar als gemeentelijk bestuurder daar niet naar uitkijkt.

Jelle: Dat zou nu nog steeds een rol...?

René: Minder! Nee, het is natuurlijk, absoluut, je kunt, zeker als je wat, denk ik, wat langere lijnen trekt dan kun je natuurlijk wel zeggen dat ja met het verdwijnen van de oorlogsgeneratie gaat ook een beetje, gaan ook de scherpe kantjes er een beetje af hè. Ik denk, ook uit die studenten, hoe heet het, die studenteninzendingen, nou ja, ook het, bovendien een heleboel van die inzendingen waren ook geen geschiedenisstudenten, nou dat, had ik niet het idee dat het historisch besef er nou vanaf spatte hè, dus ja. Als je vandaag de dag een enquête doet en jou zeggen, aan een hoop mensen vragen wie is Mussert dat een heleboel jonge mensen dat niet weten.

Jelle: Zou goed kunnen ja. Even kijken hoor. Ja, je hoort van de tegenstanders, het lijkt nu ook weer wat minder te zijn, maar vooral in 2004, dat ze bang waren dat het een bedevaartsoord zou worden voor neonazi's. Heeft u die kans ooit reëel ingeschat?

René: Nee, nooit, nooit, nee. Kijk, ik ben in, in Duitsland heb je nou ook nog wel iets wat op neofascisten of neonazi's lijkt, maar in Nederland. Heb jij ze wel eens gezien?

Jelle: Nee.

René: Nee, ik wil zeggen. Er zijn, ik heb laatst, een tijd geleden in de krant een keer een onderzoek en die kwamen niet verder dan, nou ja, wat, zeg maar, plukjes voetbalsupporters die dan samen iets van, nou ja, maar echt serieus neofascisme is er natuurlijk, is er in Nederland niet. Tenminste, ik zie het niet.

Jelle: Ik heb ook het gevoel dat dat argument de laatste wat minder is.

René: Nou, dat komt natuurlijk toch ook voornamelijk, dat is wel van belang denk ik, dat zou je ook, even als dat een onderwerp van je is, maar wat natuurlijk wel verrassend is dat het CIDI uiteindelijk jaren lang tegen was en dat die nu ook om zijn. Dat heeft ook wel weer, las ik op internet, conflict gegeven met andere joodse organisaties, maar. Dat zij toch in eerste instantie, nu zeggen van nou wij zien die educatieve van zoiets wel in.

Jelle: Ik ga morgen met ze bellen, want het lijkt me inderdaad wel heel interessant.

René: Oké. Nou, maar voorheen was dat met, onder Esther Voet, ging nogal de laatste jaren als ik me niet vergis, was het altijd standaard van dat trekt ja, een soort van, ja, standaardverhaal. Naar mijn

idee ook nergens op gebaseerd. Nogmaals, waar zijn ze dan die neonazi's, ik bedoel, als ze niet in Lunteren komen, waar komen ze dan wel? Ik heb ze niet gezien de afgelopen dertig jaar. De laatste neonazi was, of neonazi, ja, neonazi, was mevrouw Florrie Rost van Tonningen, de weduwe van, Florrie, de weduwe van Rost van Tonningen, nou, die is daar geweest in de jaren 90 geloof ik nog een keer. Dat moet je dan zien als, ja, een soort van 'sentimental journey' van een oude mevrouw die het allemaal niet meer zo goed op een rijtje heeft, die heeft het misschien nooit echt goed op een rijtje gehad, maar, politiek gezien zeker niet, die dan nog eens ging kijken naar dat oude terrein, maar dat heeft natuurlijk niks te maken met een actieve, nou ja, politieke en krachtige organisatie. Nee, ik zie dat...

Jelle: Ja je zou kunnen zeggen als de neonazi's een behoefte ooit hebben gehad voor zo'n bedevaartsoord dan hadden ze Lunteren al wel gevonden.

René: Nee daar komt nog een keer bij, maar dat is meer, dat is, ja dan moet je ook nog als neonazi ook nog een keer een boek hebben gelezen, maar de NSB heeft natuurlijk ook niet zo'n uitstraling op, hè, je had natuurlijk binnen de NSB een splitsing tussen de NSB, zeg maar de, hoe zal ik het noemen, nou ja, de wat, niet burgerlijk, zo moet ik het niet noemen, maar goed, laten we zeggen je had een SS stroming binnen de NSB en een NSB stroming binnen de NSB.

Jelle: Die volkse beweging...

René: Ja je had dus inderdaad de Feldmeijer, de Rost van Tonningen, en je had Mussert en nou, Mussert was natuurlijk echt, was een tand van het Lunteren, zeg maar, gebeuren. Terwijl die anderen poten binnen de NSB, dus de SS, die neigde veel meer naar de echte nazi, naar de Duitse nazi's. En niet naar dat enigszins bur., in Duitse ogen, enigszins burgerlijke nazisme, nationaalsocialisme van de NSB. Dus nee, ik wil ermee zeggen, ik ken niemand die in Mussert, de man die uiteindelijk, de leider die trouwt met zijn, die met zijn tante getrouwd was. Ik ken niemand die daar nou een voorbeeld in heeft gezien. Hè, dat, het enige, hoe zal ik zeggen, martiale uitstraling had de man natuurlijk absoluut niet, daarmee ga ik hem niet goedpraten ofzo, maar om hem nou als rolmodel te zien voor de hedendaagse skinhead. Lijkt me wel...

Jelle: Duidelijk...

René: Maar goed. Dat vraagt voor de gemiddelde neonazi natuurlijk wel enige studie. Moet je wel wat [boekjes] hebben gelezen.

Jelle: Dat is waar ja.

René: Om tot deze conclusie te komen.

Jelle: Ja. Uhm, denkt u dat nu, nu de muur ja, landelijk meer in de belangstelling komt, dat het, dat het proces zich zal gaan versnellen of...?

René: Nou, ik denk wel dat de minister nu uiteindelijk door de bocht is en dat dat betekent dat er inderdaad, dat de muur een monumentale status krijgt. Als rijksmonument, maar goed dan ben je er natuurlijk nog niet. Dat zou er voornamelijk toch op neerkomen dat ze wat bomen kappen, dat ze misschien de muur een verfje geven of in ieder geval een beetje schoonmaken en hem dan een bordje erbij hè, want dat is dan het lot van een rijksmonument. Nou ja, dat zou ik dan toch ook een beetje weinig vinden. [Ik bedoel] zo bijzonder is het natuurlijk ook weer niet. Het is geen Colosseum.

Weet je, of, of. Dan moet je er ook iets van maken. Dan moet er ook iets, een boodschap zijn en iets te leren zijn.

Jelle: Educatieve...

René: Educatief. Dat is dan natuurlijk, dat is dan de lastige kwestie waar je in elk geval komt te staan. Hoe ga je dat invullen, hoe ga je dat financieren. En, nou ja, dat moet, dat lijkt me nog niet zo makkelijk eerlijk gezegd. Om daar dan, nou ja, daar ging natuurlijk ook een gedeelte die prijsvraag over. Wat ga je er mee doen? Hoe moet je dat terrein, huren of kopen, of moet je daar toch iets van een museum..., nou, niet een museum maar, een ontvangstruimte opzetten en, nou ja.

Jelle: Maar u denkt dat er een antwoord kan gevonden worden op die vragen?

René: Nou ja, dat betekent dat degene die zich daar, waar ik ook bij hoor, die zich daar, die dat een warm hart toe dragen, dat die een plan moeten maken en zeggen van nou, mooi dat ie bewaard blijft als monument, maar we moeten er meer van maken, hè dat moet, dan moet je een plan maken of dan moet je er een specialist bij halen. Die mensen zijn er natuurlijk wel. Bureaus die precies weten hoe je, nou ja, hoe je zo iets moet vertalen in steen. Of in een, in een goede expositie, in een, hè. En dan is het zoeken naar sponsors. Nou, als ze een goed verhaal hebben dan weet ik niet..., ja misschien dat er dan iets van komt, maar het lijkt me nog niet makkelijk.

Jelle: Het zal ook voor die sponsors een stap zijn die zij moeten zetten om...

René: Absoluut.

Jelle: Om dadererfgoed te financieren.

René: Ja, dat moet je, nee, dat moet je, nou ja, dan moet je dus al inderdaad een heel eind op reis zijn met dat vertalen naar, dan wordt het bijna zoiets dat je zegt, nou muur van.. we noemen het geen muur van Mussert, maar je kunt het nog wel muur van Mussert blijven noemen, maar dat moet een soort van centrum voor democratie worden. Iets in die sfeer van waar je kunt leren en kunt kijken naar, nou ja, ervaringen met antidemocratische bewegingen in het verleden en vandaag de dag. Of nou ja, zoiets. Hè, dat je die twist eraan geeft. Dan denk ik dat het ook wel zin heeft, want anders, ja. Nogmaals, het is geen bouwwerk waar je van zegt, goh, wat staan we hier van te kijken. Dan moet je, dat is alleen interessant voor degene die de geschiedenis kennen en die erover hebben gelezen en, maar als je daar niks van weet dan denk ik niet dat het heel veel indruk op je zal maken. Dat vermoed ik niet. Nou ja, dat mag jij zelf gaan ervaren, ook al heb je er al wat over gelezen dan natuurlijk, maar..

Jelle: Ja, ik vind het ook wel, moet hem ook wel even gezien hebben...

René: Nee, zeker wel, zeker wel

Jelle: Als ik erover schrijf vind ik.

We keuvelen wat over het bezoeken van de muur en fietsen over de Veluwe.

Jelle: Goed, ik denk dat ik het meeste wel gevraagd heb, wat ik wilde vragen. Uhm, nou om een soort van conclusie te trekken. Het blijft lastig nog steeds....

René: Een conclusie op welke vraag?

Jelle: Nou, gewoon, bepaalde tendensen die er een soort van, hoe de discussie zich ontwikkelt heeft. Of op zoek naar een oplossing. Dat het nog steeds niet makkelijk is, maar dat het niet zo als in 2004 is, dat er, dat [ze hun vingers er niet aan durven te branden].

René: Nee, absoluut niet. Ik denk eerlijk gezegd, ik heb, nou ja goed, je moet natuurlijk niet op sociale media gaan kijken, dat doe ik ook niet, maar daar wordt natuurlijk, daar word je van alles en nog wat uitgemaakt. En door, maar ik denk, in het publieke debat, heb ik niemand gehoord, naaah, die brief van de minister, naar aanleiding van de brief aan de minister, die zei van moeten we dat nou wel doen. Niemand. Hè, en ook niet in de politiek. Niet van links, niet van rechts. Ook niet van, nee, ja nog één man, nee nee nee nee, niemand trouwens, nee, nee. Ik zit nou te denken, ik ben in de war. Maar, dus ik, dus het lijkt het af dat het in ieder geval maatschappelijk breed gedragen wordt. Dan hebben we het over monumentenstatus hè, dan hebben we het natuurlijk nog niet over fase twee dat je daar een museum uitbouw, aanzet of iets dergelijks. Dat dat dan heel veel, dat dat dan gemeenschapsgeld zou kosten. Ik denk als je dat doet dat er dan wel mensen komen die zeggen moet dat nou.

Jelle: Oké, dat was het wat mij betreft.

René: Nou, alsjeblieft.

Jelle: Ja, dank u wel.

René: Ik zit even te denken van ja wat is nou ja. Het is op zich, nogmaals, een interessante vraag hoe die stemming wisselt dan, of verandert door de jaren heen. Ja, nou ja je ziet natuurlijk [...] je ziet, bijvoorbeeld zo'n thema als dodenherdenking, daar zo je ook, ik weet niet, daar is een aantal aardige boekjes over verschenen, ik weet niet of je die kent. Eén minuut stilte of veertig-vijftig jaar ruzie of herrie om één minuut stilte. Staan hier ook in de bibliotheek. Krijg je wel een beetje in vogelvlucht een idee van hoe men, hè, over de aanwezigheid van Duitsers. Wel of niet. Het feit, maar ja, ja, dat, maar NSB. We hebben natuurlijk ook bijna geen NSB gedachtegoed, we hebben alleen de Maliebaan in Utrecht. Nou, dat weet je beter dan ik als je in Utrecht. Heb je dat boek gelezen van Jan van Liempt, uh, Ad van Liempt?

Jelle: Ik ben daar in begonnen, maar ik heb dat niet helemaal uitgelezen.

René: Ik geloof dat Ad ook daar contact heeft gehad met de gemeente en geprobeerd heeft om daar wat van te maken van die, maar dat niet, dat was aan dovemans oren gericht. Daar was maar weinig oor voor, of weinig oog voor.

Jelle: Ja toen ik me aan het oriënteren was voor mijn onderzoek, had ik ook de Maliebaan, maar ik kreeg toen zelf inderdaad ook het idee dat daar minder te halen was van gemeentelijke debatten ofzo, die daar over zijn gegaan.

René: Ja, nee, dat is waar. Maar aan de andere kant, ja. Nog best wel moeilijk, nogmaals om het Edese debat nu meteen te koppelen aan een landelijke trend ofzo, of aan een landelijk gevoelen. Dat zou ik toch niet zo gauw durven. Daar denk ik dat het toch ook een heleboel, gewoon hele lokale omstandigheden een rol speelden. Persoonlijke omstandigheden, maar goed, ja, als je van heel ver af

gaat kijken dan zie je wel iets natuurlijk van een veranderend klimaat, dat is zeker waar. Maar ja, nogmaals, een paar kilometer verderop in Avegoor hebben ze, ik weet daar het fijne niet van, maar hebben ze een SS, wat is het, sportschool, geloof ik toch? Een SS gymnastieklokaal hebben ze omgebouwd en tot gemeentelijk monument verklaard en dat hebben ze toch gedaan in, 2010 ofzo, of 2012, dus ja.

Jelle: Dus het kan wel.

René: Ja, ik wil maar zeggen daarmee, als je met een stelling komt dat hè, dan ondergraaf je jezelf. Dat wil ik er mee zeggen, hè dus. En nou ja, ik geloof in Apeldoorn wordt er, doen ze iets met de bunker van Seyss-Inquart. Dus. Lastig.

Jelle: Ja. Oké.

René: Lastig zo op dit. Maar nogmaals, ja. Is wel wat over te zeggen, maar... Ja. Het is ook altijd wel grappig op zich, ik vind, wat ik wel een aardige, leuke inval hoek vind nogmaals is hoe wij, dat vind ik, maar ja misschien gaat je hele scriptie daar niet eens over, maar hoe wij natuurlijk wel als qua zelfbeeld niet erg graag aan de NSB willen. Dat vind ik wel aardig ofzo. Dat is wel, dat denk wel dat je die stelling op een of andere manier een beetje kunt onderbouwen. Hè, past op een of andere manier niet in het zelfbeeld. Geloof dat Hans Goedkoop daar ook voor de radio, na aanleiding van die brief een verhaal over heeft gehouden dat past niet in ons zelfbeeld, dat wij ook verraders waren. Willen toch helden zijn, of slachtoffers en nu. En als je dat afzet tegen wat er in Duitsland gebeurt is het toch heel eigenlijk heel raar, hè, want daar zijn ze natuurlijk niet te beroerd om zichzelf helemaal te ontleden en, in ieder geval de officiële overheid hè en om alles, nou nu ook weer naar aanleiding van wat de Polen hebben gedaan. Merkel staat als eerste op om te zeggen, nee wij en wij en niemand anders zijn verantwoordelijk voor de Holocaust. Ik wil ermee zeggen nou dat is toch wel opmerkelijk dat ze daar, of nou, niet ineens zo zeer opmerkelijk dat ze dat in Duitsland doen, maar dat wij als het gaat over onze mindere.. dat toch liever niet tonen. Nou, die discussie heb je natuurlijk al bij het slavernijverleden, beet VOC, loopt misschien ook nu een beetje hier en daar springt uit de hand of uit de bocht, vliegt uit de bocht. Maar ik denk dat je zo'n stelling wel zou kunnen verdedigen.

Jelle: Oké, dat is wel een interessante. Daar zal ik wel even...

René: En ik weet zeker. Kijk, tegen de, dat heeft de minister geloof ik ook toegegeven tuurlijk hè, want we hadden deze aanvraag al 2 jaar geleden gedaan bij de vorige minister. Hoe heet ze ook weer, kan er even niet opkomen. In ieder geval, die heeft toen ja en amen gezet, maar de boel meteen in de scène geschoven hè, want ja daar kon ze, dat [...], maar ik vermoed dat het zo gegaan is, daar kon ze niet bij met verkiezingen in aantocht. Dan ga je toch niet met zo'n vervelend thema je afficheren. Dus ja, dat is op zich wel aardig, of aardig, zou ik wel, dat willen we niet. Dus, we staan altijd als eerste klaar om naar andere te wijzen als het gaat om ons morele gelijk, maar onze mindere zijde dat...

Jelle: Oké, dat is wel een goede. Dan ga ik dat ook nog wel even...

René: Ja, dat zou ik eens proberen wat uit te diepen ofzo. Best wat van te maken. Moeilijk misschien te vergelijken met Duitsland natuurlijk, maar als je dan natuurlijk kijkt naar Nürnberg, de grote broer om het zo maar eens te zeggen. Ja daar zijn kosten nog moeite gespaard om daar eindelijk daar iets te laten verrijzen wat, ja ik geloof dat ze nu bezig zijn om daar nog maar weer eens een keer zeventig miljoen tegen aan te gooien om die hele ruimte weer te restaureren, want de muur staat ook op

instorten daar. Dus wat dat betreft, pakken ze wel stevig aan. En, nee, wij zijn daar minder trots op. Of zij zijn ook niet trots daar, maar ik bedoel...

Jelle: Wij willen, wij geven het graag niet toe...

René: Nee, willen het nog niet graag zeggen hè. Kijk, en dat is natuurlijk, Anne Frank is natuurlijk wat dat betreft, ja, fantastisch, uhm nou ja, hoeveel mensen trekt het wel niet van overal ter wereld en voor je het weet heb je natuurlijk het beeld dat nou ja, dat die joodse Nederlanders hier allemaal ondergedoken zaten en hè geholpen werden door Nederlandse, door niet joodse helpers, nou.

Jelle: Dat is een beter...

René: Niets is minder waar natuurlijk. Niets is minder waar. Ik bedoel.

Jelle: Nou je zou ook kunnen zeggen door juist die negatieve kant te belichten dat je een soort laat zien van we hebben daarmee een breuk gemaakt.

René: Ja dat is ook zo, dat is ook zo.

Jelle: Een soort identiteitsbreuk. Maar dat lijkt dan nog steeds niet, dat lijkt dan toch nog te moeilijk ofzo.

René: Hoe bedoel je?

Jelle: Nou, ik heb ooit wel eens een keer iets gelezen van, door het fout verleden te erkennen, dat landen dat op een bepaalde manier juist wel graag doen zodat ze een breuk kunnen laten zien in hun identiteit...

René: Ja, dat denk ik ook. Dat denk ik zeker. Hoewel natuurlijk in Duitsland dat toch ook geduurd heeft tot in de jaren tachtig dus die eerste generaties denk ook bijna dat dat onmogelijk is om dat te verlangen. Die kunnen niet en tegelijk dader zijn en tegelijkertijd hun schuld erkennen. Dat is misschien nog alleen in Zuid-Afrika gelukt. Hè, onder, na Mandela, of onder, tijdens Mandela. In Duitsland is het ook pas vanaf de jaren tachtig dat men met die nieuwe generaties eindelijk eens kritisch is gaan kijken naar het oorlogsverleden, hè, en het heeft misschien nu bijna ook wel een beetje, hoor je wel eens zeggen, een status gekregen van een bijna dogma, van een staatsdictaat hè, en ja, dat is misschien ook wel een beetje zo. Dat je in Duitsland wat dat betreft, ja, allemaal, ik kom er nog wel eens en dan hoor je wel eens een beetje die kritiek ofzo van dat men, ik noem maar een voorbeeld. De villa aan de Wannsee, dat verhaal ken je? Die in Berlijn staat.

Jelle: Ja, van de Wanssee conferentie.

René: Waar de Wannsee conferentie plaatsvonden. Nou, ik heb daar zelf dan nog een keer in mijn studententijd geprobeerd om daar een rondleiding te houden. We gingen met alle studenten daarheen, hè, van de klas van de UvA en ik had die jongens gemaild en gezegd kan ik daar, mijn onderwerp ging over de conferentie, kan ik bij jullie daar? Nee, uitgesloten. Niemand mag daar binnen, een rondleiding doen, mits gekeurd, gecertificeerd door de Wanssee, door die, alsof je bijna zo van het enige juiste verhaal ja, je kunt natuurlijk, uiteindelijk ben ik in de tuin gaan staan, want ik moest natuurlijk toch dat verhaaltje doen.

Jelle: Dat is wel opvallend.

René: Ja, dan denk je van nou ja. Hoeft toch niet perse, hè..

Jelle: Dat het daar ook nog gewoon te moeilijk ofzo om.

René: Ja, nou ja, ja. Men is er heel erg bang dat er een ander geluid klinkt ofzo, of een relativerend geluid of een, dus steeds maar een officiële versie en die moet, die wordt gebracht, maar. Dat is wel een heel ander onderwerp natuurlijk.

Jelle: Ja, maar het zijn ook wel heel interessante dingen om over na te denken.

René: Maar wij lopen op dat front zeker niet voorop. Dat denk ik zeker, hè. Kijk en dan kom je in Italië en dan is het weer anders. Daar staat Mussolini nog gewoon overal, hè. Rome inderdaad, het stadion staat gewoon de obelisk met zijn naam er nog op en niks aan de hand. Heeft niemand het over.

Jelle: In zijn geboortedorp staan de fascisten in de rij...

René: Museum voor hem en een toeristenshop.

Jelle: Komen ze de Hitlergroet doen bij zijn graf en zo.

René: Ja, nee, die kijken er weer... maar goed. Ander verhaal, weer een ander verhaal.

Jelle: Ja, ik heb me er allemaal een beetje op georiënteerd toen ik nog in die ja, beginnende fase was. Ik wilde het eerst over Italië en Duitsland doen en dat een beetje met elkaar vergelijken

René: Wat? De verwerking...

Jelle: De omgang met, ja, met het foute erfgoed daar. Maar ja, lezen van bronnen was een te groot probleem.

René: In Duitsland, in Italië?

Jelle: Ja, ik bedoel ik doe wel een minor Italiaans, maar zo goed, zo goed spreek ik het niet om dat allemaal te kunnen lezen. Dus toen ben ik het dichterbij huis gaan zoeken. En toen kwam ik hier uit uiteindelijk.

René: Ja Italië is een apart fenomeen, verhaal apart natuurlijk. Ik kom er ook nog wel eens dus. Nee, daar, ja. Nee, nou ja. Er zijn natuurlijk ook wel genoeg Engelstalige boeken over de naoorlogse Italiaanse geschiedenis.

We keuzen nog wat over het probleem en belang van primaire bronnen. We ronden ons gesprek af.

3. Interview Simon van de Pol van Vereniging Oud-Ede, 26 februari 2018.

Jelle: Nou, tof dat u nog even met mij in gesprek wilde gaan. Al even bedankt voor uw antwoorden op de vragen. Mijn onderzoek heeft zich sindsdien een beetje, iets meer opgeschoven naar de discussie vandaag de dag, of die eigenlijk al sinds 2004 speelt. Uhm, en ik praat met zoveel mogelijk mensen die een rol hebben gehad in de discussie om zo die discussie in kaart te brengen en uiteindelijk probeer ik te zeggen of te kijken of er iets gezegd kan worden in de algemene omgang met dadererfgoed in Nederland. Eens even kijken, en om dat een beetje in kaart te brengen vroeg ik mij, de vereniging Oud-Ede, zijn die pas sinds 2004 met de muur bezig of iets daar..., of daarvoor ook al?

Simon: Nee, nee, nee, nee, eigenlijk pas van sinds 2004.

Jelle: Oké.

Simon: En daarvoor speelde het ook eigenlijk niet zo erg hè.

Jelle: Nee.

Simon: Meteen na de oorlog was het van de padvinderij. En daarna was het een ordentelijk [...]. Speelde eigenlijk helemaal niet. In 2004 begon het opeens wel te spelen.

Jelle: Ja. En sinds wanneer bent u werkzaam bij de vereniging Oud-Ede?

Simon: Ik werk er niet, ik ben de voorzitter. Bij ons werkt niemand hè, allemaal vrijwilligers, maar ik ben daar nu bijna zes jaar, vijf jaar zit ik er nu bij ja.

Jelle: Oké, en klopt het dat u daarvoor wethouder geweest bent?

Simon: Ja.

Jelle: Oké, dus was u dat in 2004 ook al toen u die discussie begon te spelen?

Simon: Ja.

Jelle: Oké. Dus toen heeft u eigenlijk de discussie vanuit de kant van de...

Simon: Van het college ja

Jelle: ...van het college meegemaakt.

Simon: Ja, zeker. Dat is boeiend.

Jelle: Ja. Heeft u daar toen ook al iets, kon u daar toen iets over zeggen of was het eigenlijk niet u portefeuille, om het zo maar...

Simon: Het was niet mijn directe portefeuille nee. Wat toen heel erg speelde was de opmars, als je het zo mag noemen of de wederopstanding van de weduwe hè, van de 'zwarte weduwe'. En daar was men toen eigenlijk benauwd voor in Ede en hoewel ook niet tot weer de aandacht naar Lunteren

ging. Is natuurlijk toch wel fascinerend, aan de ene kant heeft Lunteren dus ja, daar staat de muur, maar in de oorlog was Lunteren broeinest van het verzet. Daar zat echt een concentratie van verzetsstrijders. Dat gaat Lunteren altijd een spannend dorp. Daar wilde we dus ook de nadruk niet op hebben. En dan heb je nog op de begraafplaats staan, daar liggen nog een van die mannen liggen daar begraven dus. En toen speelde een beetje van wordt het een bedevaartsoord. Dat speelde echt in 2004. En dat is nu helemaal weggeëbd. De weduwe is overleden. Dat is helemaal weggeëbd. Dat speelt helemaal niet meer. Dat is het grote verschil met 2004.

Jelle: Dus het was vooral de 'zwarte weduwe' die die angst van een bedevaartsoord...?

Simon: Ja.

Jelle: Want zij kwam daar nog wel eens?

Simon: Terecht of niet terecht [over die angst ed.]. Ja, ja, ja, zij was daar..., en zij was toen heel erg in de publiciteit ook hè. Die verdedigde dat heel erg, en nou ja. Maar dat is nu helemaal verdwenen, dat is echt helemaal weg. En daarnaast is er ook, misschien wel mede daardoor, meer aandacht gekomen voor donker erfgoed, fout erfgoed. Welke term je er ook maar aan wil geven. En dat speelt dus nu veel meer.

Jelle: Ja. Waarom denkt u dat die belangstelling groter is geworden?

Simon: Voor donker erfgoed?

Jelle: Ja.

Simon: Ja. Misschien omdat gaandeweg de afstand wat groter is geworden. Dat je er wat, ja bijna objectiever naar kunt kijken. En misschien ook dat dat idee van, dit nooit meer dat daar zeggen van is dat wel zo dat dat nooit meer is. Moet je daar niet wat meer ook actief aandacht voor hebben en ook in de voorlichting sfeer actiever mee zijn en dan worden ook bij de bouwstenen waarbij fout gedachtegoed zeg maar zich kon ontwikkelen en ook zich kon vestigen in dit type groot uitingsvorm en zo. Dat je daar wat meer alert op moet zijn. Speelt misschien daarin ook wel een rol in.

Jelle: Een bepaalde politieke ontwikkeling die daar...?

Simon: Ja, ja, denk dat dat ook wel een rol speelt. Maar goed. Hoe dan ook. Je merkt dus, dat is natuurlijk ook wel leuk. Dat was in 2004, maar dat was ook al eerder. We hebben in Ede ook altijd vrij veel, Ede heeft vrij veel verze.. uh, slachtoffers gehad hè, in de oorlog. Ook een beetje als nasleep van de slag om Arnhem en zo en daarna de crossings over de Rijn van mensen die waren achtergebleven en daarmee heeft Ede ook een vrij groot mausoleum voor verzetsstrijder die, dik 40 mensen die daar liggen, speelde al erg. En in de jaren zeventig zeg maar, zeventig-tachtig, ook de herdenkingslag om Arnhem, was zo'n idee van nou ja dat verdwijnt een keer. Op een gegeven moment wel klaar. We zijn geen Ierland waar honderd jaar na dato nog steeds, maar je ziet dat dat niet zo is. Je ziet dat de beleving behoorlijk in tact blijft of zelfs groeit. Ook de 4 mei herdenkingen, dat groeit. Dat is redelijk massaal. In Ede zijn ze nu bezig met de restauratie van dat mausoleum. Ook een muur haha. Gevolg van toch misschien haha. Maar daar zijn ze nu, de gemeente doet dat perfect. Die restaureren nou ook dat mausoleum en dat heeft de volle instemming van de bevolking. De mensen die vinden dat belangrijk. We krijgen, we hebben nu het jaar van het verzet hè, 2018. Volgende week, 9 maart, opent hier een tentoonstelling, hier en in het museum in Bennekom en in Lunteren, over een bepaald

aspect van het verzet. En daar is de samenwerking tussen de oudheidkundige vereniging in Ede en het Platform Militaire Historie en het voormalig verzet is perfect. Dat gaat geweldig. En binnen al die clubs is rondom de muur ook eenduidig, die moet je laten staan.

Jelle: Consensus onder iedereen.

Simon: En hoe je die dan moet laten staan. Als wat dat dan moet worden. Dat is allemaal voor nadere zorg zeg maar. Ik weet niet of je het weet, de wetenschapswinkel Wageningen die hebben een soort prijsvraag uitgeschreven.

Jelle: Ja, ik heb het...

Simon: Ja, daar zijn hartstikke leuke ontwerpen bij gekomen. Of de realiteitswaarde 100% is, dat is een ander verhaal.

Jelle: Het is wel mooi om te zien dat studenten, dat mensen ermee bezig zijn.

Simon: Dat zij [tot inspiratie]. Die studenten die waren er heel erg mee, over geïnspireerd. Dat is op zichzelf ook al hartstikke mooi natuurlijk.

Jelle: Ik vind het vooral mooi om te zien dat dan niet-geschiedenisstudenten zich met zo'n historisch beladen onderwerp bezig houden.

Simon: Ja, ook een beetje vanuit landschapskunde en vanuit wat anders.

Jelle: Ja, dat vind ik mooi inderdaad.

Simon: Ook wel hoe je dan met zo'n muur, hoe je zo'n muur dan zal kunnen inrichten ook als, nou ja, educatief centrum. Hier rond omheen. En daar heeft die bouwkunde student die dat dan, de eerste prijs heeft gewonnen en zo. Die heeft dat toch wat leuke dingen voor gedaan.

Jelle: Ja

Simon: Ja en dat is ook wel leuk in de wisselwerking met de Rijksdienst van Cultureel Erfgoed. Heb je daar ook gesprekken mee? Met de RCE?

Jelle: Nee, ik ga wel met de geme...

Simon: Ook vooral voor bredere, want die zijn bezig met een inventarisatieronde zeg maar over het hele land over wat moeten we nou bewaren aan, ook aan donkererfgoed.

Jelle: Nee, met hen heb ik geen contact. Ik heb al wel contact met de gemeente Ede. Dat ben ik wel aan het opzetten, maar nog, ja niet met de Rijksdienst. Zou nog een volgende stap zijn inderdaad.

Simon: Want zij zijn, zij zijn hoofdrolspeler, hè, in het behoud van de muur. Want de gemeente die denkt een beetje van ja, het is een rijksmonu..., het was iets van het rijk. Was een nationaal ding. Die toevallig...

Jelle: Die willen het geen gemeentemonument...

Simon: die toevallig op Lunters grondgebied, op Edens grondgebied stond, of toevallig. Is later natuurlijk een verhaal omheen gedaan van het centrum van Nederland en blablabla, maar het was een stuk grond van een NSB'er. Dat kwam ook wel goed uit.

Jelle: Denkt u dat daar de angst meespeelt dat Ede met NSB geassocieerd wordt?

Simon: Nee, niet meer.

Jelle: Niet meer.

Simon: Nee.

Jelle: Wanneer wel? In 2004?

Simon: In 2004.

Jelle: Ja, oké.

Simon: Niet dat het geassocieerd werd met..., dat het een soort bedevaartsoord van..., dat soort types..., en vanuit openbare orde en vanuit ander [...] zit je daar helemaal niet op te wachten.

Jelle: Ja, want u zegt bijvoorbeeld die verzetskant van Lunteren wilden ze toen niet, ja onderdoen voor iets anders. Dat zou ook een beetje met, dat heeft misschien ook met die angst te maken dat je je als, dat je snel als NSB dorp of stad bekend komt te staan.

Simon: Ja, Lunteren heeft die zorg gehad. Maar is ook een beetje weggeëbd. Je hebt, tuurlijk zijn er in Ede ook nog wel individuen die zich daar nog steeds zorgen over maken.

Jelle: Welke individuen zijn dat precies?

Simon: Carel Verhoef is een historicus, die was leraar geschiedenis hier aan een middelbare school en die verzet zich er erg tegen. Die vindt dat dat weg moet en dat plaatjes meer dan genoeg zijn en dat je alles wat 'fout erfgoed' is, dat je dat hup weg ermee. Nou, ja, dat vind ik te kort door de bocht. Dat is, ook als je vanuit educatief oogpunt is het een, dat filmpje van de muur, dat is natuurlijk ook een prachtig filmpje. En foto's. Maar dat, als je dat filmpje ziet en als je de muur in werkelijkheid ziet dan heeft dat toch een andere, dan komt dat toch anders binnen dan als je alleen maar foto's of een filmpje ziet. Ben ik van overtuigd, nou hij niet. Maar goed, oké.

Jelle: En heeft dat ook te maken met dat, uhm, verzetsstrijders toen nog wel in leven waren en dat dat nu...

Simon: Er is er nog één in leven. En die was toen, in die tijd, was hij 17, 18. En die wiebelt wat. Als je met hem praat dan zegt hij, die muur zou toch eigenlijk weg... ja, ach ja, is niks aan verloren. En als je met hem praat en je zegt, die muur is toch ook wel een goed gedenkteken dat je daar bedachtig moet zijn, dat hij zegt zo is dat, zo is dat.

Jelle: Hij is een beetje...

Simon: Ja, en dat dubbele zit natuurlijk in een hele hoop mensen.

Jelle: Kan me dat ook wel voorstellen, van een verzetsstrijder. En wat is zijn naam?

Simon: Oh god. Die schiet me straks wel te binnen.

Jelle: Oké.

Simon: Die schiet me straks wel te binnen. Hij, die man, is inmiddels 92 denk ik.

Jelle: Dat is wel interessant dat zo iemand dan in 2004 daar nog veel sterker...

Simon: In 2004 waren er veel meer hoor die zeiden: 'dat moet niet. Je moet het er ook niet over hebben, laat maar over waaien'. Maar nu zijn we dus 13 jaar verder en het betekent dat die boompjes die al uit de muur aan het groeien waren ook 13 jaar verder zijn. Dus het wordt wel steeds belangrijker om daar nou ook echt een besluit over te nemen.

Jelle: Want heeft het tussen 2004 en 2015 helemaal stilgelegen?

Simon: Ja.

Jelle: Al die tijd in de ijskast.

Simon: Ja.

Jelle: En vanuit de erfgoedverenigingen, hebben die nog pogingen...

Simon: Wij hebben er ook, we hebben daar verder ook helemaal niks aan gedaan. En dan heb je nog een aparte stichting in Ede, Stichting Erfgoed Ede. Die, dat is eigenlijk Jan Kijlstra.

Jelle: Heb ik morgen een afspraak mee.

Simon: Ja, prima. En, die is fantastisch, die weet alles en die is de grote drijfveer achter dit geheel. En dat doet hij hartstikke goed, maar ja, wel vanuit een rechtlijnigheid die soms mensen wel eens tegen de schenen schopt.

Jelle: Hoe ziet er dat dan...

Simon: Dat zal je morgen wel merken.

Jelle: Oké, oké.

Simon: Maar fantastisch. Hij doet dat echt heel erg goed. Dat is ook de initiatiefnemer van dat project dat de wetenschapswinkel in heeft gestart. Daar is hij de drijfveer...

Jelle: Hij heeft de Universiteit Wageningen gecontacteerd?

Simon: Hij heeft de wetenschapswinkel gevraagd om dat te doen en heeft dat ook voor elkaar gekregen. Nou, hartstikke goed.

Jelle: Ja, dus in 2004 zat u, was u wethouder. Nu bij de erfgoedvereniging. Heeft die, ja positie om het zo maar te zeggen, invloed gehad op uw mening? Is die daardoor veranderd? Van wat er met de muur moet gebeuren.

Simon: Nee, nee. Je zit er nu dichter op hè, vanuit de vereniging Oud Ede. Samen met ook de vereniging Oud-Lunteren hebben de gemeente Ede, hebben we vier oudheidkundige verenigingen. Beetje veel. Vier oudheidkundige verenigingen. Plus Stichting Erfgoed Ede. Plus de buurt Ede-Velthuizen. Dus eigenlijk heb je zes clubs die zich ermee bezig houden. Dat heeft een beetje te maken met de gemeente. Ook Bennekom is een apart dorp. Die heeft zijn eigen cluppie. Ederveen heeft zijn eigen cluppie als apart dorp. Lunteren heeft zijn eigen cluppie als apart dorp. En dan wij van uit, beetje vanuit de koepel. Vanuit Ede zelf. Maar vroeger zaten we ietsje, denk ik, ietsje meer rondom die angst voor dat bedevaartsoord, maar dat is weg, dat is echt, dat is helemaal weg. Kun je mij, ik kom uit een, mijn familie is, die komen ook uit het voormalige verzet en zo, ook uit Lunteren en uit Ede. Die hebben ook altijd gezegd van, ja de meeste verzetshelden die ontstonden na 17 april 1945 toen Lunteren bevrijd was en degene die toen vooral verzet was, die hadden de grootste mond. Die schreeuwde het uit, maar het gaat om de balans. Je moet niet vergeten dat er maar heel weinig mensen bereid waren om hun nek uit te steken. Er waren veel meer mensen die eerst dachten van waar is de [...], wie wordt de winnaar en nou ja, met, menselijk eigenschap zal ik maar zeggen. Dus, en laat zien wat, als er bedreigingen zijn, dingen kunnen ontstaan en die moet het dan ook weer zien in de context van die tijd, hè. Van wat een gedoe daar met die, daar in Lunteren, met die NSB met al die vaandels en die vlaggen en wat een gedoe. Maar als je het in de context zet van de jaren dertig had iedereen dat gedoe.

Jelle: Ja, precies.

Simon: Ik bedoel, de katholieke zuil die had zijn vaandels, de socialistische zuil die had zijn vaandels.

Jelle: Je had overal die politieke manifestaties ja.

Simon: Links en rechts. Dat hoorde een beetje bij die tijd dus je moet het ook een beetje in zijn tijd zien, maar het is wel belangrijk dat je, ik bedoel, het bouwen van zo'n muur en de hele gedachtenis die erachter zat en vervolgens en dat is ook interessant, als er puntje bij paaltje komt, dan zegt de bezetter 'je moet je bek houden'. Hè, en dan kun je wel denken dat je flink bent, maar je hebt helemaal niks te vertellen en dat heeft Mussert altijd weggeduwd en zo, maar ze waren, ze werden volstrekt onderhorig aan de Duitsers nadat de Duitsers hier zaten. En ook dat is een belangrijk aspect in educatie vind ik. Maar de gemeente Ede is nu, was toen ook, zegt van ja, nou ja prima. Het ligt op grondgebied van de gemeente Ede, maar het is een landelijke zaak, het is iets van het Rijk. En nou ja, dat type discussie gaat natuurlijk altijd over geld. Wie betaalt nou de restauratie van de muur of het in stand houden en dan denk je, wat maakt het uit, het is toch allemaal de overheid, maar ja, zo werkt het niet hè. En daar zeggen wij als vereniging Oud-Ede, nou, de eerste verantwoordelijkheid ligt bij het Rijk en als je daarna gezamenlijk gaat bedenken, wat kunnen we doen met die muur, nou, dan denk ik dat Ede ook wel een steentje kan bijdragen. De provincie Gelderland ook wel en het Vfonds ook denk ik.

Jelle: Want als het Rijk uiteindelijk alsnog tegen blijft strubbelen, is het dan een optie dat de gemeente zijn hand verder uit...

Simon: Nee. Als het Rijk zegt wij achten het niet beschermenswaardig, dan houdt het op

Jelle: Oké

Simon: Het Rijk is hierin primair. Dat vinden wij ook hoor. Ik heb, ja, hoeveel kost zoiets nou, ik heb geen idee. Wij hebben als vereniging Oud-Ede gezegd daar bemoeien we ons niet tegen aan. Dat doet, Stichting Erfgoed Ede die doet dat wel. Ook vanuit die wetenschapswinkel, die heeft ook groot begrip, begrijpelijk, voor de eigenaar van die camping. Dat begrip is bij de gemeente wat minder, want de camping die zit ook in dat spanningsveld van hoe overleef ik in een tijd dat mensen permanent willen wonen en niet mogen wonen en [...] kant moet ik, nou voor die muur stonden dus heel veel caravans zeg maar met Polen, met Poolse arbeiders die op de Veluwe vooral in de vleesverwerkingsindustrie werken, nou dat is een behoorlijke omzet en dat zinde de gemeente niet dus ja de verhouding...

Jelle: De gemeente wil die Poolse arbeiders...?

Simon: Die wil, nee, want dat is iets wat de provincie Gelderland ook wil. Die zeggen van we moeten de Veluwe weer aantrekkelijk maken voor toerisme. En als je dan een camping, of een recreatieoord, of hoe je het een beetje noemen wil, hebt waar tientallen busjes zitten met Polen, ja dat voelen mensen niet prettig, dus dan gaan ze ergens anders heen. Dat is het idee.

Jelle: Denkt u dan dat de muur ingezet wordt als politiek middel om die Polen daar weg te krijgen?

Simon: Dat is, ik geloof dat ze nu min of meer weg zijn. En of het een politiek middel is, uhm, in het gevecht tussen de eigenaar van de camping en de gemeente, het is wel zo dat de eigenaar van de camping, die heeft extra druk op de discussie gelegd door te zeggen, nou oké, ik sloop hem. En nu, ik vraag een sloopvergunning aan en er is niks wat me tegenhoudt. Het is geen monument, het is niks. Als ik die zoi daar weghaal dan, nou, kun je er een paar kaveltjes, kan ik er weer een paar bungalowtjes op neer zetten, kan ik het weer verkopen, dan leef ik weer een tijdje. En ja, daarvan hebben wij gezegd, kijk, als vereniging, nee, je moet die muur, maak daar nou, zet daar nou bescherming op en als je zegt van we moeten wachten op wat het Rijk doet en geredeneerd vanuit de eigenaar kun je zeggen, nou dat Rijk had het al kunnen doen in 1946. En ze hadden het ook al kunnen doen in 2004. Dus als je er geen druk op zet dan hebben we de discussie in 2025 nog een keer bij wijze van spreken. Dus dat hij er druk op zet, prima. Ik denk dat hij daar gelijk in heeft. Wij zeggen vooral, nou ja, leg er nu bescherming op. Dus wij staan als mogelijk gemeentelijk monument en mocht het Rijk zeggen van, we doen het niet, nou zeggen we doen het ook niet, maar leg er nu even bescherming op. Op Kamervragen heeft de minister, de nieuwe minister, gezegd van, nou we denken tot, we krijgen signalen vanuit de gemeente Ede dat er sloop niet aanstaande is, maar dat moet nog maar blijken als die termijn afgelopen is.

Jelle: Ja, want dan kan hij gewoon een nieuwe vergunning aanvragen en weer...

Simon: Ja, en als hij zegt, van nou ja, ik vraag een sloopvergunning aan en jullie hebben die periode gehad dus ik mag dat doen. Dat kan hij doen. Dat er wat moet gebeuren, dat is een ding dat zeker is, want hij is wel miserabel.

Jelle: Ja, ik ben benieuwd. Ik ga er morgen naar toe met Jan.

Simon: Ja, ja, oke. Hij is echt miserabel, staan ook bouwwerken omheen en zo.

Jelle: Je ziet steeds dat wanneer de campingeigenaar met sloop dreigt dat er, dat de belangstelling...

Simon: Ja, en dan komt er druk op en denk, oh jee. Iedereen denkt, nou die muur die staat nog wel een tijdje hè, die valt niet om, maar je ziet wel dat er, ja, op een gegeven moment krijg je begroeiing en die begroeiing die wordt groter en de wortels en dan krijg je, nou ja. Dat duurt, dat duurt allemaal heel lang, maar dan op een gegeven moment gaat het dan opeens sneller. En we zitten nu in die fase denk ik.

Jelle: Want ik zelf kan me ook ergens wel voorstellen dat wanneer er een, wanneer die muur een goede bestemming krijgt, iets van een ja, educatief centrum, dat het voor die man ook weer een bron van inkomsten...

Simon: Nou, dat weet ik niet.

Jelle: ...kan zijn. Of dat de omgeving daar weer aantrekkelijk wordt, dat het mensen trekt.

Simon: Ja, nou ja, dat is ook een beetje wat vanuit Lunteren, maar dan van, je hebt het Lunters bos hè, dat is zo'n buurtbos, en die zegt goh als we ons erbij kunnen bij betrekken dan is dat hartstikke mooi voor het toerisme naar Lunteren. Ik denk dat dat waar is. En dan is toerisme een heel ander woord dan bedevaart plek natuurlijk hè. Maar voor toerisme en zo en ook als je zegt van er is, nou ja, je hebt de liberation route vanuit Gelderland hè. Ook rondom de slag om Arnhem, ook Nijmegen en zo, hebben ze zo'n route gemaakt. En als je dat dan hier in Ede ook doet en je doet enerzijds de muur waar het begint en anderzijds de plekken van de slag om Arnhem, maar ook bijvoorbeeld het mausoleum en...

Jelle: Alle kanten van...

Simon: Alle kanten, dan heb je twee, drie dagen heb je van deze omgeving heb je een fantastisch beeld van hoe dat hier in deze omgeving is gegaan. Ik bedoel, dat is natuurlijk zo, ik denk dat provincie Gelderland daar ook zeker in geïnteresseerd is om daar in te faciliteren. Maar of het nou een geweldig business model voor de huidige eigenaar is, ik denk, nou ja, daar spreken wij ons niet over uit, want dat is iets van hem maar ik denk dat, persoonlijk zie ik dat niet, maar goed.

Jelle: Hij ziet dat niet of?

Simon: Ik ook niet.

Jelle: Oh.

Simon: En als je zegt van je krijgt daardoor heel veel mensen die tijdelijk een huisje huren.

Jelle: Ja, dat is ook niet te voorspellen nee.

Simon: Nee, maar het is wel een prachtige omgeving ook.

Jelle: Ja, ik ben benieuwd.

Simon: Maar ja, hij heeft het, al lang geleden hoor, al voor 2004, ging hij, werden daar dus stenen huisjes gebouwd, werden de grenzen van wat er vanuit de wet ruimtelijke ordening mocht worden

opgezocht. Kwamen er mensen te wonen. Die gingen er permanent wonen en toen kreeg je ook, rond 2000, tussen 2000-2006, is er zo'n discussie geweest, ook landelijk, van ja, mag dat nou? Mag je nou permanent in een recreatiewoning wonen of niet.

Jelle: Maar toen speelde die muur dus nog helemaal geen rol?

Simon: Nee, speelde die muur niet. Moet je dat nou gedogen, moet je niet gedogen en heeft de gemeente Ede vrij snel gezegd, nee wij willen dat niet. Gedoogde dat ook niet. En toen is er aangeschreven en is opgetreden en toen zakte de prijs van de huisjes opeens boem, zo weet je wel. Ja, dat speelt nog steeds die discussie alleen de gedachte bij bewoners dat ze er permanent mogen wonen totdat op een gegeven moment gelegaliseerd wordt vanuit de landelijke politiek, die gedachte is ook weg. En dat was er een hele tijd, [...] van oh op een gegeven moment gaat de landelijke politiek wel zeggen dat het mag. Maar die, dat is ook weg. En daarin zit Zoons, dus de eigenaar van De Goudsberg, ja die zit er ook een beetje tussen en zijn recreatieoord die hoort bij de, nou ja, zeg maar bij de verpauperde recreatieorden in de provincie Gelderland. En het was in de jaren 60 was het een van de pareltjes, ja, dat gebeurt dan ook zo. Toen was die muur er ook, zat ervoor kon je kamperen en die muur was een soort natuurlijke beschutting tegen wind en tegen andere dingen en zo en dat oogde fantastisch. En niemand had een gevoel van oh het is toch schande van dat die muur er nog staat. [...] ook bij de tijd dat de padvinderij zat, hebben er niet lang gezeten hoor, maar was die muur een uitstekend decor zeg maar.

Jelle: Ja, ik vind het heel boeiend. Ik heb oude krantenartikelen opgezocht...

Simon: Ja.

Jelle: waarin, ja, van die nieuwsberichten dat de Padvinderij daar grote dagen houdt [...]

Simon: Met de koningin, met Juliana.

Jelle: Met de koningin. Maar daar wordt geen woord gesproken over van dat dat het voormalige terrein was van de...

Simon: Nee, nee.

Jelle: ...NSB.

Simon: Nee, of dat het verboden was of dat men dat gewoon niet deed. Maar geen woord.

Jelle: Want ik had, ik heb ook nog, in een enkel artikel wordt het dan wel genoemd, van waar vroeger Mussert en zijn...

Simon: Ja, ja.

Jelle: kompanen marcheerden daar zitten wij nu. Uhm, ik had eerst nog het idee van, zou het misschien juist zo zijn dat ze daar expres zaten, [...] van we winnen het terrein terug op...

Simon: Heb ik nooit, weet ik niet...

Jelle: Maar dat zegt iedereen met wie ik spreek. Zegt van nee, dat...

Simon: Weet ik niet. En ik denk, misschien heeft de Padvinderij het ook wel heel goedkoop gekregen, want ik neem aan, dat weet ik eerlijk gezegd niet, hoe dat terrein na de oorlog gevorderd is.

Jelle: Het is vanaf 1949 al een camping geloof ik.

Simon: Vanaf, nee vanaf 45.

Jelle: Ja, vrij snel ja.

Simon: Vrij snel na, of 46.

Jelle: Ja.

Simon: En ik denk dat de, heeft de Padvinderij het ook niet gekregen. Die hebben het ergens in 48 ofzo hebben ze het weer verkocht.

Jelle: Ja. Ja en toen is het een camping, ofzo ja, geworden

Simon: Ja. Dat weet ik eerlijk gezegd niet. Hoe het met de eigendomsrechten is gegaan.

Jelle: Nee, dat...

Simon: Maar ik kan, ik kan me voorstellen dat het Rijk het in beslag genomen heeft, maar weten doe ik het niet.

Jelle: Ik denk het haast wel.

Simon: En jij zei ook van ja, is er wat voor de eigenaar als dat een monument wordt, dan kan hij er niets meer mee. Ik denk, nou ja. Ja, oké. Zo heb je dat met mensen die eigenaar zijn van een monument. Ja. En als Vereniging Oud-Ede heb ik daar geen last van.

Jelle: Nee.

Simon: Nee. Het zij zo. En waarschijnlijk, bij, toen die, in de tijd dat hij het terrein overnam, dacht hij ook van verrek, daar zit een grote muur, daar moet een stuk van de prijs af ofzo [...] maar ja dat hoort er dan allemaal bij.

Jelle: Heeft u ooit met die man gesproken?

Simon: Ik heb wel eens met Zoons gesproken ja.

Jelle: En?

Simon: Nou, die vindt het zelf ook, die, dat heeft hij ook voor tv Gelderland gezegd dat hij als je het hem nou persoonlijk vraagt, nou ja, dan moet die muur blijven. Maar als je het hem als ondernemer vraagt dan zegt hij ja, als ik die muur weghaal dan kan ik er een paar bungalows wegzitten. Nou ja, dat vind ik een vrij platte redenering. Vanuit hem snap ik het geloof ik wel. Zeker als je als bedrijf niet zo best draait en denkt waar moet ik nou mijn geld vandaan halen.

Jelle: Puur economisch, ja. Ik zou het lastig vinden denk ik om die twee te combineren. Dat economische en dat persoonlijke.

Simon: Ja en ik vind hiervan, heb ik altijd als wethouder al wel gevonden hoor, vanuit de overheid, dat als je ergens een monument maakt vind je dat belangrijk bij de afweging om iets een monument, speelt het een rol, de overheid die heeft rondom monumentenbeleid, dit is ook een beetje dit hè, van oké we vinden het belangrijk dat die monumenten zijn, we leggen er bescherming op, maar we zetten er ook subsidie naast, totdat de eigenaar op een gegeven moment zeg de bescherming wel op, want die bescherming wordt weer weggehaald. Komt het weer een beetje terug. Ja, dat hè, dat is natuurlijk ook een, ben je dan blij als de eigenaar dat je in een monument woont? Sommige mensen wel, maar de meesten denken, verrek, ik heb er wel last van. En ja, tegelijkertijd denk ik ook vanuit de oudheidkundige vereniging, ja als je alles met, tot een monument, als je maar zegt van ja nou huppatee, het levert geen geld op dus weg ermee. Dan wordt het ook wel een behoorlijke kale bedoeling. Dat denk, nou, en het evenwicht van krachten, moeten we ons daar niet teveel van aantrekken. En ik ken ook mensen die in een monument wonen en die vinden het fantastisch, die hebben het er voor over. Heel bewust gedaan.

Jelle: Ja, ik zou het ook wel mooi vinden om in een oud mooi pand te wonen.

Simon: Ja. Tegelijkertijd ook wel als wethouder heb ik wel discussie gehad ook met de mensen van, die ambtenaren die monumenten onder hun beheer hebben. Je hebt hier die kazerneterreinen en daar staan alle bouwstijlen, alle militaire bouwstijlen, die staan daar hè. Op zich is dat prachtig. Nadeel van al die militaire gebouwen is dat ze vooral groot zijn. Wat moest je daar mee? Grote gebouwen. En monumentenjongens die zijn heel vaak heel enthousiast over de wordingsgeschiedenis van het pand. 'Dit was in 1600 en kijk en daar zie je dat van 1800 en, nou ja, de wordingsgeschiedenis van het pand. En dat is ook hartstikke leuk, molens en andere dingen. En dan zeg ik: maar waarom mag een wordingsgeschiedenis van dat pand niet doorgaan? Met behoud van het eigene. En als je het dan hebt, dan heb je het dus over discussies over hoe moet nou zo'n oud pand, bijvoorbeeld het kazernegebouw, hoe moet die nou voldoende aan de huidige milieueisen en de huidige eisen van hoe je omgaat met energie en energiebesparing en zo. Want dan heb je allemaal van die stalen kozijnen met dun glas ertussen, allemaal radiatoren naar buiten zeg ik altijd. En waarom mag je dat, mag je daar dan geen dubbel glas ofzo neerzetten. Waar je eerder wel zegt van het is toch mooi om de wordingsgeschiedenis, dat, maar goed het is die spanning..

Jelle: Zij zetten het liever stop en kijken terug...

Simon: Zij zeggen stop en dan vervolgens kun je er niets meer mee. En gebeurt er dus niks. Nou ja, dus. Bij de muur speelt dat dan wat minder, want dat is... Het is vooral een muur en ja je hebt er een gang in en dat prijswinnende concept kun je daar binnenin een stuk doen rondom het educatie, dat is hartstikke mooi. Is prachtig. En dan zegt de eigenaar, nou ja, geef mij maar een zak geld dat ik er geen geld meer hoeft te verdienen en dan is hij van jullie. Nou ja, dat kan. Vind ik ook, persoonlijk vind ik dat ook wat eenvoudig.

Jelle: Ja, is de muur jullie grootste zorg op het moment of?

Simon: Nee, nee. Het is wel het meest in het oog springend, maar nee, het is maar een onderdeel. [...] Als vereniging Oud-Ede zeggen we kunnen we nou iets in beeld houden en brengen en de verhalen bewaren over hoe Ede ontstaan is en in de tijd..., waarin erfgoed kamers die zijn uit de tijd,

hè, dat werkt niet, wat is nou de nieuwe vorm waarin je erfgoed overdraagt aan je nageslacht? Want over het algemeen gaat erfgoed pas spelen, lokaal erfgoed gaat over het algemeen pas spelen bij mensen als er, dus vanaf 55 zeg maar. Dan gaat dat wat spelen en dan gaat het vooral spelen, periode dat ze zelf 10-15 jaar oud waren en daar kijken ze daar dan op terug. En dan heb je dus een mengvorm van nostalgie en erfgoed en op een gegeven moment ontwikkelt zich dat en hoe geef je dat gestalte? Daar zijn we als vereniging erfgoed vooral mee bezig en we hadden hier een lokaal museum en dat zat in een oud stationnetje en op een gegeven moment zij de NS, ja, wij moeten naar marktwaarde voor de huur, nou einde museum.

Jelle: Is dat het Ede-centrum stationnetje?

Simon: Ja, ja, ja. En dus we hebben nu geen lokaal museum meer, we hebben nog wel een hele hoop objecten en voorwerpen en we proberen nu te kijken van hoe kun je nou zoiets, geschiedenis van Ede, via wisselexposities onder de aandacht brengen en daar moet je dan dus ook een goede ruimte voor hebben. En dat moet in dit pand komen [Cultura Ede ed.]. Daar zijn we nou al een jaar of drie mee bezig. En daar hebben we eigenlijk de gemeente mee en tegen. Alle twee, maar dat kan, de ene afdeling werkt mee en de andere afdeling werkt tegen. Dat hoort er ook bij. En dat komt nu allemaal wel overeen, maar dat kost wel een hoop tijd. En dat heeft te maken, dit pand is dus, Cultura is dus bibliotheek met vastgoed is van de gemeente. Hoort bij het vastgoedbedrijf van de gemeente. En als je hier een beetje luistert dan zie je een hoop lawaai, hè, die luchtbehandeling die is nogal lawaaiërig. En op de tweede verdieping waar we zouden dan moeten komen, is het helemaal [...] en zeiden wij, wij kunnen hier niet zitten met die herrie, dat kun je mensen niet aandoen. En dan krijg je onderzoek. En dan zeg 'oh, maar dat ding is ook al, eigenlijk al een jaar of 15 voldoet het niet meer aan de wettelijke regels. Oh dat is nou ook vervelend. En dat kost...'. Nou ja en dan heb je een getal van boven de ton ofzo. En dan zeggen ze ook 'ja, daar hebben we geen rekening...'. Nou ja, dan krijg je al dat gedoe. Dan ben je een jaar verder en dan kan het gebeuren.

Jelle: ... lekker langzaam...

Simon: Maar ja dat, daar houden we ons dus ook een beetje van hoe. Naar de toekomst toe, naar volgende generaties. Hoe hou je het verhaal van Ede overeen en dan zit, Ede is dus nu onderhevig aan grote veranderingen omdat de ENKA en de kazernes, dat waren de twee katalysatoren zeg maar, waar vanaf 1900 Ede is gaan groeien. En die zijn hier gekomen omdat Ede niks was en die grond niks koste en omdat er een spoorlijn tussen Arnhem en Utrecht doorheen liep en omdat er goed grondwater was, aan de ENKA kant, maar als je dan hier zo'n fabriek als de ENKA hebt met vijf, zeventuizend arbeiders onder één dak die van alle kanten kwamen, ja dan gaat zo'n plaats groeien. En voor de kazerne geldt het zelfde. En na de oorlog, zeg maar jaren 60, toen er, heeft de provincie bedacht we moeten de Veluwe beschermen. En de plaatsen om de Veluwe die mogen groeien en dat was Ede, Apeldoorn en nou ja, en toen is Ede verder gaan groeien, maar is de ENKA en de kazernes zijn weg en hoe bewaar je dat nou om dat, dat je dat later kunt vertellen hoe dat is, daar zijn wij ook mee bezig. We houden de verhalen overeen. En daar speelt de muur dus ook een rol, ook omdat, mausoleum, het voormalige verzet. Ja en de muur. Het begin van het verhaal en het eind van het verhaal en wat er tussenin zit.

Jelle: Ja, het hele plaatje, ja.

Simon: Ja en dat is wel op zich wel mooi.

Jelle: Zeker ja. Nou ik denk dat ik alles gevraagd heb wat ik wilde vragen.

Simon: Oké, mooi. Je hebt natuurlijk ook heel veel gelezen van tevoren en zo. Nou. Wat ook een groot verschil was tussen 2004, het NIOD en ook vanuit de Joodse kant, die waren 2004 hartstikke tegen. En met van Heijningen en zo die is er gaan studeren en nou die heeft dat ook omgeturnd.

Jelle: Ja, ik heb afgelopen vrijdag heb ik met Hanna Luden, directeur van het CIDI, gesproken en zij verteld mij dat het CIDI altijd dezelfde mening gehad heeft, ook in 2004, als dat het nu heeft en dat ze vinden dat het op een goede manier behouden moet worden, maar volgens haar ligt het aan misinterpretatie van de pers dat er toentertijd een ander beeld is neergezet

Simon: Kan zijn. Ik heb in 2004, want ik had niet die portefeuille, ik heb niet met het CIDI gesproken, maar oké, ander beeld, prima. En als iemand, als er een instelling de bocht maakt in de zin die mij aanstaat vind ik het ook, dan zeg ik niet: 'je hoort de bocht niet te maken'. Vind ik niet nodig.

Jelle: Ja, dan is het prima, ja precies, nee dat snap ik.

Simon: Maar in 2004 was de beleving anders, laat ik het zo zeggen. En voor het NIOD ook. En daarin heeft Van Heijningen dus, nou, dat boekje van hem is natuurlijk fantastisch. Dat is ook gedegen en.

Jelle: Ja, ik heb afgelopen week met hem een gesprek gehad.

Simon: Oke, ja.

Jelle: Bij het NIOD.

Simon: Dat is ook wel leuk hè. Dat is natuurlijk wel leuk van zo'n scriptie.

Jelle: Ja dan lees je het boek en dan kom je daarna met de auteur in contact.

Simon: Ja. Nou ik hoop dat je morgen een hele leuke dag hebt met Jan.

Jelle: Ja, ik ook. Eindelijk de muur echt zien. Moet ook wel.

Simon: Hij is slecht ter been hè.

Jelle: Oké. Maar dat moet goedkomen.

Simon: Jan heeft hele goede verstandhouding met de eigenaar, met Zoons. Want hij, Zoons wordt er ook wel eens wat moe van, van dat iedereen maar over zijn muur praat.

Jelle: Kan ik me iets bij voorstellen.

Simon: Ja, kan ik me ook wel iets bij voorstellen.

Jelle: Ik heb contact gezocht met Zoons. Ik kreeg al een mail terug, van iemand anders van de camping.

Simon: Busser.

Jelle: Ja, Ronald Busser.

Simon: Ronald Busser.

Jelle: Ja, ja, precies. Dat ik vragen mocht schrijven. Ik heb een mailtje gestuurd, maar ook niks meer op.

Simon: Maar goed, Jan die weet alles.

Jelle: Ja.

Simon: Maar hij is, Jan is echt rechtlijnig. Dat, daar maakt hij niet altijd vrienden mee, dat weet hij zelf ook. Maar tegelijkertijd, door die rechtlijnigheid en zo bereik je wel meer, bereik je soms wel dingen. Dus.

Jelle: Ik ben benieuwd.

Simon: Ja, ja. Hartstikke goed. Nou, oké. Dus nou klep je op en neer tussen Utrecht en Ede.

Jelle: Ja, ik kom hier nou ineens heel vaak.

Simon: Ja.

Jelle: Voorheen nooit geweest en nou...

Simon: Nee.

Jelle: ... Lunteren, Ede. Ja.

Simon: Ja.

Jelle: Maar vind ik wel leuk.

Simon: Ja. Want daar woon je ook in Utrecht?

Jelle: Ja, ik...

Simon: Ook voordat je ging studeren?

Jelle: Nee, daarvoor niet. Mijn ouders wonen in Tilburg.

Simon: Oké. Oh, weinig Brabantse tongval.

Jelle: Oh, oké.

Simon: Nee.

Jelle: Hmm, dat is alleen maar..., nou ik weet niet, ik weet niet of het goed is of niet.

Simon: Dat weet ik ook niet.

We keuvelen nog wat verder over de Brabantse tongval en over de rest van mijn studie en toekomst. We ronden ons gesprek af.